

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

katedra slavistiky

sekce ukrajinistiky

**Fungování neshodného přívlastku vyjádřeného podstatným
jménem v ukrajinském publicistickém stylu ve srovnání s
českým (na materiálu novinových textů)**

**Function of Incongruent Attribute Expressed by Noun in
Ukrainian Newspaper Language (in Confrontation with
Czech Language)**

**Функціонування неузгодженого означення, вираженого
іменником в українському газетно-публіцистичному
стилі (у зіставленні з чеським)**

vypracoval: Jan Habernal

školitel: prof. Josef Anderš, DrSc.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny.

V Olomouci dne

Děkuji prof. Josefu Anderšovi, DrSc. za konzultace, rady a připomínky,
které mi během psaní bakalářské práce poskytl.

Зміст

0. ВСТУП.....	5
1. ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА.....	8
1.1 Виділення означення серед членів речення.....	8
1.2 Термін «означення» у різних слов'янських граматичних традиціях, особливо в українській та чеській.....	9
1.3 Класифікація означень, критерії класифікації.....	15
1.3.1 Класифікація за способом синтаксичного зв'язку з означуваним словом.....	15
1.3.1.1 Узгоджене означення.....	16
1.3.1.1.1 Прикладка як різновид узгодженого означення.....	19
1.3.1.2 Неузгоджене означення – основна дефініція.....	21
1.3.1.3 Означення без узгодження.....	21
1.3.2 Класифікація означень за значенням.....	22
1.3.3 Класифікація означень за будовою.....	23
1.3.3.1 Однорідне означення.....	24
1.3.3.2 Неоднорідне (поширене) означення.....	25
1.3.4 Класифікація означень за тісністю семантичного відношення між означаючим та означуваним членом речення.....	26
1.4 Позиція означення у реченні.....	27
1.5 Неузгоджене означення як предмет нашого дослідження.....	29
1.5.1 Класифікація неузгоджених означень за формальним способом їх вираження	30
1.5.2 Класифікація неузгоджених субстантивних означень з погляду їх семантики	31
1.5.2.1 Класифікація неузгоджених субстантивних означень у безприйменниковому відмінку.....	33
1.5.2.1.1 Неузгоджені субстантивні означення у родовому відмінку без прийменника.....	33
1.5.2.1.2 Неузгоджені субстантивні означення в інших безприйменникових відмінках.....	36
1.5.2.2 Неузгоджені субстантивні означення у прийменниково-відмінкових формах.....	38
1.6 Формальні засоби вираження синтаксичних зв'язків між неузгодженим означенням та опорним іменником.....	41
1.6.1 Керування.....	42
1.7 Газетно-публіцистичний стиль.....	43
1.8 Висновки та узагальнення до теоретичної частини праці.....	47
2. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА.....	48
2.1 Способи класифікації зібраного матеріалу.....	48
2.2 Генітив як основний засіб вираження неузгодженого субстантивного означення 50	
2.2.1 Семантична класифікація субстантивних неузгоджених означень виражених генітивом.....	51
2.2.2 Чеські еквіваленти українських неузгоджених субстантивних означень, виражених генітивом.....	61
2.2.2.1 Повні еквіваленти.....	61

2.2.2.2 Часткові еквіваленти	62
2.2.2.3 Відмінні еквіваленти	64
2.3 Неузгоджене означення, виражене іменником у формі інших непрямих відмінків без прийменника	69
2.3.1 Неузгоджене означення, виражене іменником у формі давального відмінка без прийменника, та його чеські еквіваленти	69
2.3.2 Неузгоджене означення виражене іменником у формі орудного відмінка без прийменника та його чеські еквіваленти.....	70
2.4 Неузгоджене означення, виражене прийменниково-відмінковою формою іменника	71
2.4.1 Морфологічно-семантична класифікація неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника	72
2.4.2 Статистика частоти вживання окремих прийменників як складових частин субстантивного неузгодженого означення.....	79
2.4.3 Чеські еквіваленти українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника	80
2.4.3.1 Повні еквіваленти.....	82
2.4.3.2 Часткові еквіваленти	84
2.4.3.3 Відмінні еквіваленти	88
2.5 Неузгоджене субстантивне означення з кількома компонентами в українській та чеській мовах	91
2.5.1 Однорідне неузгоджене субстантивне означення в українській та чеській мовах	91
2.5.2 Неоднорідне поширене неузгоджене субстантивне означення в українській та чеській мовах.....	92
2.6 Результати аналізу мовного матеріалу	94
3. ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ	99
Resumé	103
Список джерел, використаних для виписок.....	111
Бібліографія.....	112
Список скорочень	114

0. ВСТУП

В українському мовознавстві досі бракує цілісних праць, які займалися б проблематикою морфологічної та семантичної природи неузгоджених субстантивних означень та їх функціонуванням у різних мовних стилях сучасної української літературної мови. Посібники із синтаксису надають лише основну й загальну інформацію про всі означення як члени речення. Означення тут розглядаються лише з формального боку, семантичну природу атрибутів українські вчені залишають поза увагою. Це незрозуміло, оскільки саме семантична, атрибутивна функція є для означень найважливішою – означення описують опорний іменник з різних боків, надають йому конкретне значення, тому й головною метою нашого дослідження є осмислення морфологічної та семантичної природи українського неузгодженого означення, вираженого іменником в українському газетно-публіцистичному стилі.

Метою нашого дослідження є також наведення чеських еквівалентів до українських конструкцій і порівняння їх функціонування у зіставно-типологічному плані.

Основою дослідження є мовний матеріал зібраний з текстів сучасної української преси, який налічує 1250 прикладів. Саме газетно-публіцистичний стиль разом з розмовним належить до найпродуктивніших стилів сучасної української літературної мови. Через мову газет, часописів, телебачення та Інтернету у літературну мову проникають різні неологізми, нові конструкції. Мова газет найгнучкіше реагує на суспільно-політичну ситуацію: вона відображає сучасний стан української мови в усіх мовних планах та показує тенденції її розвитку.

Праця складається з двох частин. У першій частині критично розглядаються теорії різних чеських, українських, польських та словацьких учених і подається класифікація означення з різних боків. У цій частині детальніше характеризується також газетно-публіцистичний стиль. У другій частині аналізується мовний матеріал у морфологічному та семантичному аспектах. Подається морфологічна та семантична класифікація всіх вписаних нами неузгоджених означень, наводиться статистика вживання окремих морфологічних та семантичних різновидів субстантивних неузгоджених

означень. У підрозділах наведено чеські еквіваленти до кожної з головних груп українських неузгоджених означень і здійснено порівняння їх функціонування в зіставному плані. Наприкінці практичної частини зроблені узагальнення та типологічні висновки, що впливають з нашого дослідження.

Заклучна частина містить найважливіші висновки, яких ми дійшли у нашій праці.

1. ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

1.1 Виділення означення серед членів речення

В українській мові, так само як у будь-якій іншій мові, повнозначні слова у реченні набувають функції членів речення. Лінгвістична традиція розрізняє два основні типи членів речення – головні та другорядні.

Головні члени речення – підмет та присудок - означають суб'єкт, що виконує дію, і дію, що виконується суб'єктом (присудок). Головні члени речення взаємопов'язані й утворюють предикативний центр речення.¹

Натомість другорядні члени речення пояснюють головні чи інші другорядні члени речення, від яких вони залежать синтаксично й семантично. Залежно від того, які синтаксичні та семантичні ролі ці члени виконують у реченні, розрізняються традиційно три основні типи другорядних членів речення – додаток, означення та обставина. Другорядні члени речення зв'язані з головними чи іншими другорядними членами речення різними видами детермінативних відношень. Означення, яке є предметом нашого дослідження, зв'язане з опорним словом атрибутивно-детермінативним відношенням.

Означення – це другорядний член речення, який поширює іменник або будь-який субстантивований вираз у будь-якій синтаксичній функції. Тобто, означенням є кожна пряма детермінація синтаксичного іменника, який виступає у будь-якій синтаксичній ролі.² Воно відповідає на питання *який? чий? котрий?*, а також *скільки? скільком? скількома? на скількох*.

З формально-синтаксичного погляду означення може бути виражене прикметником, займенником, числівником і дієприкметником – це основні морфологічні засоби його вираження, а також іменником у називному та непрямих відмінках з прийменником чи без нього, прислівником чи усталеним виразом. Означення поєднується з означуваним словом на основі зв'язків узгодження, керування та прилягання.

З семантичного погляду, якому сучасне мовознавство приділяє багато уваги, означення вказує на різні ознаки предмета - якість, властивість, розмір, відношення до чогось, напр.: *гарне* обличчя, *відважна* людина, *мала* кімната,

---

¹ О. Д. Пономарів, с. 299

² M. Grepl, P. Karlík, с. 260

дитячий садок; на порядок предметів при лічбі, напр.: *п'ятий день, десятий розділ*; на належність предмета комусь, напр.: велосипед *мого батька*¹. З погляду семантики означення називають атрибутом, а зв'язок між ним і означуваним словом – атрибутивним.

1.2 Термін «означення» у різних слов'янських граматичних традиціях, особливо в українській та чеській

Означення як синтаксичний термін, вживається відносно недовго. Як філософський термін це поняття використовувалося набагато раніше: вже у схоластичній філософії ним називали як атрибутивне відношення, так і предикацію. У ХУІІІ столітті лінгвісти почали виділяти окремі члени речення. У ХІХ столітті відбувся бурхливий розвиток усіх мовознавчих дисциплін. Деякі російські лінгвісти почали розглядати другорядні члени речення з семантичного погляду (автори підручників А. І. Кірпічников, Е. Д. Поліванов, К. Г. Говоров та ін.). Атрибутом вони вважали кожний другорядний член речення, який вказує на ознаку опорного іменника². Такий погляд домінує також серед сучасних українських мовознавців (І. Р. Вихованець, О. Д. Пономарів, К. Ф. Шульжук, С. В. Шевчук та ін.)

Однак даліші мовознавці російської граматичної традиції (під їх впливом також українські автори академічних граматик) обмежили поняття другорядних членів речення лише формально-морфологічним аспектом. Основним критерієм їх виділення став формальний засіб вираження синтаксичного зв'язку³. Так, наприклад автори академічного посібника «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» за редакцією І. К. Білодіда працюють тільки з формальним критерієм. Визначення другорядного члена речення базується, на їхню думку, на врахуванні таких факторів:

- морфологічної природи другорядного речення
- морфологічної природи члена речення від якого він синтаксично залежить у словосполученні

---

¹ Граматика чеської мови, с. 242

² I. Hanušová, с. 8

³ Там же

– типу синтаксичного зв'язку між обома членами речення¹.

Однак ця теорія виявилася нежиттєздатною, оскільки виділяти другорядні члени речення без врахування їх семантики просто неможливо. Про це у найновішому підручнику «Сучасна українська мова» за редакцією О. Д. Пономарева пишеться так:

«Головним критерієм при визначенні другорядного члена речення є не його граматична форма, а змістові відношення між ним і словом, до якого він синтаксично приєднується»².

Та сама словоформа в залежності від змістових зв'язків з іншими членами речення може виступати в ролі різних другорядних членів. Наприклад, у реченні *Діти зліпили зі снігу бабу* словоформа *зі снігу* виступає додатком (*зліпили* — із чого?), у реченні *Баба зі снігу всім сподобалась* — означенням (*баба* — яка?), а в реченні *Проліски повиростали зі снігу* — обставиною місця (*повиростали* звідки?).³

Із загальною характеристикою другорядних членів речення безпосередньо пов'язана характеристика означення. У «Сучасній українській мові. Синтаксис» за редакцією І. К. Білодіда означення описується як другорядний член речення, який синтаксично залежний від іменника, займенника чи будь-якого субстантивованого слова.⁴ На думку авторів цієї праці, означення може виконувати семантичну функцію, однак вона не вважається основою його класифікації. Про це свідчить зокрема пояснення термінів «атрибут», «атрибутивний зв'язок», «атрибутивне сполучення», які вживаються для позначення синтаксичного зв'язку між означенням і означуваним чи, відповідно, самого сполучення «означуване + означення».⁵

Сучасні українські, а також чеські, польські та російські мовознавці розглядають означення із семантичного погляду, хоча їх основну класифікацію вони характеризують за формально-синтаксичними критеріями.

У праці «Сучасна українська мова» за редакцією О. Д. Пономарева означення характеризується як другорядний член речення, що вказує на ознаку

---

¹ І. К. Білодід, с.

² О. Д. Пономарів, с. 310

³ Там же

⁴ І. К. Білодід, с. 199

⁵ Там же

(якісну, кількісну, відносну) предмета і відповідає на питання який? чий? котрий?, а також скількох? скільком? скількома? на скількох? Н. Г. Шкурятин та С. В. Шевчук у навчальному посібнику «Сучасна українська літературна мова» характеризують означення як другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета і підпорядкований іменникові, що називає предмет¹. З подібними дефініціями зустрічаємось у більшості сучасних українських граматик.

Чеська граматична традиція класифікує означення на основі їх синтаксичних зв'язків з означуваним словом, хоча чеські мовознавці ХХ століття (В. Шмілауер, Б. Гавранек і А. Єдлічка, Ф. Копечний, М. Грєпл і П. Карлик, М. Кубик та ін.), характеризуючи означення, приділяють більше уваги семантичному аспектові, ніж їхні російські та українські колеги.

Найбільш детальну класифікацію означень у залежності від їх значення подає В. Шмілауер у «Новочеському синтаксисі». Його класифікацією будемо займатися в наступних розділах цієї роботи. Цікаво, що він вбачає у традиційній класифікації означень на узгоджені та неузгоджені лише один з можливих варіантів. В. Шмілауер не тільки перераховує означення за метою їх класифікації, а й глибше пояснює механізми їх творення. За допомогою багатьох прикладів учений доводить, що означення належить до найбільш різноманітних членів речення, оскільки при словотворенні іменників шляхом субстантивації дієслів та прикметників всі члени речення, які їх поширюють - в основному додатки та обставини - змінюються в означення. При цьому вони або залишають свою граматичну форму, або переходять у генітив, напр.: *Вони швидко виселили вдову з квартири.* → *Після швидкого виселення вдови з квартири...*² Принципи та механізми творення означень не мають для нашого дослідження у зіставному плані суттєвого значення, тому ми не будемо глибше займатися цією проблемою.

У «Чеській граматиці» Б. Гавранєка та А. Єдлічки, порівнюючи її з працею В. В. Шмілауєра, не знаходимо ніяких нових відкриттів чи підходів до класифікації означень. Автори тримаються традиційного поділу означень на

---

¹ Н. Г. Шкурятин, С. В. Шевчук, с. 503

² V. Šmilauer, с. 171-172

узгоджені та неузгоджені, більше уваги вони приділяють лише однорідним та неоднорідним (поширеним) означенням.¹

Зовсім з іншого боку розглядає означення чеський вчений Ф. Копечний у своєму академічному посібнику «Основи чеського синтаксису»². На відміну від деяких інших мовознавців, він займається насамперед практичним функціонуванням означень у реченні. У Ф. Копечного спостерігається найскладніший підхід до проблем зв'язаних з функціонуванням означень. Він намагається класифікувати найбільш суперечливі приклади, винятки, які інші мовознавці часто залишають осторонь. Хоча він виділяє набагато менше категорій ніж В. Шмілауер, його характеристика означень з погляду їх функціонування, на мою думку, є найдетальнішою чеському мовознавстві. Критерієм класифікації означень у Ф. Копечного, як , до речі, і у польських мовознавців, є формальний засіб їх вираження. Традиційний розподіл означень на узгоджені та неузгоджені він описує лише як один з аспектів і не приділяє йому значної уваги. Ф. Копечний, на відміну від інших, також детальніше займається проблематикою прикладки.

До популярних академічних граматики чеської мови, які ґрунтовно займаються описом означення як члена речення, належить також популярний Синтаксис чеської літературної мови авторства М. Грепля та П. Карлика³. Метою авторів цього посібника є простота та зрозумілість для студентів, тому в цій праці можна помітити значні спрощення. Так, наприклад у ній не виділяється прикладка як різновид означення.

Проблематикою означення займаються також автори порівняльних граматики. У цьому плані слід відзначити насамперед відомих чеських русистів М. Кубика, П. Адамця, В. Граб'є, Р. Зімека, С. Жажу та ін. Їхні граматики російської мови у зіставленні з чеською⁴ детально досліджують спільні та відмінні риси у функціонуванні означень у російській та чеській мовах, містять різні аспекти і методи порівняння. Саме тому ці праці будуть корисні для нашої праці і ми неодноразово будемо до них ще повертатися. Однак функціонування

---

¹ В. Havránek, A. Jedlička, с. 372-378

² Dr. František Kopečný, Základy české skladby, Praha 1962

³ М. Grepl, P. Karlík, Skladba spisovné češtiny

⁴ До найвідоміших праць належать: Русский синтаксис у сопоставлении с чешским, за редакце М. Kubíka; Синтаксис русского языка, за редакце М. Kubíka; J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža: Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy – II. Skladba, та ін.

означення в російській та українській мовах має свою специфіку, тому й теорії вищенаведених науковців не можна перейняти буквально.

Єдиною граматикою чеської мови в зіставленні з українською є «Грамматика чеської мови», яку видано у Києві у 1992 році. У синтаксичній частині, опрацьованій Й. Андершем, розглядається також проблема функціонування узгоджених та неузгоджених означень у чеській мові в зіставленні з українською. Кількість обговорюваних проблем, зв'язаних з функціонуванням означення, значно обмежена, оскільки метою цієї праці було насамперед ознайомити україномовного читача з чеською граматичною системою у комплексному вигляді. Тобто, не йдеться про академічний синтаксис. Описуючи окремі явища, автор тримається чеської та російської граматичної традиції. Крім основної категоризації означень автор присвячує увагу деяким відмінностям в оформленні означень, які виявляються при перекладі з української чеською мовою і навпаки. Йдеться передусім про відмінності у керуванні окремих іменників.¹ Цій проблемі буде далі приділено більше уваги.

Означенням як членом речення детально займалися також словацькі лінгвісти Я. Оравець та Е. Байзікова. У своїй академічній праці «Сучасна словацька мова. Синтаксис» вони характеризують означення як член речення, який не може ніколи прийти в контакт з фінітною формою дієслова через свою залежність від іменника². Автори також намагаються довести, що означення є членом структури речення, хоча в нього не має прямого відношення до дієслова у фінітній формі. На їхню думку, означення виникає в межах речення шляхом трансформування предикації, напр.: *Дорога (є) мокра. → мокра дорога.*³ Словацькі вчені також класифікують означення з багатьох аспектів, виділяючи при цьому чимало різновидів цього члена речення. Вони також намагаються, подібно до В. Шмілауера, детальніше осмислити формальну будову означення. Саме класифікації В. Шмілауера та Я. Оравця і Е. Байзікової будуть основою нашої, дещо спрощеної класифікації означень.

---

¹ Грамматика чеської мови, с. 246

² J. Oravec, E. Bajžíková, с. 128

³ Там же

Узагальнюючи вищенаведене, можна сказати, що при визначенні та класифікації означень чеські, українські, словацькі та російські вчені тримаються однієї і тієї ж граматичної традиції. Дещо іншим виявляється підхід до цієї проблеми польських мовознавців. Так, наприклад польська вчена А. Нагурко характеризує означення таким чином:

«Означення (атрибут) є другорядним членом речення в межах номінальної групи. З цього випливає, що воно може відноситися до вище поставленого члена такої групи, яким зазвичай буває іменник. У поширеній номінальній групі означення може бути залежне від іншого означення. Взаємозв'язок між означаючим та означуваним членами речення називається атрибутивним зв'язком. Семантично він полягає у приписанні якоїсь ознаки об'єктові, до якого відноситься дана фраза. Атрибутивний зв'язок відрізняється від предикативного (тобто зв'язку, який існує між підметом та присудком) відсутністю потенційної часової характеристики.»¹.

Основою для класифікації означень польські лінгвісти вважають формальний засіб їх вираження. Тому й більшість дослідників польської граматичної традиції поділяє означення на ад'єктивні (виражене прикметником, діеприкметником, числівником чи займенником) та субстантивні (виражене іменником). Ад'єктивні означення вони поділяють відповідно на прикметникові, займенникові та ін. Основою класифікації субстантивних означень є відмінок, у якому знаходиться означаючий іменник, тому й ці означення поділяються на: номінативні, генітивні, дативні ...

Зовсім окремі групи творять означення виражені прислівником та інфінітивом, які були названі відповідно прислівниковими та інфінітивними.²

У нашій праці, присвяченій неузгодженому означенню, вираженому іменником, виходячи з вищенаведених теорій, ми будемо розглядати означення як член речення, який поширює (ближче специфікує) іменник або інше субстантивоване слово в будь-якій синтаксичній функції (підмета, додатка, іменної частини присудка, прикладки та ін.) і який вказує на різні ознаки предмета, такі, як якість, кількість, властивість, розмір, відношення до чогось.

---

¹ A. Nagórko, c.269

² J. Strutyński, c.297

1.3 Класифікація означень, критерії класифікації

Означення, як уже було згадано, належить до найбільш різноманітних членів речення з погляду не тільки формальної будови, а й семантичної характеристики. Тому існує багато класифікацій, які базуються на багатьох критеріях.

1.3.1 Класифікація за способом синтаксичного зв'язку з означуваним словом

Основним критерієм для класифікації означень в українській, чеській, словацькій та російській граматичних традиціях є спосіб формально-синтаксичного зв'язку між означенням та означуваним словом. Означення за цим критерієм поділяють на:

- узгоджені (*державне свято, українська мова*)
- неузгоджені (*свято держави, мова українців*)

Деякі мовознавці виділяють ще означення без узгодження (цією темою займемося пізніше). Хоча в цій «шкільній» класифікації виникають деякі суперечливості (напр. розрізнення узгодженого субстантивного означення і прикладки, кількість граматичних категорій, у яких узгоджене означення узгоджується з іменником, проблема класифікації деяких присвійних займенників, проблема категоризації означень виражених називним або знахідним відмінком кількісного числівника та ін.), її вважають основною. Узгоджені та неузгоджені означення далі поділяються в залежності від формального засобу їх вираження (наприклад узгоджене означення виражене прикметником, неузгоджене означення виражене іменником у родовому відмінку). У нашій праці будемо триматися цієї основної класифікації, хоча для нашого дослідження треба буде детальніше класифікувати неузгоджені субстантивні означення з формально-синтаксичного та семантичного поглядів.

1.3.1.1 Узгоджене означення

У граматичній традиції узгоджене означення - це таке означення, яке уподібнюється до головного слова у відмінку, роді і числі¹. Б. Гавранек з А. Єдлічкою вважають узгодженим таке означення, яке узгоджується з опорним іменником принаймні у відмінку.

Якщо означення виражене прикметником, воно узгоджується у відмінку, числі, роді. У чеській мові у множині чоловічого роду узгоджується також у граматичній категорії істот-неістот² (*zlí psi, zlé mrazy*). В українській мові у множині граматичні форми істот та неістот не розрізняються (*люті собаки, люті морози*).

Узгоджене означення виражається насамперед словом ад'єктивного характеру: якісними, відносними та присвійними прикметниками (*здорова нація, колорадські жуки, сестрина книжка*), дієприкметниками (*знищене місто*), займенниками (*їхня доля, цей хлопець*), порядковими і деякими кількісними числівниками (*дванадцятий місяць, п'ятьох президентів*).

Узгоджене означення може бути виражене також іменником, який узгоджується з означуваним словом найчастіше у відмінку та числі (*місто Київ, міста Києва*). Конструкції цього типу бувають проблематичними, оскільки іменник в ролі означення часто не відмінюється, напр.: *у місті Нью Йорк*. Ситуація тут подібна, як у чеській мові, хоча чеська мова більше відмінює власні назви, пор.: *у річці Дніпро – v řece Vltavě*. В офіційно-діловому стилі можна помітити певну відмінність між чеською та українською мовами, яка полягає в оформленні адміністративних назв, пор.: *у Самбірському районі – v okrese Olomouc; у Дарницькому районі – v městské části Povel*³.

Якщо іменник узгоджується принаймні у відмінку, то виникає проблема з категоризацією узгоджених означень цього типу. Чеська граматична традиція розглядає такі конструкції по-іншому, ніж українська. Деякі українські вчені вважають узгоджене субстантивне означення цього типу прикладкою, пор.:

«Прикладка може стосуватися і до означуваних займенників. Напр.: «Дід Панас показав на скелю рукою» (І. Нечуй-Левицький); «Дядько Самійло не був ні

¹ Граматика чеської мови, с. 242

² B. Havránek, A. Jedlička, с. 373

³ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 131

професором, ні лікарем, ні інженером» (О. Довженко)¹». Й. Андерш у «Граматиці чеської мови» також тримається цієї концепції: «У функції прикладки виступають власні або загальні слова, які уточнюють або обмежують означуване, напр.: *hora Ararat, řeka Volha, plyn vodík* та ін.»²

В чеській граматичній традиції у конструкціях цього типу означаючий член розглядається як узгоджене або неузгоджене означення, виражене іменником у називному відмінку.³ Цієї класифікації будемо триматися у нашій праці. До проблеми класифікації узгоджених субстантивних означень повернемося ще в підрозділі 1.3.1.1.1 Прикладка як різновид узгодженого означення.

Досить проблематичною є також класифікація деяких числівників не ад'єктивного характеру, які виступають у ролі означення, напр.: *п'ять колег*. З кількісними числівниками *один* і *два* немає проблем, вони, без сумніву, узгоджені. Глибше цією проблемою займаються автори «Російського синтаксису у зіставленні з чеським»:

На їхню думку, у ролі узгодженого означення виступають і всі кількісні та збірні числівники в непрямих відмінках, напр.: у *двох кілометрах*, з *п'ятьома колегами*, *двома ножицями*. Але в називному і знахідному відмінках характер цих членів стає спірним: з формальної точки зору вони тут виступають в якості не залежного, а головного члена синтагми й не узгодяться з рахованими іменниками, порівн.: *два кілометри*, *п'ять колег*, *двоє ножиць*. Однак із семантико-функціонального погляду також у цих конструкціях числівники є детермінантами. Тому багатьма лінгвістами вони розглядаються як особливий тип означення, як «кількісне означення». У російських граматиках комбінації цього типу звичайно синтаксично не аналізуються, а розглядаються як «неподільні словосполучення числівника з іменником»⁴.

Узгодженими означеннями у структурі речення вважається також більшість присвійних займенників напр.: *моя сестра*, *наших друзів*, *твого міста*). Однак в українській та чеській мовах існують присвійні займенники, які не відмінюються і яких слід вважати неузгодженими означеннями. Тут

---

¹ І. К. Білодід, с. 202

² Граматика чеської мови, с. 244

³ V. Šmilauer, с. 173, 180; F. Корецький, с. 194

⁴ M. Kubík a kol. 1982, с. 72

спостерігаємо різницю між обома мовами – в українській мові не відмінюються займенники *його, її* а також *їх*, яке може бути замінене відмінюваним займенником *їхній* – напр.: *Соціально-етнічні спільності людей та тенденції їхнього розвитку*. Присвійний відмінюваний займенник *їхній* не має аналогії в інших східнослов'янських літературних мовах, а лише в діалектах (пор. рос. *ихний, ихняя, ихнее*, білорус. *інфармацыі, якія могуць датычыцца іхніх дзяцей*). Усі присвійні займенники відмінюються лише в південнослов'янських мовах (напр.: хорв. *njihove supruga, brazilski domoroci su brutalno umorili njegovog brata*)¹. У чеській мові не відмінюються присвійні займенники *jeho* та *jejich*, тому й ці займенники у реченні слід вважати неузгодженими означеннями. Деякі лінгвісти класифікують означення цього типу як означення без узгодження².

Відмінність між українською та чеською мовами спостерігається також в оформленні жіночих прізвищ. У чеській мові жіночі прізвища, як правило, узгоджуються з ім'ям у роді, числі і відмінку (*Jana Nováková, Janu Novákové*). В українській мові узгоджуються тільки прізвища ад'єктивного характеру (*Леся Новицька, Лесі Новицькій*) або прізвища жіночого роду (*Ірена Карпа, з Іреною Карпою*). Решта жіночих прізвищ не узгоджується (*Ірина Білик, Ірині Білик*).

Узагальнюючи вищенаведене, можна згідно з Й. Андершем стверджувати, що за винятком деяких випадків українські і чеські узгоджені означення характеризуються значною подібністю щодо оформлення і функціонування. Власне, цим пояснюється той факт, що чеські узгоджені означення перекладаються майже адекватними українськими еквівалентами, пор.: *nový byt — нова квартира, takový člověk — такий чоловік* тощо³.

Хоча узгоджене означення не є головним предметом нашого дослідження, ми й надалі будемо ним займатися, тому що воно, як поширюючий член неоднорідного (поширеного) означення, виступає майже у всіх складніших конструкціях.

---

¹ H. Dalewska-Greń, с. 329-330

² M. Kubík a kol. 1982, с. 73

³ Граматика чеської мови, с. 242-243

1.3.1.1.1 Прикладка як різновид узгодженого означення

Про проблему виділення прикладки ми уже згадали вище у розділі 1.3.1.1, у зв'язку з класифікацією узгоджених (і неузгоджених) субстантивних означень. Ми вирішили, згідно з поглядами чеських мовознавців (богемістів), такого типу означення не вважати прикладками. Однак термін «прикладка» міцно закріплений у чеській та українській граматичній традиціях, тому його треба розглядати окремо.

Ми також відзначили, що існують суттєві відмінності у розумінні прикладки в чеській та українській граматичній традиціях. Однак навіть самі українські вчені подають відмінні дефініції.

В «Українській літературній мові. Синтаксис» прикладка характеризується як специфічний різновид означення у формі іменника, узгодженого з означуваним словом у відмінку і, як правило, у числі, причому роль прикладки може виконувати й невідмінюваний іменник¹. Цю теорію перейняв Й. Андерш, який пише, що в окремих випадках прикладка може не змінюватися, тобто мати постійно форму називного відмінка, пор.: *časopis Vlasta, časopisu Vlasta, o časopise Vlasta*.²

Однак більшість сучасних українських мовознавців розглядає прикладку як означення, виражене іменником, узгодженим з опорним словом у відмінку, яке є іншою назвою предмета³. Згідно з цією характеристикою прикладками слід вважати загальноживані українські конструкції типу *українець-письменник, сосни-близнюки, дівчина-герой, вогонь-сльози, вересень-місяць*. Однак К. Ф. Шулжук, як приклад узгодженої прикладки, наводить словосполучення *село Семигори*⁴, з чим не можна погодитися, оскільки назва *Семигори* у цьому випадку не відмінюється: *У селі Семигори росте груша Кайдашів* (газ.).

Розуміння прикладки значно звужує І. Р. Вихованець, який її називає «узгодженим означенням, вираженим іменниками: *дівчина-красуня, козак-орел, тополенька-сестриця, вітер-буревій, пісня-доля*. Семантика прикладки охоплює таку сукупність виявів ознаки, як пояснювальна назва предмета, вказівка на

---

¹ І. К. Білодід, с. 205

² Граматика чеської мови, с. 244

³ К. Ф. Шулжук, с. 99; Н. Г. Шкурятин, С. В. Шевчук, с. 504-505

⁴ К. Ф. Шулжук, с. 99

якість предмета, соціальна належність, вік, національність, професія, посада тощо. Формальною особливістю прикладок є те, що вони можуть стояти після означуваного іменника й перед ним, напр.: *Світ-казку буде мрія моя* (Д. Павличко); *А Дніпр мов підслухав: широкий та синій. Підняв гори-хвилі...* (Т.Шевченко).»¹

Дефініція Вихованця, на мою думку найточніша з усіх вищенаведених, хоча й вона не згадує відокремленої прикладки, яка навпаки найважливіша для чеських лінгвістів.

Чеська граматична традиція пояснює прикладку по-іншому ніж українська. Б. Гавранек з А. Єдлічкою характеризують прикладку як відокремлене узгоджене означення, в центрі якого стоїть узгоджений іменник, і який виражає додаткову, майже самостійну думку. Прикладка, як правило, поширена, зрідка однорідна і стоїть за опорним членом. У мовленні вона відокремлюється паузою, на письмі – комою², напр.: *Берези, ніжні босоніжки, задумались про синій вечір* (А. Малишко).

В. Шмілауер характеризує прикладку як позначення одного і того ж поняття іншими словами. В. Матезіус вважає її нереченнєвою предикацією. Ф. Копечний вважає прикладку особливою «сурядною» предикацією, яку можна замінити.³ Тобто прикладка у широкому розумінні може в інший спосіб називати іменник у будь-якій синтаксичній функції, від якого вона відокремлюється комою, напр.: *Оксана, моя сестра, прийшла до мене в гості*. Про напівпредикативний характер прикладки свідчить те, що її можна легко трансформувати у речення⁴: *Оксана, яка є моєю сестрою, прийшла до мене в гості*.

Виходячи з вищенаведених теорій українських та чеських мовознавців, будемо розглядати два типи прикладки:

- Відокремлену прикладку як різновид узгодженого означення, яке в інший спосіб називає означуваний іменник, від якого воно відокремлюється комою;

---

¹ І. Р. Вихованець, с. 89

² В. Havránek, A. Jedlička, с. 377

³ Ф. Корецький, с. 205

⁴ Ф. Корецький, с. 205; J. Oravec, E. Bajžíková, с. 158

- Тісну прикладку, тобто непоширене узгоджене означення, яке докладніше специфікує або інакше називає іменник, створюючи з ним єдине ціле, що на письмі позначається дефісом (*дівчина-лікар*).

Тісною прикладкою ми будемо докладніше займатися в практичній частині. Йдеться про явище, притаманне лише українській та іншим східнослов'янським мовам, тому й переклад українських тісних прикладок чеською мовою є цікавим об'єктом дослідження.

1.3.1.2 Неузгоджене означення – основна дефініція

Досить звичайним при означуваному іменникові є й неузгоджене означення. Воно приєднується до означуваного іменника зв'язком керування (*книга батька*) або прилягання (*прохання заспокоїтися*). Функція їх як означень у реченні визначається тільки за змістовими відношеннями. Означення своїми зовнішніми ознаками не відрізняється від можливого при деяких іменниках додатка або й обставини. Відмінність між ними полягає лише в тому, що до означення від опорного іменника не можуть бути поставлені питання непрямих відмінків чи обставин, а лише питання означень (*який?, чий?* тощо)¹. Неузгоджене означення може бути виражене іменником у непрямих відмінках з прийменниками або без них, іменником у називному відмінку, інфінітивом, прислівником або фразеологізмом.

Неузгодженим означенням будемо детально займатися в іншій частині цієї праці, оскільки воно є головним предметом нашого дослідження.

1.3.1.3 Означення без узгодження

З терміном «означення без узгодження» працюють тільки деякі лінгвісти. Наприклад Г. Флідрова з С. Жажою у своєму порівняльному синтаксисі чеської та російської мов характеризують його як означення, виражене:

- невідмінюваним прикметником (напр.: *штани хакі, спідниця міні, колір теракот, муха цеце, мова есперанто*);

¹ І. К. Білодід, с. 200-201; О. Д. Пономарів, с. 312

- невідмінюваними присвійними займенниками 3-ої особи: *його, її, їх* (які стоять в тій же позиції, що й узгоджені форми *мій, твій, свій, наш, ваш*)¹

Про невідмінювані присвійні займенники ми вже говорили вище у розділі 1.3.1.1.

В ролі невідмінюваних прикметників виступають виключно слова іномовного походження, які не мають відповідника в українській мові. Чеською мовою вони перекладаються по-різному: *khaki kalhoty, minisukně, terakotová barva, moucha tse-tse, (jazyk) esperanto*. Цього типу словосполучення та їх переклад чеською мовою є цікавим об'єктом окремого дослідження, однак у нашому дослідженні ми не будемо займатися цією проблематикою. Означення без узгодження ми будемо вважати одним з багатьох різновидів неузгодженого означення.

1.3.2 Класифікація означень за значенням

За В. Шмілауером та Ф. Копечним² можна виділити наступні основні семантичні різновиди означень:

- **Якісні** (оцінювальні, суб'єктивні) – подають якісну характеристику, оцінку означуваного предмета, від них можна творити ступені порівняння, напр.:

великий будинок, чистий вагон, досвідчений психолог, красива земля

- **Відносні** – за В. Шмілауером вони вказують на зовнішню ситуацію, посилаються на ознаки, які впливають з контексту, напр.:

цей чоловік, така сама будівля, кожний студент, інша справа, попередня фактура, останній вечір

Ф. Копечний означення цього типу називає уточнюючими, натомість до відносних означень він зараховує означення, які мають характеристику, властиву відносним прикметникам, напр.:

дерев'яний стіл, металеві меблі, міський парк, віконні рами

- означення цього типу можна легко змінити в неузгоджені, і навпаки, напр.:

¹ H. Flídrová, S. Žaža, с. 70

² V. Šmilauer, с. 193-194; F. Kopečný, с. 203-204

стіл з дерева, парк у місті, меблі з металу, рами вікон

- **Уточнюючі** (розрізнявальні) – конкретизують означуваний предмет, виділяють його з-поміж інших об'єктів тієї ж групи, напр.:

Одеська область, громадський діяч, день перемоги, вантажний вагон

- **Кількісні** – подають кількісну характеристику означуваного предмета, тобто кількість, інтенсивність, розмір, проміжок часу, напр.:

п'ять дерев, мала зміна, коротке життя, вічна мудрість, широка річка

1.3.3 Класифікація означень за будовою

Типовим формальним засобом вираження означення є один узгоджений прикметник, напр.: *висока гора, червона стрічка, наше місто*. Однак при одному означуваному іменнику може бути вжито два або декілька означень — узгоджуваних чи не узгоджуваних¹, напр.: *Перше питання порядку денного – про внесення на розгляд Одеської міської ради проекту рішення «Про виконання міської програми «Створення безбар'єрного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями в місті Одеса на 2007 рік» (ЧН, № 95-96/2008, с.1)*. З вищенаведеного прикладу випливає, що кожний іменник може бути поширений будь-якою кількістю означень. Кожне з означень може бути далі поширене, внаслідок чого виникає своєрідна ієрархія.

З погляду будови можемо виділити такі типи означень²:

- непоширені³ (*перший день, губернатор Каліфорнії, мінлива хмарність*)
- однорідні (*свіжі, соковиті яблука; маленький, але міцний вогонь*)
- неоднорідні (поширені) (*російський Чорноморський флот, рідна українська мова*)

У наступних підрозділах подамо характеристику однорідних та неоднорідних означень.

---

¹ І. К. Білодід, с. 202

² J. Oravec, E. Bajžíková, с. 138

³ Непоширене означення (přívlastek holý) виділяють лише чеська і словацька граматичні традиції

- з німецькою та арабською делегаціями *s nětесkou a arabskou delegací*

Вищенаведене явище цікаве, тому що йдеться про одну з дистинктивних ознак східнослов'янських мов (пор.: рос. *первая и вторая половины встречи*, пол. *pierwsza i druga połowa meczu*), але, оскільки воно зв'язане з функціонуванням узгоджених ад'єктивних означень, воно не буде предметом нашого дослідження.

1.3.3.2 Неоднорідне (поширене) означення

Означення в українській і чеській мовах виступає найчастіше у поширеній формі, напр.: *оцінки дослідників управління океанічними дослідженнями США; nižší roptávka po nových vozidlech.*

У таких конструкціях завжди виявляється одне означення, семантично найтісніше пов'язане з означуванним, тимчасом як інше (чи інші), хоч і стосується синтаксично того самого означуваного, семантично орієнтується на все словосполучення означуваного з першим означенням¹.

При розташуванні обох неоднорідних означень поряд у препозиції чи в постпозиції щодо означуваного означення, тісніше пов'язане з означуванним, розташовується ближче до нього². Це можна побачити на такому прикладі:

{державний [вищий (навчальний заклад)]}

Кожне з означень далі поширює цілу синтагму з попереднім означенням (попередніми означеннями)³. Для позначення цього явища чеські та словацькі лінгвісти вживають термін поступово поширюючі означення, який відсутній в українській термінології.

Узгоджене означення буває поширене найчастіше обставиною, напр.: *дуже гарна пісня*, зрідка додатком, напр.: *людина вірна своїм ідеалам.*

Неузгоджене означення буває поширене іншим узгодженим означенням, напр.: *ректорат московського педінституту*, зрідка неузгодженим означенням,

¹ І. К. Білодід, с. 203.

² Там же.

³ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 138.

вираженим іменником, напр.: *план будівлі нафтопроводу* або іншим невідмінюваним словом, напр.: *загальний вид на Дніпро влітку*.¹

Поширеними означеннями будемо займатися ще й в інших розділах з погляду позиції окремих членів поширеного означення у реченні, оскільки в цьому плані зустрічаємо багато відмінностей між українською та чеською мовами.

1.3.4 Класифікація означень за тісністю семантичного відношення між означаючим та означуваним членом речення

Означення є факультативним членом речення. Без нього можна створити речення, оскільки воно не має ніякого прямого зв'язку з фінітною формою дієслова, з предикативним центром речення. Однак факультативність означення у реченні є відносною. Після випущення означення деякі речення втрачають свій сенс. Все залежить від тісноти семантичного відношення між означаючим та означуваним членом речення. За цим критерієм виділяють два основні різновиди означення:

- тісне (*моя жінка, Шацькі озера, приїзд брата*)
- відокремлене (*широка безкінечна рівнина, перетнута ланцюгом пагорбів*)

Тісним означенням вважається таке означення, присутність якого необхідна для збереження семантики речення. Тісне означення може бути узгоджене і неузгоджене. Тісні означення можуть стояти у препозиції (*Національний театр у Празі збудовано у 1881 році*), у деяких випадках також у постпозиції (*Вбивство внаслідок самооборони не вважається злочином*). Якщо у вищенаведеному прикладі випустимо означення *внаслідок самооборони*, результатом буде нісенітниця: *Вбивство не вважається злочином*.

Відокремленим означенням вважається таке означення, яке стоїть прямо за опорним членом речення, від якого воно відділяється паузою (у мовленні) або комою (на письмі). Відокремлене означення виражає другорядну, неважливу для

---

¹ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, с. 272.

змісту речення ознаку¹, напр.: *Брат, одягнений у коричневі штани, стояв біля вікна.*

З порівняльного погляду немає суттєвої різниці між вираженням тісного та відокремленого означень у чеській та українській мовах. Тому й ми не будемо цією проблемою детальніше займатися.

1.4 Позиція означення у реченні

В українській і чеській мовах порядок розташування слів у реченні відносно вільний, проте існують два фактори, які його до певної міри обмежують, – це граматична будова речення і, більш важливий фактор, контекстуальне членування речення. Позиція означення прямо залежить від позиції означуваного члена – іменника².

Українська мова до певної міри відрізняється від чеської, якщо йдеться про позицію означення у реченні, що також буде предметом нашого дослідження. Означення в українській мові обов'язково стоїть біля означуваного ним іменника (чим воно виразно відрізняється від дуплекси́ва). Винятки зустрічаємо здебільшого у поезії³, напр.: *У футрі лисячім мене одвідав гість* (М. Рильський).

Узгоджене непоширене або слабо поширене ад'єктивне означення стоїть здебільшого в препозиції щодо головного слова, напр.: *втомлений робітник; дуже втомлений робітник*. Якщо ад'єктивне означення поширене, тоді воно стоїть у більшості випадків у постпозиції: *робітник, утомлений денною важкою працею на будівлі*.

В українській мові натрапляємо на непоширене ад'єктивне означення у постпозиції дуже рідко. У більшості випадків йдеться про стійкі традиційні словосполучення, напр.: *Служба Божа, Генріх П'ятий*. У постпозиції може також стояти узгоджене означення, виражене числівником, якщо йдеться про визначення

---

¹ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, c. 276-277

² I. Hanušová, c. 19

³ V. Šmilauer, c. 195

години або приблизне визначення віку напр.: *o godzinі першій вночі, йому років десять.*

На відміну від української, чеська мова набагато більше вживає ад'єктивні означення у постпозиції, зокрема у деяких наукових термінах (*mařinka vonná, kočka divoká, oxid uhličitý*), а також при протиставленнях, напр.: *Velký pokoj je pohodlnější než pokoj malý.*¹

Неузгоджене означення в українській та чеській мовах стоїть, як правило, в постпозиції до означуваного слова, напр.: *люди похилого віку, rozdržení ratifikace smlouvy*. Винятки трапляються в обох мовах, частіше в чеській, напр.: *Komenského ulice, z mrtvých vstání, v pravém slova smyslu*². В українській мові конструкції цього типу зустрічаємо передусім в поезії, напр.: *помовчимо, дивлячись на Сонця захід*.

Українська мова ставить у препозицію також деякі займенникові звороти: *цього типу, цього виду, такого типу такого виду*, напр.: *Як Ви оцінюєте перспективи такого виду роботи в Україні?* (анкета в Інтернеті), *Ця збірка універсалів цікава у плані вивчення історії цього виду документів* (Інт.) У вищенаведених прикладах словосполучення *такого виду* і *такого типу* виступають у ролі неузгоджених означень. Такі конструкції непритаманні чеській мові, пор.: *zkoumání historie dokumentů tohoto typu*. На відміну від польської мови, в українській мові вони необов'язкові, пор.: пол.: *towar w tego rodzaju sklepie*, укр.: *товар у магазині цього типу (у цього типу магазині)*. Вищенаведені конструкції не варто плутати з подібними словосполученнями із зовсім різною синтаксичною характеристикою, напр.: *Це найкраще для цього виду спорту*, де іменник *вид* виконує функцію додатка, а підкреслені слова є означеннями.

Означення в українській мові, на відміну від чеської, може стояти також в інтерпозиції. Чеські русисти називають це явище «обмыкание»³, напр.: *Він прийняв непросте для себе рішення.; доставка необхідних для будівництва матеріалів*. Такий порядок членів поширеного означення (непоширене означення + поширюючий член означення + означуване слово) типовий для письмової мови, у живому мовленні він практично не зустрічається⁴.

¹ Граматика чеської мови, с. 242

² V. Šmilauer, с. 196, F. Korešný, с. 202-203

³ З цим терміном працюють наприклад Г. Флідрова та С. Жажа

⁴ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, с. 272

1.5 Неузгоджене означення як предмет нашого дослідження

Неузгоджені означення – це такі означення, які подають характеристику означуваного іменника непрямо, опосередковано. У своїх граматичних формах вони ніколи не узгоджуються з означуваним словом і не відмінюються разом з ним, напр. *довідник з української мови, немає довідника з української мови*. Бачимо, що під час відмінювання опорного іменника всі члени неузгодженого поширеного означення залишаються у тій самій граматичній формі.

Неузгоджені означення виражаються за допомогою ще більш різноманітних засобів ніж узгоджені, що впливає з розмаїтості відношень, які вони виражають, розмаїтості лексичного значення опорних іменників (не тільки первинних іменників, а й дериватів з інших частин мови – дієслів, прикметників...) а також, не в останню чергу, розмаїтості (морфологічного) значення самих засобів в означеннях¹.

У граматичній традиції існує багато класифікацій неузгоджених означень. Майже кожний вчений створив свою класифікацію, яка до більшої чи меншої міри відповідає способам класифікації інших мовознавців.

Неузгоджені означення можна класифікувати як з морфологічного, так і семантичного поглядів. Найчастіше йдеться про комбінацію цих двох аспектів, особливо при класифікації неузгоджених означень, виражених іменником. Наприклад, М. М. Кубик класифікує субстантивні означення за їх граматичною формою (відмінком), а окремі різновиди далі ще поділяє в залежності від їх семантики.² З морфолого-семантичного аспекту класифікують субстантивне неузгоджене означення також чеські вчені, наприклад Ф. Копечний, В. Шмілауер, М. Грєпл та П. Карлик.

---

¹ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 131

² M. Kubík a kol. 1982, с. 74-76

1.5.1 Класифікація неузгоджених означень за формальним способом їх вираження

Основна класифікація неузгоджених означень здійснюється за формальним морфологічним засобом їх вираження. Неузгоджене означення може бути виражене:

I. Іменником (субстантивні неузгоджені означення)

а) у називному відмінку – найчастіше йдеться про власні, адміністративні або інші назви, які не відмінюються разом з означуваним іменником:

- газета «Дзеркало тижня», Автономна Республіка Крим

б) у простому родовому відмінку – це найчастіша форма субстантивного неузгодженого означення:

- представники преси, свобода вибору, безпека Європи, трагедія народу

в) у родовому відмінку з прийменником:

- захист від тероризму, прес для брикетування, країна без влади

г) у давальному відмінку – зустрічається дуже рідко:

- пам'ятник Хмельницькому, довіра людям, подарунок батькові

д) у знахідному відмінку з прийменником:

- розповідь про успіхи, приїзд у місто, одяг у клітинку

е) у простому орудному відмінку:

- зацікавлення спортом, удар молотком, прогулянка містом

ж) в орудному відмінку з прийменником:

- опіка над дітьми, туга за батьківщиною, кава з молоком

з) у місцевому відмінку з прийменником:

- туфлі на каблучках, готель у Києві, хрести при дорозі

II. Неузгодженими займенниками *його, її, їх*:

- для його інтересів, про її друзів, з їх дітьми

III. Прислівником (прислівникові неузгоджені означення) – на цей тип неузгодженого означення натрапляємо в обох мовах дуже рідко. Якщо в ролі означуваного слова виступає віддієслівний або відприкметниковий іменник, то означення залишаються у тій самій формі, яку вони мали в оригінальній синтагмі¹:

- *подорож назад, читання вголос, вірність навіки*

Деякі прислівникові означення виникають унаслідок випущення дієслова (еліпса):

- *котлет (жарений) по-київськи, будинок (який стоїть) навпроти*

IV. Інфінітивом дієслова - при іменниках, що семантично співвідносяться з модальними дієсловами типу *хотіти, прагнути, уміти, бажати* тощо, напр.:

- *бажання виїхати, прагнення побити супротивника, уміння розважати²*

Словацькі лінгвісти Я. Оравець та Е. Байзікова вважають неузгодженими означеннями ще й математичні, хімічні та інші символи, напр.: *кут α , вітамін C, Татра 613*.³

1.5.2 Класифікація неузгоджених субстантивних означень з погляду їх семантики

Неузгоджені субстантивні означення, різноманітні з морфологічного і семантичного поглядів. У чеській, російській та українській граматичних традиціях існує багато класифікацій означень цього типу. Лінгвісти переважно поділяють їх на основі формального вираження (у якому відмінку стоїть

---

¹ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 136

² M. Kubík a kol. 1982, с. 73

³ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 137

підпорядкований іменник) і визначають семантичний характер даних конструкцій.¹

Незалежно від своєї граматичної форми неузгоджені субстантивні означення можуть виражати такі основні значення:²

а) атрибутивно - об'єктне значення:

- *рубання лісу (рубати ліс), ненависть до ворога (ненавидіти ворога)*

б) атрибутивно – суб'єктне значення:

- *від їзд батька (батько виїхав), рішення суду (суд рішив)*

в) атрибутивно – адвербіальне значення:

- *мандрівка по Україні, наступ цілими батальйонами, спідниця в клітинку*

г) значення приналежності, виражене родовим відмінком:

- *вказівки директора, лідер опозиційної партії, сестра співробітника*

Як видно з прикладів, родовий відмінок, який виражає присвійність, в українській мові більш поширений ніж у чеській, пор.: *рішення Путіна – Putinovo rozhodnutí, вулиця Ломоносова – Lomonosovova ulice*. Це явище буде також предметом нашого дослідження.

З погляду формального вираження субстантивні неузгоджені означення поділяються на дві основні групи: означення у формі непрямого відмінка без прийменника та означення у формі непрямого відмінка з прийменником. Такого поділу дотримується більшість чеських русистів (М. Кубик, С. Жажа та ін.), натомість богемісти (В. Шмілауер, Ф. Копечний) вважають означенням також форми неузгодженого називного відмінка.³

На основі класифікації В. Шмілауера ми виділимо два основні різновиди субстантивних неузгоджених означень:

- А) Субстантивні неузгоджені означення у безприйменниковому відмінку
- Б) Субстантивні неузгоджені означення у прийменниковому відмінку

---

¹ I. Hanušová, с. 28

² M. Kubík a kol. 1974, с. 125

³ V. Šmilauer, с. 180-181

Вищенаведені категорії будемо далі поділяти в залежності від конкретного відмінка та семантики окремих відмінкових форм.

1.5.2.1 Класифікація неузгоджених субстантивних означень у безприйменниковому відмінку

У цьому розділі наведемо детальну семантичну класифікацію неузгоджених означень, виражених іменником у родовому, давальному та орудному відмінках без прийменника. Наша класифікація базується на теоріях В. В. Шмілауера, Ф. Ф. Копечного, Оравця та Байзікової, авторів Російської граматики для чехів.¹

1.5.2.1.1 Неузгоджені субстантивні означення у родовому відмінку без прийменника

Родовий відмінок без прийменника – це найчастіший морфологічний засіб вираження неузгодженого субстантивного означення. Іменник у родовому відмінку у функції означення може виражати:

1) Приналежність до предмета, субстанції, відношення у широкому розумінні (відносний генітив)

- *будинок університету, мер Києва, іронія долі, центр міста, жнива скорботи*

У чеській мові відповідниками до цих неузгоджених означень інколи бувають узгоджені ад'єктивні означення:

- *громадяни Києва – Kyjevští občané*

2) Присвійність (присвійний генітив)

- *книга сестри, Кобзар Шевченка, ручка професора*

Присвійність в українській мові може бути виражена також присвійними прикметниками за допомогою суфіксів *-ин, -ін, -ів, -їв, -ев, -єв,*

---

¹ V. Šmilauer, s. 174-181; F. Kopečný, s. 195-197; J. Oravec, E. Bajžíková, s. 132-135; J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, s. 262-268

-ов, напр.: *Шевченків Кобзар*. В українській мові присвійні прикметники вживаються частіше ніж у російській, однак вони не настільки поширені як у чеській мові, тому й вони не мають універсального вжитку (*професорова ручка*). Натомість у чеській мові присвійні прикметники в більшості випадків обов'язкові:

- *sestřina kniha, Ševčenkův Kobzar, profesorovo pero*

Присвійний генітив тут можна вжити лише в поширеному означенні¹:

- *kniha mé sestry, Kobzar Tarase Ševčenka, pero pana profesora*

3) Виконавця дії (суб'єктний генітив)

- *приїзд батька, допомога сусідів, наказ командира*

Чеським відповідником суб'єктного генітива інколи буває присвійний прикметник²:

- *смерть поета – básníkova smrt*

4) Носія стану і властивості

- *гостинність українців, подібність близнюків, урочистість моменту*

Означення цього типу приєднуються до абстрактних відприкметникових іменників.

5) Предмет дії (об'єктний генітив)

- *читання роману, захист держави, святкування дня народження*

Майже всі означення, які поширюють іменники утворені від перехідних дієслів, мають форму генітива без прийменника (*захищати державу захист держави*).

Лише тоді, коли простий генітив міг би бути неоднозначний (проблема з розрізненням об'єкта та суб'єкта)³, до нього додається прийменник *до*, напр.: *ненависть до ворога, любов до матері* (чеським відповідником буває давальний відмінок з прийменником *k*, напр.: *nenávist k nepříteli*

¹ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 133

² J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, с. 263

³ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, с. 263

6) Носія вираженої кількості (кількісний генітив)

- *стакан горілки, кілограм ковбаси, тиждень відпустки, більшість населення,*

Опорний іменник, який виражає кількість, вживається часто у вторинному, переносному значенні:

- *море людей, лавина емоцій, зерно правди*

7) Властивість (якість, колір, розмір, матеріал, вік тощо)

(якісний генітив)

Означення, виражене якісним генітивом, мусить бути обов'язково поширене іншим узгодженим означенням¹:

- *жінка високого зросту, продукт найвищої якості, особа дивного вигляду*

Конструкції, позбавлені узгодженого означення, втрачають свій сенс, напр.: ~~особа вигляду~~.

Українські конструкції з якісним генітивом перекладаються чеською мовою по-різному:

- *žena vysoké postavy, vysoce kvalitní produkt, divně vypadající osoba / osoba s divným vzezřením*

8) Пояснення, конкретизацію або специфікацію означуваного іменника

(пояснювальний генітив)

Генітив цього типу широко вживається, він може виражати різноманітні семантичні відтінки:

- *герой дня, почуття любви, звання магістра, споріднення ідей, радість зустрічі*

Українські конструкції з пояснювальним генітивом перекладаються чеською мовою в більшості випадків однаково: *hrdina dne, pocit lásky, titul magistra.*

Іноді чеським відповідником буває узгоджене означення або прийменниковий відмінок: *myšlenkové souznění, radost ze setkání.* У

---

¹ J. Oravec, E. Bajžíková, с. 134

небагатьох випадках чеській конструкції з пояснювальним генітивом відповідає українське узгоджене означення, напр.: *trest smrti – смертна кара*.

1.5.2.1.2 Неузгоджені субстантивні означення в інших безприйменникових відмінках

А) Давальний відмінок

Неузгоджене означення виражене іменником у давальному відмінку без прийменника зустрічається в українській і чеській мовах набагато рідше, ніж означення, виражене генітивом. Форму давального відмінка мають означення, які поширюють віддієслівний (рідше відприкметниковий) іменник¹, зберігаючи керування оригінального дієслова та структуру синтагми, напр.:

- *доложити сестрі* ⇔ *допомога сестрі*, *відповісти його найкращому другу* ⇔ *відповідь його найкращому другу*, *вірний ідеалам* ⇔ *вірність ідеалам*

У чеській мові відбувається аналогічний процес:

- *potoc sestře, odpověď jeho nejlepšímu příteli, věrnost ideálům*

Конструкції з давальним відмінком можуть виникнути внаслідок еліпси²:

- *пам'ятник (присвячений) Шевченкові*

Вживання еліптичних конструкцій цього типу у чеській мові дуже обмежене:

- *pomník (věnovaný) padlým vojákům*, але *pomník neznámého vojína, Žižkův pomník*

Б) Орудний відмінок

Означення, виражене іменником в орудному відмінку без прийменника, утворюється шляхом трансформації сполучення дієслова з додатком, зберігаючи керування оригінального дієслова, напр.:

¹ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, c. 265

² V. Šmilauer, c. 180

- *обмінятися досвідом ⇒ обмін досвідом, управляти фінансами ⇒ управління фінансами*

Чеські відповідники інколи виражені іншими відмінками:

- *vůtěna zkušeností, řízení financí*

Дуже поширеним в українській мові, на відміну від чеської, є також орудний відмінок виконавця дії, вираженої віддієслівним іменником, який поширює субстантивне означення, виражене генітивом¹. У реченні він виступає додатком:

- *Відвідання **президентом України Чорнобильської АЕС**, перевірка **вчителем виконання домашніх завдань**, обговорення **парламентом питання про бюджет***

Вживання орудного відмінка виконавця дії у чеській мові обмежене, напр.:

- *projednání otázky rozpočtu parlamentem / краще **v parlamentu**, návštěva ukrajinského prezidenta v černobylské elektrárně, kontrola domácích úkolů, provedená **učitelem***

В) Називний відмінок

Неузгоджене означення виражене іменником у формі називного відмінка розглядається деякими лінгвістами як прикладка. Ми, згідно з Ф. Копечним та В. Шмілауером, будемо його вважати різновидом узгодженого означення. Означення цього типу широко вживається в українській і чеській мовах. Його головною метою є називати, конкретизувати означуваний предмет, напр.:

- *фірма «Нафтогаз», ресторан «Пузата хата», річка Міссісіпі, перон А*
- відмінність між українською та чеською мовами тут полягає лише в правописі. Чеська мова набагато менше вживає лапки, напр.:

- *hostinec U Holubů, firma Naftohaz*

Українські і чеські узгоджені означення у називному відмінку характеризуються значною подібністю щодо оформлення і функціонування.

¹ J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, с. 266

1.5.2.2 Неузгоджені субстантивні означення у прийменниково-відмінкових формах

Більшість лінгвістів, які глибоко займаються проблемами, зв'язаними з функціонуванням означення як члена речення, поділяють неузгоджені субстантивні означення у прийменниково-відмінкових формах в залежності від їх семантики¹.

Інші вчені, наприклад автори академічної Російської граматики², класифікують означення цього типу за морфологічною формою і додають семантику окремих конструкцій. У нашій праці ми будемо дотримуватися, в основному, семантичних класифікацій М. М. Кубика, В. Шмілауера та авторів Практичної російської граматики для чехів, приділяючи особливу увагу прийменникам, за допомогою яких прийменниково-відмінкові конструкції побудовані.

Означення у формі непрямого відмінка з прийменником виражає:

1) Об'єктне значення (різні прийменники)

Означення у прийменниково-відмінкових формах, які вказують на предмет дії – об'єкт, поширюють віддієслівні іменники, напр.:

- *гра на гітарі, порятунок від кризи, нагляд за додержанням законів*

2) Різні адвербіальні значення (різні прийменники)

Означення у прийменниково-відмінкових формах можуть виражати різні адвербіальні значення:

- **місця:** *дорога на Київ, липи навколо будинку, Ростов на Дону, поле за лісом*
- **часу:** *перерва після обіду, роки перед війною, переговори о другій годині*
- **способу:** *яйця під майонезом, меблі під замовлення, хліб з маслом*

¹ V. Šmilauer, s. 181-184; J. Oravec, E. Bajžiková, s. 135-136; J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža, s. 268-270; M. Kubík a kol. 1982, s. 74-76

² Русская грамматика 2 1979, с. 802-803

- **причини:** відсутність через хворобу, сльози від радості, смерть від перевтоми
- **міри:** квитанція на 100 гривень, диво над дивами, пісня над піснями
- **допуску:** рішення всупереч судовій забороні
- **походження:** посуд з глини, подарунок від батька,

3) Призначення означуваного предмета (для+род.відм.; від+род.відм.; під+дав.відм.; за+оруд.відм.):

- квіти для дівчини, папір для принтерів, мікстура від кашлю, приміщення під магазин, черга за квитками

Чеська мова виражає призначення за допомогою зовсім інших прийменників, напр.:

- květiny pro přítelkyni, mlýnek na maso, papír do tiskárny, kapku proti kašli

або також узгоджених означень, напр.:

- kancelářské prostory, briketovací lis (nrec для брикетування)

4) Характеристичний компонент означуваного предмета (з+оруд.відм.; на+місц.відм.; під+оруд.відм.)

- туфлі з каблучками, черевики на шнурках, хата під шифером,

5) Речовину, що раніше знаходилась у пляшці, коробці тощо (з-під+род.відм.)

- пляшка з-під пива, коробка з-під взуття, банка з-під газованих напоїв

Чеським відповідником буває прийменник *od*, напр.: sklenice od marmelády

6) Узор будь-якої матерії, паперу тощо (в,у+знах.відм.)

- спідниця в клітинку, зошит у лінійку, паркет у ялинку, спідниця в складку

Чеськими відповідниками конструкцій цього типу є узгоджені означення:

- kostkovaná sukně, linkovaný sešit, skládaná sukně

7) Ознаку, що охоплює весь предмет (в,у+місц.відм.)

- обличчя в ластовинні, штани в плямах, руки в саднах

Чеськими відповідниками є різні за структурою конструкції:

- pihovatý obličej, kalhoty samá skvrna, ruce celé odřené

8) Дату чи іншу часову інформацію (від+род.відм. з+род.відм.)

- *договір від 29 червня, печиво з минулого тижня, 100-річчя з дня народження Степана Бандери*

Чеська мова вживає для вираження часової характеристики прийменник *z* або безприйменникові конструкції, напр.:

- *smlouva z 29. června, pečivo z minulého týdne, sté výročí narození Stepana Bandery*

9) Відношення у широкому розумінні, уточнення означуваного предмета (з+род.відм.)

- *вправи з граматики, сусідка з гуртожитку, справа з перейменування вул. Тургенєва на Героїв*

В українській мові також широко поширені конструкції з прийменником *по* + місцевий відмінок, напр.: *сусідка по гуртожитку, черговий по станції, контрольна робота по філософії*. Однак конструкції цього типу є кальками з російської мови, напр.: *дежурный по станции*.

Чеська мова виражає вищенаведені конструкції по-різному:

- *gramatická cvičení, spolubydlíci (z koleji), kontrolní práce z filozofie, výpravčí*

10) Вибірковість (кількісний генітив + прийменник з)

- *один з нас, хто-небудь із них, багато з цих книжок, один з найвідоміших українських авторів, дехто з відвідувачів*

1.6 Формальні засоби вираження синтаксичних зв'язків між неузгодженим означенням та опорним іменником

Синтаксичні одиниці-конструкції звичайно складаються з двох або більше компонентів, які перебувають у відповідному синтаксичному зв'язку.¹ З цього погляду означення є детермінантом опорного іменника, з яким воно перебуває у підрядному зв'язку. Підрядний зв'язок у словосполученні виражає граматичну залежність одного слова від іншого. Специфіка того чи іншого способу вираження підрядного зв'язку зумовлюється в основному не головним, а залежним від нього компонентом, його граматичним оформленням.² Зв'язок словоформ (або слів зі словоформою) може здійснюватися:³

- 1) синтетичним способом
  - *білий сніг, читання книги, зацікавлення музикою*
- 2) аналітико-синтетичним способом
  - *прогулянка по місті, квіти для матері, спеціаліст з генетики*
- 3) без формальних морфологічних засобів
  - *бажання допомогти, Дніпро влітку, читання вголос*

Детермінативне відношення найчастіше виражається за допомогою флексії або флексії з прийменником.⁴

Підрядному зв'язкові притаманна така диференційна ознака, як сукупність форм зв'язку – узгодження, керування, прилягання.⁵ Неузгоджене означення поєднується з опорним іменником на основі зв'язків керування і прилягання. Якщо залежне слово (означення) набуває форми того непрямого відмінка, якого вимагає відповідно до своїх лексико-граматичних особливостей керівне слово (опорний іменник), тоді воно з ним поєднується на основі зв'язку керування, напр.: *переклад статті, захист від небезпеки*. Якщо залежне слово

---

¹ І. Р. Вихованець, с. 17

² О. Д. Пономарів, с. 282

³ Современный русский язык. Синтаксис, с. ?

⁴ I. Hanušová, с. 25

⁵ І. Р. Вихованець, с. 30

має незмінну форму і поєднується з головним тільки за змістом, тоді йдеться про прилягання¹, напр.: *сидіння мовчки, відпочинок узимку*.

Досліджувані нами неузгоджені субстантивні означення виражають свій формальний зв'язок з опорним іменником за допомогою керування.

1.6.1 Керування

Всі нами аналізовані неузгоджені означення з'єднані з опорним іменником формою керування, тому необхідно навести коротку дефініцію цієї форми підрядного зв'язку.

Керування – це форма (спосіб) підрядного зв'язку, за якого опорне (головне) слово із значенням дії, процесу, стану тощо (або в широкому розумінні — із значенням власне-ознаки) вимагає залежного слова (переважно іменника) у певній відмінковій або прийменниково-відмінковій формі.²

Керування властиве насамперед дієсловам, напр.: *допомогти батькові* (дієслово *допомогти* вимагає іменника у формі давального відмінка). Однак керування притаманне також іншим частинам мови.

Відповідно до морфологічного класу опорного слова розрізняють керування³:

- дієслівне (*посадив дерево, захоплюється музикою, допомагали дітям*)
- іменникове (*написання повісті, любов до мистецтва, перемога над ворогом*)
- прикметникове (*притаманний людині, гідний пошани, схожий на батька*)
- керування слів категорії стану (*сумно дівчині, видно гори*)

Важливим для нашого дослідження є іменникове керування, точніше граматична форма, якої вимагає означуваний іменник від свого субстантивного означення.

За формою залежного слова розрізняють керування:

- власне-відмінкове (безпосереднє) (*захоплення музикою, відданий справі*)

---

¹ О. Д. Пономарів, с. 283

² І. Р. Вихованець, с. 36

³ Там же

- прийменниково-відмінкове (опосередковане) (*зустрічі з друзями, подібний до гриба*)

За ступенем вияву необхідності керованого слова для розкриття змісту опорного розрізняють керування сильне і слабке.¹

Сильне керування – це тісний, закономірний зв'язок, де форма керованого члена передбачена лексичним або граматичним значенням головного компонента, тобто зв'язок, де головний член вимагає єдиної можливої у даному випадку форми, напр.: *будувати міст, пошана до батька*.

Слабке керування – це зв'язок, у якому головний компонент передбачає не одну єдину форму, а декілька можливих залежних форм, напр.: *поїздка у Київ, до батьків, за друзями*.²

У досліджуваному нами матеріалі сильне керування притаманне передусім віддієслівним іменникам, напр.: *захоплення музикою, мрія про родинне тепло*. У випадку субстантивних означень частіше натрапляємо на слабке керування, напр.: *лампа моєї сестри, лампа для проекторів, лампа під абажуром*.

Синтаксична залежність субстантивного означення від опорного слова в українській і чеській мовах виражається граматичною категорією відмінка – з прийменником або без нього. Однак граматичні форми, передбачувані керівним іменником, в обох мовах не завжди збігаються, напр. *управління проектами – řízení projektů*.

Аналіз спільних та відмінних рис керування іменників в українській та чеській мовах буде предметом нашого дослідження.

1.7 Газетно-публіцистичний стиль

Мовний матеріал, який ми будемо аналізувати, узятий з газетних текстів, тому в нашій праці необхідно схарактеризувати газетно-публіцистичний стиль. У різних підручниках існує багато дефініцій публіцистичного стилю, оскільки

---

¹ І. Р. Вихованець, с. 36

² І. Hanušová, с. 27

йдеться про стиль надзвичайно різноманітний. Важливою для публіцистичного стилю є його функція.

Публіцистичний стиль – це насамперед мова періодичної преси,— мова газет, журналів, альманахів. Періодична преса покликана оперативно інформувати громадськість про найрізноманітніші події внутрішнього і зовнішнього життя країни. Вона є одним з найдійовіших засобів політичної і культурно-освітньої пропаганди, формування громадської думки, здійснення ідеологічного впливу на найширші маси населення.¹

Однак публіцистика у сьогоденніському розумінні охоплює всі літературні твори, метою яких є актуальне висловлювання та формування громадської думки. Формами публіцистики можуть бути не тільки так звані «малі літературні форми», такі, як стаття, фейлетон, репортаж, кореспонденція, але і твори, типові для художньої літератури – роман, новела, драма, поема тощо, якщо вони мають свідомо публіцистичний характер.²

Одним з основних різновидів публіцистичного стилю є газетно-публіцистичний стиль, тобто мова щоденної преси. У сучасній стилістиці частіше вживається термін газетний стиль або газетна мова (з англ. *newspaper language*). До основних рис газетного стилю належать:

- 1) «економія» мовних засобів, лаконічність переказу при інформативній насиченості;
- 2) добір мовних засобів з настановою на їхню зрозумілість (газета - один з найпоширеніших засобів масової інформації);
- 3) наявність суспільно-політичної лексики та фразеології, переосмислення лексики інших стилів (зокрема, термінологічної) для цілей публіцистики;
- 4) використання характерних для даного стилю мовних стереотипів, кліше;
- 5) жанрова різноманітність і з цим пов'язана різноманітність стилістичного використання мовних засобів: багатозначності слова, ресурсів словотвору (авторські неологізми), емоційно-експресивної лексики;
- 6) поєднання рис публіцистичного стилю з рисами інших стилів (наукового, офіційно-ділового, художнього, розмовного), обумовлене різноманітністю тематики і жанрів;

---

¹ Стиль і час, с. 92

² Н. Kurkowska, S. Skorupka, с.288

- 7) використання зображувально-виражальних засобів мови, зокрема засобів стилістичного синтаксису (риторичні питання і вигуки, паралелізм побудови, повторення, інверсія тощо).¹

Особливості газетно-публіцистичного стилю представлені в усіх мовних планах. У цьому розділі ми наведемо лише найважливіші риси в кожному з мовних планів. Особлива увага була приділена синтаксичному плану.

I. Лексичний план

Значну частину лексики газетного стилю творять загальнолітературні слова та різні терміни (наукові, військові, з галузі мистецтва, спортивні). І ті й інші у відповідному контексті можуть переосмислюватися і набувати публіцистичного забарвлення. Тоді говоримо про т.зв. публіцизми², напр.: *арена політичної боротьби, армія безробітних, військові кола, газетні магнати, діалог між країнами, ключ до досягнення угоди.*³ У газетно-публіцистичному стилі можна зустріти також багато скорочень та аббревіатур, напр.: *МВС, міськвиконком, держадміністрація.* Саме через щоденну пресу проникають у мову різні запозичення, напр.: *ноутбук, сканер, принтер.* У мові газет широко вживаються різні мовні стереотипи (стандарти, кліше). Такі «готові» мовні формули вживаються з метою автоматизації процесу відтворення, спрощення комунікації, напр.: *блакитне золото, розвідники земних надр, блакитні магістралі.*⁴

II. Морфологічний план

До морфологічних засобів газетно-публіцистичного стилю належать наказовий спосіб дієслів у 1-ій та 2-ій особі множини, який підтримує контакт з читачем⁵, напр.: *подивіться, не допустіть, порахуймо.* Виразною

---

¹ Д. Э. Розенталь, с.34

² М. Krobotová, с.23

³ Д. Э. Розенталь, с.36

⁴ Д. Э. Розенталь, с.37

⁵ М. Krobotová, с.24

морфологічною рисою є також часте вживання вторинних прикметників¹, напр.: завдяки цій ініціативі, з нагоди річниці смерті, в інтересах громадян, у дусі порозуміння.

III. Синтаксичний план

Газетно-публіцистичний стиль цікавий насамперед з погляду синтаксису, тому що в ньому є багато особливих синтаксичних рис, які невластиві іншим стилям. Російський вчений Д.Е. Розенталь наводить такі основні синтаксичні засоби газетного стилю²:

а) Використання синтаксичних структур розмовного стилю, напр.:

- *Була людина — так собі, зажадали від неї бути героєм — герой... А як же може бути інакше?*

б) Еліптичні речення, напр.:

- *У третє тисячоліття - без ядерної зброї! Киянам - нове житло.*

в) Номінативні речення як засіб експресивного синтаксису, напр.:

- *Яскраве сліпуче світло. Білі стіни, стеля. Білий ковпак, біла марлева маска й над нею строгі очі.*

г) Сегментовані конструкції, які складаються з двох частин : 1-ша частина – сегмент, тобто відрізок, який стоїть на початку речення і виражений, як правило, іменником у називному відмінку + 2-га частина, виражена займенником, напр.:

- *Ініціатива – ось, чого нам найбільше бракує; Індійські йоги - хто вони?*

д) Парцеляція висловлення – зміст висловлення виражається за допомогою не однієї, а двох або більше інтонаційно-змістових одиниць, напр.:

- *Але доктор Коровина плакала від радості. І Бабкін. І старий священик Говорів... І тисячі, тисячі людей.*

е) Інші синтаксичні засоби, такі як риторичні питання, або інверсія, напр.:

- *Вакцину проти малярії сподіваються одержати вчені протягом найближчих кілька років.*

---

¹ М. Krobotová, с.24

² Д. Э. Розенталь, с.37-41

1.8 Висновки та узагальнення до теоретичної частини праці

У теоретичній частині цієї праці ми намагалися критично проаналізувати погляди українських, чеських, словацьких та польських вчених, які детальніше займалися проблематикою означення як члена речення. Створюючи основну дефініцію означення, ми надали перевагу поглядам учених, які приділяють більше уваги семантичному аспектові. Згідно з ними ми вважаємо означення другорядним членом речення, який поширює (ближче специфікує) іменник або інше субстантивоване слово в будь-якій синтаксичній функції. Означенням ми вважаємо кожен пряму детермінацію іменника.

В інших підрозділах теоретичної частини ми намагалися класифікувати означення у різних аспектах - за способом синтаксичного зв'язку з опорним словом, за значенням і за будовою.

Основним ми вважаємо формальний поділ означень на узгоджені та неузгоджені. Означення без узгодження, яке виділяють деякі лінгвісти, ми вважаємо неузгодженим означенням.

Прикладку ми вважаємо різновидом узгодженого означення. Згідно з В. Шмілауером та Ф. Копечним, і на відміну від українських учених, узгоджене та неузгоджене субстантивне означення у формі називного відмінка нами не розглядається як прикладка.

Особлива увага була приділена неузгодженим субстантивним означенням, які є предметом нашого дослідження. У теоретичній частині праці ми здійснили детальну класифікацію неузгоджених означень за морфологічними та семантичними критеріями.

Під кінець теоретичної частини ми описали способи синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення (опорне слово + означення), приділивши особливу увагу керуванню.

Останній розділ цієї частини присвячений газетно-публіцистичному стилю, з яким пов'язані вписані нами приклади неузгодженого означення мз газет.

Класифікації і терміни, наведені у теоретичній частині, будуть основою для дослідження зібраного нами матеріалу.

2. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

2.1 Способи класифікації зібраного матеріалу

Зібраний нами матеріал налічує приблизно 1250 прикладів неузгодженого субстантивного означення, які виписані з різних видів газетних текстів. Як було вже згадано раніше, газетно-публіцистичний стиль належить до найбільш різноманітних, тому його не можна з погляду використаних мовних засобів розглядати як єдине ціле. Періодична преса інформує читача про найрізноманітніші події, факти із зовсім різних областей суспільного та політичного життя, про нові відкриття у різних галузях знань тощо. Так, наприклад, в описі економічної ситуації використані одні мовні засоби (особливо лексичні та синтаксичні), а в статті про футбольний матч – зовсім інші.

Зібраний нами матеріал походить із різних газетних текстів з різною тематикою (суспільне життя, економіка, політика, релігія, література, спорт, кримінал, спогади, техніка у широкому розумінні тощо). Газети, з яких виписано матеріал, також зовсім різного характеру. Для прикладів використано 8 загальнодержавних та регіональних газет.

Завдяки точно порахованій кількості окремих видів субстантивних неузгоджених означень можна було створити статистику, яка свідчить про те, як часто окремі види субстантивних неузгоджених означень виступають в українських газетних текстах.

Неузгоджене означення виражене іменником є найпоширенішим типом неузгодженого означення як в українській, так і чеській мовах. Завдяки різноманітності морфологічних засобів його вираження та семантичних значень, які воно виражає, неузгоджене субстантивне означення налічує чимало різновидів, які необхідно класифікувати за точно визначеними критеріями.

У нашій роботі неузгоджене субстантивне означення класифікується за морфолого-семантичним критерієм.

Основна класифікація зібраного нами матеріалу полягає в розподілі означень на означення виражені непрямим безпрійменниковим відмінком

іменника (у більшості випадках – генітивом) та означення, виражені непрямим відмінком з прийменником.

Основна класифікація означень у формі непрямого безприйменникового відмінка здійснена за морфологічними критеріями в залежності від конкретного відмінка. За цим критерієм означення можна поділити на:

- а) субстантивні означення виражені родовим відмінком (генітивом)
- б) субстантивні означення виражені давальним відмінком (дативом)
- в) субстантивні означення виражені орудним відмінком (інструменталем).

Детальніша класифікація кожного з вищенаведених різновидів здійснюється за семантичними критеріями. Найбільше уваги приділено семантичній класифікації означень у формі генітива, які є найпоширенішим різновидом серед усіх вписаних нами означень (більше 70%).

Основна класифікація означень у формі непрямого відмінка з прийменником також здійснюється за морфологічними критеріями в залежності від конкретного прийменника. Окремі прийменникові форми далі класифіковані в залежності від їх семантики.

Кожний розділ, присвячений окремому різновидові субстантивних неузгоджених означень, буде супроводжувати підрозділ про чеські еквіваленти даних українських конструкцій. У цьому підрозділі будуть аналізуватися спільні та відмінні риси формального вираження конкретних відтінків в українській та чеській мовах. Особливу увагу буде приділено відмінностям у керуванні віддієслівних іменників та прийменників, а також випадкам, коли чеським відповідником українського неузгодженого означення буває узгоджене означення чи навіть зовсім інший член речення.

Окремо буде розглянута проблематика пов'язана з однорідним та поширеним (неоднорідним) означенням, а також проблематика позиції означення у реченні (синтагматична структура означення).

2.2 Генітив як основний засіб вираження неузгодженого субстантивного означення

Генітив – це основний засіб вираження неузгодженого субстантивного означення. Йому належить провідне місце не тільки серед субстантивних означень, а й серед усіх неузгоджених означень узагалі. Це зумовлюється фактом, що майже всі дієслівні конструкції можна трансформувати в неузгоджене генітивне означення, напр.: *діти змагаються у знаннях та інтелекті* → *змагання знань та інтелекту дітей* (УМН№76/2008,с.2); *не зважати на те, як громадськість об'єктивно оцінює...* → *не зважати на об'єктивну оцінку громадськості* (УМН№76/2008,с.2).

Іншим фактом, що сприяє широкому вживанню генітива у ролі неузгодженого означення, є те, що майже кожне субстантивоване перехідне дієслово вимагає означення у формі генітива, напр.: *писати працю – писання праці*; *монтувати прилад – монтаж приладу*; *будувати сталепрокатний завод – будівництво сталепрокатного заводу*.

В українській і чеській мовах існує багато синонімічних виражень одного і того ж значення. Це стосується також субстантивних неузгоджених означень у формі генітива. Так, одне і те ж значення можна виразити як за допомогою генітива, так і узгодженого означення або підрядного речення, напр.: *в селі Мазепинці Київської області* - *в селі Мазепинці, що на Київщині* (УМН№76/2008,с.2); *команда італійців* (ВЗ№19/2009-ін.) – *італійська команда*. Українська мова, на відміну від чеської, у більшості випадків надає перевагу вираженню неузгодженого означення генітивом.

Найбільше різновидів субстантивного генітивного неузгодженого означення можна виділити з погляду семантики, тому наша класифікація означень цього типу базуватиметься на семантичних критеріях.

2.2.1 Семантична класифікація субстантивних неузгоджених означень виражених генітивом

Зібрані нами приклади субстантивних неузгоджених генітивних означень можуть виражати:

А) Відношення у широкому розумінні (відносний генітив)

Це найпоширеніший різновид генітивних означень. Означення у формі генітива виражає контекст, до якого відноситься опорне слово. Контекстом може бути:

а) конкретна названа особа: *ціновий «бліцкриг» уряду Юлії Тимошенко (УМ№76/2008,с.3); Підприємці Ріната Ахметова за безцінь отримали "Дніпроенерго" (ГПУ№131/2008,с.6);*

б) неназвана особа або сукупність осіб: *список стильних дамочок (УМ№76/2008,с.16); з делегацією української інтелігенції прилітала в Тель-Авів...(УМ№76/2008,с.13); вплив на підсвідомість людини (ЧН№95-96/2008,с.1);*

в) конкретна локалізація (місто, держава тощо): *справу передано до прокуратури Білої Церкви (УМ№76/2008,с.2); екологічно чисті велособілі на старих вулицях Таллінна (ЧН№77-78/2008,с.6);*

Сюди можна було б зарахувати також стійкі словосполучення типу: *три тисячі доларів США*. З одного боку йдеться про нероздільні словосполучення, однак з погляду семантики означення «США» уточнює слово «долар», який може бути також канадським, австралійським тощо.

г) установа, організація, фірма тощо: *керівники Дніпропетровської ОДА (УМ№76/2008,с.2); нас зустрів голова Національної ради української національної меншини (СВ№22/2008,с.8); Журналіст каналу РГП/І (УМ№76/2008,с.13)*

д) конкретний, названий предмет: *два енергоблоки Хмельницької атомної електростанції*

е) конкретний неназваний предмет у широкому розумінні: *в Одесі впала стіна триповерхового будинку (ГПУ№131/2008,с.6); Коли вийшли із салону автобуса...(УМ№135/2008,с.8-9)*

ж) абстрактний предмет або поняття: *Їх прийнято називати «іконами стилю»* (УМН№76/2008,с.16); *пам'ятки вірменської культури* (ЧНН№95-96/2008,с.1); *Партія регіонів* (УМН№76/2008,с.2).

Особливість відносних генітивів полягає в тому, що вони поєднуються завжди з первинними іменниками, тобто такими, які не походять від дієслів.

Б) Пояснення, уточнення слів з широкою семантикою (пояснювальний генітив)

Пояснювальний генітив поширює здебільшого абстрактні іменники з широкою семантикою. З погляду значення він дуже близький до відносного генітива, інколи розрізнення генітивів цього типу виявляється спірним. Основна різниця між ними полягає у тому, що пояснювальний генітив поширює більш абстрактні опорні іменники, які без означення не можуть функціонувати. Пояснювальний генітив поширює як первинні, так і віддієслівні та відприкметникові іменники. У зібраному нами матеріалі опорними словами були найчастіше іменники з узагальненим, неконкретним значенням: *термін, тип, вид, етап, ознака, процес, проект, місце, спосіб, джерело, період, факт, акт, час, ідея, таємниця, знак, умова, іронія, причина, число* та інші. Іменники такого типу обов'язково потребують доповнення, напр.:

- *... судилося стати своєрідним зв'язковим епох борні за ... незалежну українську церкву* (УМН№76/2008,с.3)
- *Напередодні першого етапу зовнішнього оцінювання* (УМН№76/2008,с.2)
- *До кожного етносу застосовувалися різні способи зросійщення.* (ЧНН№95-96/2008,с.1)
- *зберігання усіх видів радіоактивних відходів* (УМН№78/2008,с.2)

Пояснювальний генітив також часто поширює віддієслівні та відприкметникові абстрактні іменники:

- *Майдан вже відійшов у історію, лишивши по собі лише гіркоту втрачених надій.* (ЧАСН№29/2008,с.3)
- *тільки за рахунок невідворотності стягнення штрафу...* (ЧНН№77-78/2008,с.6)

- *За це має звання заслуженого будівельника України.*(УМ№78/2008,с.15).

В) Присвійність у широкому розумінні (присвійний генітив)

У найбільш загальному розумінні присвійний генітив виражає особу, до якої відноситься предмет позамовної дійсності, виражений опорним іменником. Семантичне відношення між присвійним генітивом та опорним іменником може мати різний характер. У нашому мовному матеріалі йдеться про:

- а) власність:** *кабінет лікаря Андрія Козачковського* (УМ№76/2008,с.3); *Ганнуся й виросла неподалік — у вбогій хатині бабці Гафії* (УМ№135/2008,с.8-9); *Чимало магазинів одягу тих же фірм, що представлені й у нашому місті...*(ЧН№77-78/2008,с.6)
- б) споріднення та сімейні зв'язки:** *Підрісши, зрозуміла: син моєї мами не може бути моїм татом* (УМ№135/2008,с.8-9); *онук лідера українських націоналістів* (ВЗ№19/2009-ін.);
- в) тісне семантичне співвідношення особи і предмета (або абстрактного поняття):** *упродовж 26 (!) секунд у ворота Ігоря Карпенка влетіли дві шайби* (ВЗ№19/2009-ін.); *Під горою Хом'як ... був облаштований великий табір українських повстанців* (УМ№135/2008,с.8-9); *Перед смертю баба Оксана дуже просила мене розшукати могилу свого батька...*(ВЗ№19/2009-ін.); *Тут багато зроблено для пам'яті діда.* (ВЗ№19/2009-ін.)
- г) думку, погляд, непряме цитування:** *На думку експертів...* (УМ№76/2008,с.2); *За словами пана Полохала ...*(УМ№78/2008,с.2); *За словами авторів фільму...*(УМ№68/2008,с.16)
- д) місцеву та часову належність:** *місто...іншого зрусифікованого люду* (ЧН№95-96/2008,с.1);
- е) організатора та виконавця дії:** *прес-конференція українського міністра і трьох докторів історичних наук* (УМ№76/2008,с.13); *звернення до народу Президента Віктора Ющенка* (УМ№135/2008,с.7)

Окрему групу присвійних генітивів творять т. зв. авторські генітиви та назви загальних предметів, які цим предметам приділено на честь визначних громадських діячів, святих тощо.

Авторські генітиви виражають авторство літературних, музичних та інших творів й вони широко вживаються особливо в статтях про культуру, напр.: *Перше концертне виконання «Панахиди за померлими з голоду» Євгена Станковича* (УМ№76/2008,с.13); *Нещодавно прочитав свіжі речі прозаїка Романа Кухарука.*(ЛУ№21/2008,с.1).

Назви предметів та явищ, приділені на честь визначних людей (найчастіше у формі прізвища) мають формальну будову присвійного генітива, хоча й носії цих прізвищ не мають ніякого реального відношення до предмета, який названий на їх честь: *нам показали в центрі міста пагорб Святого Якоба* (ЧН№77-78/2008,с.6); *На вулиці Ломоносова з'явиться елітне житло* (інт. газ. Хрещатик). Тому з семантичного погляду ці генітиви слід розглядати окремо.

Присвійність можна в українській мові виразити також за допомогою узгодженого означення, вираженого присвійним прикметником. Однак присвійні прикметники зустрічаються в газетному стилі дуже рідко. Натрапити на них можна найчастіше у спогадах, які мають форму прямої мови, напр.: *Всю мамину родину, включаючи дідуся, бабусю і шестеро моїх тетів (тіток. — Авт.), вивезли до Сибіру.* (УМ№135/2008,с.8-9).

Г) Виконавця дії (суб'єктний генітив)

Суб'єктний генітив виражає виконавця дії, яка виражена опорним словом. З цього випливає, що опорне слово у переважній більшості випадків виражене віддієслівним іменником, напр.: *Про це свідчить і небажання тамтешніх БЮТівців роз'яснити...*(УМ№76/2008,с.2); *Заявляють, що не визнають рішення зборів* (ГПУ№131/2008,с.6).

Напрямок дії, тобто позиція суб'єкта й об'єкта, визначається лише за лексичним значенням опорного віддієслівного іменника, а коли це неможливо – за контекстом. Так, наприклад до словосполучення *утиски польської влади*. потрібен контекст, без якого не можна визначити структуру первісної синтагми (*хтось утискав польську владу або польська влада когось утискала*). У даному випадку пояснення впливає із змісту самого речення: *Мій тато ... гостро реагував на утиски польської окупаційної влади.*(УМ№135/2008,с.8-9).

Опорними іменниками суб'єктних генітивів можуть бути також віддієслівні іменники, які вже втратили свою дійову семантику, напр.: *Ми*

*попросили пана Ярослава розповісти про **життя** української національної меншини в Сербії.* (СВ№22/2008,с.8).

У ролі опорного іменника рідко трапляються відприкметникові іменники, напр.: *Зокрема, враховувалися рівень розвитку міської інфраструктури та... **доступність житла*** (ЧН№77-78/2008,с.6).

Д) Мету дії (об'єктний генітив)

Об'єктний генітив виражає мету (спрямованість) дії, яка виражається віддієслівним опорним іменником, напр.: *переробка та зберігання радіоактивних відходів* (УМ№78/2008,с.2); *Джерелами поповнення цього бюджету є виключно...*(УМ№78/2008,с.15). Генітив цього типу займає друге місце серед генітивів у ролі неузгоджених субстантивних означень. Якщо в первісній синтагмі перехідне дієслово субстантивується, додаток майже завжди переходить у генітив, напр.: ***провести** зовнішнє незалежнє оцінювання - **проведення** зовнішнього незалежного оцінювання* (УМ№78/2008,с.2).

Найчастіше опорні іменники утворюються від дієслів суфіксальним способом: найчастішими словотворчим суфіксом є – *ння* (зменшення, порушення, викрадення, скасування, звільнення тощо). До інших суфіксів належать напр. – *ття* (зняття; лиття); *-аці-* (організація, коронація); *-цтв-* (будівництво). У ролі опорних слів часто виступають віддієслівні іменники утворені безафіксним способом, напр. (*захист, заява, перехід, демонтаж* тощо).

В українських газетних текстах, у конструкціях з об'єктним генітивом, інколи зустрічається надмірне накопичення віддієслівних іменників, що не сприяє зрозумілості тексту, напр.: *завданням уряду є якраз забезпечення належного проведення тестування випускників шкіл.* (УМ№76/2008,с.2). Це явище вважається стилістичною помилкою. У даному випадку краще замінити опорний іменник дієсловом в інфінітивній формі.

До об'єктних генітивів можна було б зарахувати також означення, які виражають сферу діяльності виконавця дії, вираженого опорним віддієслівним іменником, або предмет, на який спрямована така діяльність, напр.: *головний **тренер** національної збірної України* (ВЗ№19/2009-ін.); ***керівник** відділу зовнішніх церковних зв'язків* (УМ№135/2008,с.7); *матч **переможців** першого туру* (ВЗ№19/2009-ін.). Об'єктивними генітивами означення цього типу вважає,

наприклад, В. Шмілауер.¹ До певної міри з ним можна погодитися. Опорні іменники у вищенаведених прикладах походять від дієслів, і кожний з цих прикладів можна трансформувати у дієслівний зворот, напр.: **керувати відділом, перемогти у першому турі, тренувати збірну України**. Однак на перешкоді стоїть один фактор. У даному випадку не йдеться про пряму трансформацію дієслівної синтагми типу [дієслово + іменник у знахідному відмінку], напр.: **виконувати обов'язки – виконання обов'язків**. Семантика віддієслівного опорного слова значно віддалена від семантики первинного дієслова. Так, напр. віддієслівний іменник можна замістити іншим, синонімічним виразом: **«коуч» збірної України; голова / директор / начальник відділу** – опорне слово відразу втрачає свою дієслівну семантику. З цього приводу ми вважатимемо вищенаведені означення у генітиві лише різновидом відносного генітива.

Е) Носія стану і властивості

Генітив носія стану і властивості виражає особу, сукупність осіб, матеріальний об'єкт або абстрактне поняття у широкому розумінні, яким приписується певна властивість або стан, виражені здебільшого абстрактним відприкметниковим або віддієслівним опорним іменником, напр.: **Цінність і привабливість цих країн насамперед і полягає в тому...**(ЧН№77-78/2008,с.6); **зниження корумпованості приймальних комісій** (УМ№147/2008,с.6); **Дівчина зрозуміла усю нікчемність своєї поведінки** (ЧАС№29/2008,с.3).

Опорний іменник, який виражає властивість, утворюється у більшості випадків від прикметника суфіксальним способом за допомогою суфікса **–ість** (**відповідальність, справедливість, гостинність, рентабельність**). У небагатьох випадках властивість можна виразити за допомогою іншого суфікса, напр.: **«Улюбленим» злочином у сфері освіти продовжує залишатися хабарництво викладачів** (УМ№147/2008,с.6).

Опорний іменник, який виражає стан, утворюється у більшості випадків від дієслова суфіксальним способом за допомогою суфікса **–ння**, напр.: **Занепокоєння білоцерківчан цілком виправдане** (УМ№76/2008,с.2); **занадто сильне розширення суспільства на бідняків та багатіїв** (ЧАС№29/2008,с.3); **Тож можна уявити здивування преси ...** (УМ№76/2008,с.16).

---

¹ V. Šmilauer, с. 179

Ж) Носія вираженої кількості (кількісний генітив)

Кількісний генітив виражає особу, предмет або абстрактне поняття, яким приписується певна визначена або невизначена кількість. В. Шмілауер його називає «генітивом рахованого предмета».¹ Семантична категорія кількості може виражати:

- точно визначену кількість, напр.:
  - **354 тисяч тонн м'ясої сировини** (УМ№76/2008,с.2)
- приблизно визначену кількість, напр.:
  - **близько двох тисяч жителів** (УМ№76/2008,с.2)
- невизначену кількість, напр.:
  - **За кілька годин після заяви Кабміну...**(УМ№76/2008,с.2)
- послідовність, напр.:
  - **на 9-му кілометрі Запорізького шосе** (УМ№76/2008,с.2)
- частину цілого (точно визначену і невизначену), напр.:
  - **вона набридла 67% опитаних** (УМ№68/2008,с.16)
  - **Ганнусею стала для решити світу.** (УМ№135/2008,с.8-9)
  - **більшість кредиторів ... повертала займи** (УМ№78/2008,с.7)
- велику або малу точно невизначену кількість, напр.:
  - **Корчоний ... заслужив чимало компліментів** (СП№68/2008,с.15)
  - **Безліч справжніх шедеврів, створених класиками** (ЛУ№21/2008,с.1)

До кількісно невизначених опорних слів, які часто вживаються в газетних текстах, належать іменники типу *кількість, число*, напр.: *До того ж **кількість** її мешканців невпинно скорочується* (ЧАС№29/2008,с.3); *у Латвії ... зуміли на 37 відсотків ... зменшити **число** загиблих на дорогах* (ЧН№77-78/2008,с.6). З семантичного погляду йдеться про невизначену кількість, яка буде окреслена далі у тексті, або її можна з'ясувати іншим способом.

Опорне слово буває найчастіше виражене цифрою, напр.: *Вона генерує **10%** електрики країни* (ЧН№95-96/2008,с.1), кількісним числівником, напр.: *один кілограм м'яса* (УМ№76/2008,с.3) або комбінацією цифри та числівника, якщо йдеться про більші кількості, напр.: ***5 тисяч** робочих місць*

---

¹ V. Šmilauer, с. 176

(УМ№76/2008,с.2). У ролі опорного слова часто виступає іменник, напр.: *Більшу частину цих грошей переводять...* (ГПУ№131/2008,с.6); *Після таких моїх виступів на мене й покотилися хвилі бруду в пресі* (УМ№78/2008,с.15).

З) Зовнішній вигляд, характер або властивість (якісний генітив)

Якісний генітив зустрічається в газетних текстах дуже рідко. Він типовий для художнього стилю та живого мовлення. Генітив цього типу ближче характеризує особу, предмет або абстрактне поняття за зовнішнім виглядом, рисами характеру, властивостями тощо. Якісний генітив ніколи не може виступати самостійно, а лише у поширеному вигляді, напр.: *Люди переважно похилого віку їх купують, а потім починається обговорення.* (ЧН№95-96/2008,с.1). Членом, який поширює якісний генітив, найчастіше буває узгоджене ад'єктивне означення, яке здебільшого виражає міру виявлення ознаки, напр.: *На це бабуся — жінка надзвичайної доброти і порядності...*

Частіше ніж якісні генітиви у газетах вживаються неузгоджені субстантивні означення у формі непрямих відмінків з прийменником, які семантично збігаються з якісними генітивами, напр. *Із городу-пагорба ... хуленько спустилася жінка з добрим поглядом допитливих очей і тихим, м'якого тембру, голосом* (УМ№135/2008,с.8-9); *Він обирав жертв в яскравому одязі* (ГПУ№131/2008,с.6).

И) Належність до групи або колективу

Генітив цього типу семантично близький до відносного генітива. Він здебільшого поширює іменник із значенням одиниці (найчастіше особи) і зараховує його до групи семантично однакових одиниць, напр.: *Що ж до інших учасниць чудової п'ятірки, то принаймні одна з них також суттєво вирізняється з маси...* (УМ№76/2008,с.16).

Опорним словом буває найчастіше іменник *представник*, який широко вживається у щоденній пресі, напр.: *У судових засіданнях представники уряду участі не брали.* (ГПУ№131/2008,с.6); *Таку дорогу ціну представники обох*

родин заплатили за... (УМ№135/2008,с.8-9). Слово «представник» типове саме для газетно-публіцистичного стилю, тому його можна назвати публіцизмом.

Генітив цього типу може поширювати також іменники з конкретним значенням і зараховувати їх до певної групи, напр.: *У стилістів та модних критиків уже давно є традиція обирати серед зірок шоу-бізнесу тих ...* (УМ№76/2008,с.16); *Вона ... вибивається у число європейських лідерів за кількістю мільярдів* (ЧАС№29/2008,с.3).

Означення типу *ієрархи* помісних православних *церков* (УМ№135/2008,с.7); *там свого часу велася така кампанія, аби очорнити всіх вояків УПА* (ВЗ№19/2009-ін.) містять у собі також семантику належності до певної групи, однак відчутнішою тут виявляється більш загальна семантика відношення до організації, тому й генітиви у цьому контексті слід розглядати як відносні генітиви.

К) Різні адвербіальні значення (адвербіальні генітиви)

Генітив у ролі означення може також виражати різні адвербіальні значення (здебільшого місця і часу) або поширювати опорне слово з адвербіальним значенням, напр.: *Емі вважатимуть найвизначнішим явищем у модній культурі нашого сторіччя...* (УМ№76/2008,с.16); *За понад рік пошуків поліція не наблизилася до розкриття злочину* (ГПУ№131/2008,с.1).

Найбільше адвербіальних генітивів виражає **часові відношення**. У ролі опорного слова у переважній більшості випадків виступає іменник із загальною часовою семантикою, напр.: *день, тиждень, рік, період, пора, часи*, і означення додає до нього конкретну подію, напр.: *Передостанній день нашої поїздки припав на 14 червня* (ЧН№77-78/2008,с.6); *1020 років Хрещення Русі — не дата, але віха* (УМ№135/2008,с.7); *визнання УПА воюючою стороною у часи Другої світової війни*. Опорний іменник з часовою семантикою часто поширюється (уточнюється) субстантивним означенням, якому притаманна також часова семантика, напр.: *Верховина в зимовий період 1948—1949 років* (УМ№135/2008,с.8-9).

Означення може також надавати часову характеристику опорному іменникові, який може бути семантично самостійним, напр.: *український Голодомор 1932—33 років* (УМ№76/2008,с.13); *Якщо ви є випускником*

минулого року... (УМ№78/2008, с.2) або несамоcтійним, тобто таким, який потребує доповнення, напр.: *незважаючи на **середину зими**, все довкола ціло і пахло.* (УМ№135/2008, с.8-9). Часова характеристика інколи може виражатися еліпсом, напр.: *від **початку дев'яностих** мене не могли втримати вдома* (УМ№135/2008, с.8-9).

За допомогою генітива може бути виражене також **адвербіальне значення місця**, напр.: *Брат мешкав на околиці Яблунці* (УМ№135/2008, с.8-9). У ролі субстантивного означення виступає власна або загальна назва, яка або локалізує опорне слово з конкретним значенням, напр.: *спиртне в **магазинах Галінна** можна купувати лише до 20-ї години* (ЧН№77-78/2008, с.6), або уточнює опорне слово із загальним адвербіальним значенням місця, напр.: *нарада ..., на якій були розглянуті важливі питання щодо паводка на **території Одещини*** (ЧН№92-93/2008, с.1).

Деякі конструкції, які виражають детальнішу локалізацію предмета, мають напівпредикативний характер, напр.: *36-річний Микола Андрусик із селища Заболотів Снятинського району Івано-Франківщини* (ГПУН№131/2008, с.6). До даної конструкції можна було б додати дієслово, і таким чином, надати їй предикативний характер: *...із селища Заболотів, яке **знаходиться** у Снятинському районі на Івано-Франківщині.*

До адвербіальних генітивів цього типу можна було б зарахувати також носія вираженої частини цілого, напр.: *центральні **частини** балтійських міст зберегли своє історичне обличчя* (ЧН№77-78/2008, с.6); *А організатори повели народ блокувати її об'їзну **частину** магістралі.* Однак семантика означень цього типу тут наближається більше до кількісного генітива (див. стор. 57), тому їх слід розглядати як носіїв вираженої кількості.

До генітивів, які виражають адвербіальне значення, можна зарахувати також такі, які говорять про **походження опорного слова**. У зібраному нами матеріалі зустрічається лише один приклад цього типу: *В українській історії було багато ... патріотів неукраїнського коріння* (ЧН№95-96/2008, с.1).

Генітив у сполученні з опорним словом може зрідка виражати відношення **причини і наслідку**, напр.: *Наступного дня **жертва нападу** випадково перестріла Богдана на вулиці* (ВЗ№19/2009-ін.).

2.2.2 Чеські еквіваленти українських неузгоджених субстантивних означень, виражених генітивом

Неузгоджене означення виражене іменником у формі родового відмінка без прийменника є найпоширенішим видом неузгодженого означення як в українській, так і чеській мовах. У більшості випадків (близько 70%) чеським відповідником українського генітивного означення буває також генітивне означення.

Крім повних еквівалентів, при перекладі чеською мовою українських неузгоджених означень, виражених генітивом, зустрічається багато відмінностей. За ступенем вияву відмінних рис чеські еквіваленти можна поділити на повні, часткові та відмінні. До часткових еквівалентів можна зарахувати неузгоджене означення у непрямому відмінку з прийменником, звужені або поширені конструкції. До відмінних еквівалентів належать узгоджене означення, підрядне означальне речення та інші члени речення.

У багатьох випадках одне і те ж семантичне значення можна виразити за допомогою синонімічних засобів. При перекладі можна надати перевагу повному еквівалентові, який, хоча й вважається граматично правильним, за узусом у чеській мові не природній. Так, наприклад українське речення: *Чи справа все ж таки в політиці держави?* (ЧН№77-78/2008,с.6) можна перекласти чеською або дослівно: *Takže všechno přece jen záleží na politice státu?*, або за допомогою узгодженого означення, яке у даному випадку більш властиве чеській мові: *Takže všechno přece jen záleží na státní politice?*

У наступних підрозділах намагатимемося з синтаксичного погляду порівняти українські неузгоджені генітивні означення та їх чеські відповідники.

2.2.2.1 Повні еквіваленти

Як уже було згадано, більшість українських неузгоджених субстантивних означень у формі генітива перекладається чеською мовою однаково. Це стосується всіх семантичних різновидів генітивних означень.

Найбільше повних еквівалентів мають конструкції з суб'єктними та об'єктними генітивами, пор.: *приїзд видатного земляка до рідного міста*

(УМ№76/2008,с.3) - *příjezd slavného krajana do rodného města; Koumти підуть на ремонт міських đoriz*. (УМ№78/2008,с.15) - *Finanční prostředky budou použity na opravu městských komunikací*, та ін.

Якщо неузгоджене означення поширене узгодженим, тоді воно має у більшості випадків однаковий відповідник у чеській мові, пор.: *компанія донецького мільярдера Rinata Achmetova* (ГПУ№131/2008,с.6) – *firma doněckého miliardáře Rinata Achmetova; глядачі зможуть дізнатися про всіх коханців 40-річної краси* (УМ№68/2008,с.16) – *diváci budou mít šanci dozvědět se o všech milencích čtyřicetileté krásky*, та ін.

Однакове оформлення зустрічається також у більшості кількісних генітивів, пор.: *Міліціонери поки що не знають точної кількості потерпілих* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Milionáři zatím neznají přesný počet postižených; Вже перший тур приніс низку дивних результатів*. (СП№68/2008,с.15) – *Již první kolo přineslo řadu divných výsledků*, та ін.

2.2.2.2 Часткові еквіваленти

Частковими еквівалентами українських неузгоджених означень, виражених іменником у формі генітива без прийменника вважаємо чеські неузгоджені означення, які збігаються з українськими лише частково – це субстантивні генітивні означення у непрямому відмінку з прийменником або такі неузгоджені означення, у яких відбулася зміна кількості компонентів (зменшення або збільшення).

а) Конструкції з прийменником як чеський еквівалент українського субстантивного означення у безприйменниковому генітиві

Такі еквіваленти зустрічаються майже у всіх семантичних групах генітивів, пор.: *витрати міського бюджету на одного жителя* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *výdaje z městského rozpočtu na jednoho obyvatele; Медді зникла ... з готелю португальського курорту* (ГПУ№131/2008,с.1) – *Meddi zmizela ... z hotelu y portugalských lázních*.

Конструкції з прийменником у чеських перекладах найчастіше зустрічаються у випадку генітивів з адвербіальним значенням, пор.: *1020 років Хрещення Русі* (УМ№135/2008,с.7) - *1020 let od přijetí křesťanství na Rusi; V místě Oleksandrija Dněpropetrovské oblasti* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Ve městě Oleksandrija y Dněpropetrovské oblasti; справу передано до прокуратури Білої Церкви* (УМ№76/2008,с.2) – *záležitost byla předána prokuratuře y Bílé Cerkví*, та ін.

Чеські еквіваленти з прийменником зустрічаються також в інших семантичних групах генітивів, хоча їх набагато менше, пор.: *ніби афганці відвезли 400 тис. доларів хабара...* (УМ№78/2008,с.15) *Afghánci prý odvezli 400 000 dolarů na úplatek...*; *у мене, як і в нього, добре почуття гумору* (ВЗ№19/2009-ін.) – *já mám stejně jako on dobrý smysl pro humor.*

Інколи чеським відповідником бувають аж три конструкції, пор.: *зберігати таємницю моєї присутності* (УМ№135/2008,с.8-9) – *chránit tajemství mé přítomnosti / chránit tajemství o mé přítomnosti / uchovávat mou přítomnost v tajnosti*. Друга з конструкцій природніша для чеської мови ніж перша, однак найтиповішою є третя конструкція без неузгодженого означення.

б) Поширення конструкції у чеському еквіваленті

Деякі українські конструкції з неузгодженим означенням потребують при перекладі чеською мовою поширення, інакше вони стають для чеського носія мови або стилістично неправильними, або навіть незрозумілими, пор.: *європейська свинина ... «нашпигована» гормонами та препаратами росту* (УМ№76/2008,с.3) – *evropské vepřové je „prošpikováno“ hormony a přípravky podporujícími růst.*

Поширення вимагають при перекладі також деякі конструкції з пояснювальним генітивом та абстрактним опорним словом, пор.: *Вказують також на необхідність додаткової сесії* (УМ№78/2008,с.2) – *Upozorňují také na nutnost organizovat dodatečné zkouškové období; y присутності чималої охорони* (УМ№135/2008,с.8-9) – *za přítomnosti mnoha členů ochranky.*

Інколи необхідність поширення впливає з відсутності однослівного чеського відповідника: *святкування 1020-річчя Хрещення Русі стане віхою в історії українського православ'я* (УМ№135/2008,с.7) – *oslavu 1020. výročí přijetí křesťanství na Rusi ...*

У деяких випадках не можна вжити чеського дослівного еквівалента, хоча він існує, пор.: *Микола розповів, що ... об'їздив майже весь західний регіон країни* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Mykola vyprávěl, že projel téměř celou západní oblast našeho státu.*

в) Звуження конструкції у чеському еквіваленті

При перекладі чеською мовою деяких українських конструкцій з неузгодженим означенням бувають випадки, коли чеський відповідник налічує менше компонентів, ніж український оригінал. Це зумовлено тим, що деякі елементи в чеській конструкції виявляються зайвими, пор.: *боротьба з корупцією та хабарництвом у сфері освіти* (УМ№147/2008,с.6) – *boj s korupcí a úplatkářstvím ve školství; мешканці цієї України, за матеріалами недавніх соціологічних опитувань, вважають себе...* (ЧАС№29/2008,с.3) - *obyvatelé této Ukrajiny, podle nedávných sociologických výzkumů, sami sebe považují za...* У першому прикладі відкинута один елемент поширеного означення, тому й відбулося лише звуження конструкції, тоді як у другому відкинута опорне слово, і неузгоджене означення перестало існувати.

Деякі звуження впливають з усталеної термінології, пор.: *931 метр над рівнем моря* (УМ№135/2008,с.8-9) – *931 metrů nad mořem; міністр внутрішніх справ України* (УМ№76/2008,с.2) – *ministr vnitra Ukrajiny*

2.2.2.3 Відмінні еквіваленти

Чеськими еквівалентами українських неузгоджених означень, виражених іменником у формі генітива без прийменника, можуть бути конструкції без неузгодженого означення, а саме: узгоджені означення або підрядні означальні речення.

а) Узгоджене означення як чеський еквівалент українського субстантивного означення у безприйменниковому генітиві

Досліджуваний нами матеріал містить чимало прикладів, коли українському неузгодженому генітивному означенню без прийменника відповідає чеське узгоджене означення. Однак у більшості випадків узгоджене

означення – не єдиний можливий еквівалент, а лише один із способів вираження даного значення, пор.: *Ми саме були в столиці Литви Вільнюсі* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *Právě jsme byli v hlavním městě Litvy Vilnius* або *Právě jsme byli v litevském hlavním městě Vilnius*.

Чеська мова тяжіє до більшої синтетичності, тому в більшості випадків, при перекладі чеською, коли маємо вибір, треба надати перевагу варіантові, вираженому узгодженим означенням, напр.: *спиртне в магазинах Таллінна можна купувати лише до 20-ї години* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *alkohol lze v obchodech Tallinnu koupit... X alkohol lze v tallinnských obchodech koupit...*

Багато неузгоджених означень, виражених відносним генітивом (див. стор. 51-52), вимагають у чеській мові (на відміну від української) поширення. У випадку відсутності поширюючого члена треба дане значення виразити за допомогою узгодженого означення, пор.: *Таким чином цим церквам ... вказали на двері храму, які вони мають зачинити за собою...* (УМ№135/2008,с.7) – *Tak těmto církvím ... ukázali chrámové dveře, které mají za sebou zavřít ...; божественний сентимент народу* (УМ№76/2008,с.13) – *úžasný národní sentiment; виконувати рішення Верховного суду — найвищого судового органу держави* (ГПУ№131/2008,с.6) – *vykonávat rozhodnutí Vrchního soudu – nejvyššího státního soudního orgánu*.

За допомогою узгодженого означення перекладаються чеською також непоширені неузгоджені означення, виражені присвійним генітивом із семантикою споріднення та сімейних зв'язків (див. стор. 53), пор.: *сім'я діда – вдова і троє дітей – переїхала до Канади* (ВЗ№19/2009-ін.) – *dědečkova rodina, vdova a tři děti, odjela do Kanady*.

Узгоджене означення буває чеським відповідником українського якісного генітива, особливо, якщо йдеться про вираження характеру людини, пор.: *На це бабуся — жінка надзвичайної доброти і порядності...* (УМ№135/2008,с.8-9) – *Na to babička, neobyčejně dobrá a pořádná žena ...*

Узагальнюючи вищенаведене, можна сказати, що чеським відповідником українського неузгодженого генітивного означення може бути узгоджене означення. Якщо є можливість вибору між узгодженим та неузгодженим чеськими еквівалентами, то надається перевага, здебільшого, формі узгодженого

означення, яке для чеської мови природніше. Це свідчить про більшу синтетичність чеської мови у порівнянні з українською.

б) Речення як чеський еквівалент українського субстантивного означення у простому генітиві

Чеським відповідником українського неузгодженого генітивного означення може бути також речення. При перекладі генітивних означень чеською мовою трансформуються у речення здебільшого конструкції із суб'єктним та об'єктним генітивами, які поширюють віддієслівний іменник, пор.: хлопці ... придумали торговельну мережу, де можна після **настання** заборонного часу взяти спиртне (ЧН№77-78/2008,с.6) – *chlapci ... vymysleli síť prodejen, kde lze koupit alkohol poté, co nastane doba zákazu jeho prodeje*; викладач ... «погорів» під час **отримання** хабара (УМ№147/2008,с.6) - *učitel „pohořel“, když přebíral úplatek*.

Речення як чеський відповідник українського неузгодженого генітивного означення з'являється також тоді, якщо у ролі опорного слова виступає іменник у заперечній формі, утворений від перехідного дієслова, пор.: *Про це свідчить і **небажання** тамтешніх БЮТівців роз'яснити ...* (УМ№76/2008,с.2) – *O tom svědčí i fakt, že si tamější členové strany BĽUT **nepřejí** podat vysvětlení...*

За допомогою речення перекладаються чеською мовою також деякі конструкції з генітивом з адвербіальною семантикою (часу і місця), пор.: *Прийшовши до Тебе на четвертому тижні Твого життя...* (УМ№135/2008,с.8-9) – *Přišli jsme za tebou, když ti byly tři týdny...; На момент обвалу у ньому перебувало...* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Ve chvíli, kdy spadl, se v něm nacházelo...; депортація у Сибір, Казахстан та інші місця заслань і таборів* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *deportace na Sibiř, do Kazachstánu a do jiných míst, kam byli posíláni do vyhnanství a pracovních táborů*.

Речення може бути чеським еквівалентом також у випадках, коли український генітив виражає абстрактного носія властивості, вираженого відприкметниковим іменником, напр.: *Дівчина зрозуміла усю **нікчемність** своєї поведінки* - (ЧАС№29/2008,с.3) – *Dívka pochopila, jak podlé bylo její chování*.

в) Інфінітив як чеський еквівалент українського субстантивного означення у простому генітиві

Інфінітив буває чеським відповідником деяких українських віддієслівних іменників, які виступають у ролі опорного слова об'єктних генітивів, пор.: *Тенденція, про яку мовиться, — один з найпотужніших засобів не тільки наплюження, а й руйнування нашої мови* (ЛУ№21/2008,с.1) – *Tendence, o které je řeč, je jedním z nejsilnějších prostředků, **jak prznit** a také **ničit** náš jazyk;*

Здебільшого йдеться про складні поширені конструкції, де віддієслівний іменник виконує роль опорного слова об'єктного генітива і одночасно поширює опорний абстрактний іменник, внаслідок чого виникає така синтагматична структура: [абстрактний іменник¹ + віддієслівний іменник (дія)² + об'єктний генітив³], напр.: *Коли кілька років тому виникла **ідея**¹ перепоховання² Степана Бандери³ на його батьківщині...У чеській мові у конструкціях цього типу замість віддієслівного іменника здебільшого вживається генітив, пор.: *Myšlenka znovu **pochovat** Stepana Banderu v jeho vlasti...**

Інфінітив у чеській мові з'являється часто на місці українських віддієслівних іменників, які поширюють абстрактні відприкметникові іменники, утворені за допомогою суфікса *-ість*, пор.: *Цей вид інспекції надає інспектору **можливість** спостереження за діями в кабіні екіпажу* (інт.) – *Tento druh inspekce poskytne inspektorovi **možnost** (umožní) **pozorovat** dění z kabiny ...; Виникає **необхідність** проведення податкової реформи* (інт.) – *Je nutno **provést** daňovou reformu.*

г) Інший член речення як чеський еквівалент українського субстантивного означення у простому генітиві

Бувають випадки, коли чеським еквівалентом українського неузгодженого генітивного означення є інший член речення. Це зумовлено трансформацією цілої синтагми, внаслідок чого неузгоджене означення втрачає свій опорний іменник і переходить в інший член речення, пор.: *Якщо ви є випускником минулого року...* (УМ№78/2008,с.2) – *Pokud jste ukončili školu minulý rok (v minulém roce)...*

Іноді українська конструкція перекладається чеською мовою за допомогою зовсім іншої конструкції, пор.: *Однак доказів причетності британця до справи поліцейські не знайшли.* (ГПУ№131/2008,с.1) - *Avšak důkazy o tom, že by Brit měl s celou záležitostí cokoli společného, policie nenašla.* ; *Тим часом в Україні зупинені два енергоблоки ..., можливе банкрутство національної акціонерної компанії "Енергоатом"* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Zatím byly na Ukrajině zastaveny dva energetické bloky..., na pokračí bankrotu se ocitla národní akciová společnost Energoatom.*

У багатьох випадках можна при перекладі чеською мовою застосувати два можливі варіанти – точний переклад конструкції або переклад зі зміною синтагми, пор.: *До кожного етносу застосовувалися різні способи зросійщення* (ЧН№95-96/2008,с.1) - *U každého etnika byly použity jiné způsoby rusifikace* або *Každé etnikum bylo rusifikováno jinak;* *Довідавшись про інтерес кореспондента «УМ» до її скромної персони...* (УМ№135/2008,с.8-9) *Když se dozvěděla o zájmu reportéra UM o její skromnou osobu...* або *Když se dozvěděla, že se o její skromnou osobu zajímá reportér UM...*

Варто відзначити, що при перекладі українських конструкцій можна майже завжди застосувати більше чеських відповідників. Вибір тієї чи іншої конструкції залежить від вибору та чуття мови перекладача. Зазвичай буває так, що одна з чеських конструкцій є природнішою або вона більш пасує до мовного оточення, контексту або стилю. У цьому розділі ми намагалися навести приклади, коли чеськими відповідниками є відмінні конструкції, здійснити їх класифікацію в залежності від міри, до якої вони відрізняються від українських конструкцій, та морфологічних і синтаксичних засобів їх вираження.

Досліджуючи чеські відповідники українського неузгодженого означення у формі простого генітива, ми дійшли висновку, що більшість конструкцій можна перекласти за допомогою однакових форм. Найбільше відмінностей спостерігається при перекладі пояснювальних, відносних та часових генітивів. За допомогою інших форм часто перекладаються віддієслівні іменники. Натомість найбільше спільних рис мають кількісні та присвійні генітиви. Майже

однаково виражаються в обох мовах авторство, носій стану і властивості та належність до колективу.

2.3 Неузгоджене означення, виражене іменником у формі інших непрямих відмінків без прийменника

Досліджуваний нами матеріал містить небагато прикладів субстантивних означень у формі непрямого відмінка, крім генітива. Давальний та орудний відмінки без прийменника – це у нашому матеріалі найрідкісніший морфологічний засіб вираження неузгодженого субстантивного означення. Зібраний нами матеріал налічує 21 такий приклад, що складає лише 1,5% всіх означень. У наступних підрозділах розглянемо означення цього типу з погляду семантики і наведемо їх чеські еквіваленти.

2.3.1 Неузгоджене означення, виражене іменником у формі давального відмінка без прийменника, та його чеські еквіваленти

Субстантивне означення у формі давального відмінка виконує в нашому матеріалі дві функції. Перша з них – морфологічна - стосується конструкцій з віддієсловним іменником, який зберігає керування первинного дієслова, напр.: *Чи мої корисливі інтереси не потіснили служіння ідеї...* (УМ№135/2008,с.8-9); *Філарет стане митрополитом у прямому підпорядкуванні Константинопольському патріархові* (УМ№135/2008,с.7).

Друга з функцій – семантична полягає у присвяченні, адресуванні, призначенні предмету, вираженому опорним словом, якійсь особі, організації тощо, напр.: *Президент і митрополит покладуть квіти до пам'ятників княгині Ользі, святим Кирилу та Мефодію, Андрію Первозванному та князю Володиміру* (УМ№135/2008,с.7); *інтерв'ю телеканалу ICTV* (УМ№76/2008,с.2).

Чеська мова у випадку давального відмінка також зберігає керування первинного дієслова, пор.: *служіння ідеї – služba ideji (myšlence)*, однак у багатьох випадках вона надає перевагу конструкціям з прийменником *pro*, пор.: *там є диск, значить, буде подарунок товаришу чи товаришці* (УМ№76/2008,с.13) – *součástí bookletu je CD, takže bude i dárek pro přítele nebo přítelkyni.*

Якщо йдеться про конструкції з невіддієслівними опорними словами, то тут чеська мова збігається з українською лише частково. Відмінності впливають з відмінного сприйняття дійсності в обох мовних середовищах. Якщо в українській мові пам'ятник, меморіал тощо завжди комусь присвячується, що виражається обов'язково формою давального відмінка, то в чеській мові інколи йдеться лише про відношення до особи, на честь якої пам'ятник збудовано, що виражається відносним генітивом, пор.: *projekt Memoriálu žertvám Holodomoru ta repressíj* – (УМ№76/2008,с.2) – *projekt Memoriálu obětem hladomoru a represíj*, але також *Memoriál obětí fašismu Čechtice* (інт.); *пам'ятник гетьманові Івану Мазені* (УМ№76/2008,с.2) – *patátník hejtmana Ivana Mazery*, але також *pomník obětem kolektivizace* (інт.). Присвячення може в чеській мові виражатися також за допомогою присвійного прикметника, напр.: *Masarykův pomník před Matyášovou bránou na Hradčanech v Praze* (інт.).

2.3.2 Неузгоджене означення виражене іменником у формі орудного відмінка без прийменника та його чеські еквіваленти

Зібраний нами матеріал налічує всього п'ять прикладів означення у формі орудного відмінка без прийменника, але йдеться про означення з різною семантикою:

- а) **способу дії:** *гумор допоміг українцям ... витримати геноцид Голодомором* (ЧН№95-96/2008,с.1)
- б) **кількісної характеристики (кількість, розмір тощо):** *Книгу обсягом 294 сторінки „Муха з цукром“ видав Київський „Український клуб“...*(ЛУ№21/2008,с.1); *25 енергоблоків потужністю від 150 до 800 МВт* (ГПУ№131/2008,с.6)

Форма орудного відмінка може бути викликана також керуванням віддієслівного іменника, напр.: *прогулянка вулицею з відкритою пляшкою пива* (ЧН№77-78/2008,с.6) або випущенням одного з елементів, напр. *книгарні, заповнені різноманітною і прекрасно виданою літературою (написаною) національними мовами* (ЧН№77-78/2008,с.6).

У чеській мові спосіб дії може також виражатися за допомогою орудного відмінка, напр.: *...vězně různých národností, které fašisté odsoudili k izolaci, postupnému vyhubení hladem* (інт.).

Кількісна характеристика (якщо йдеться про розмір тощо) виражається у чеській мові за допомогою конструкцій з прийменниками *s* та *o*, напр.: *25 energetických bloků s výkonem (o výkonu) 150 – 800 MW*.

У випадку орудного відмінка, викликаного керуванням опорного віддієслівного іменника, немає у наших прикладах відмінностей між українською та чеською мовами, пор.: *прогулянка вулицею – procházka ulicí*.

Зі статистичного погляду цікаво, наскільки рідко в українських газетних текстах зустрічаються означення, виражені іменником у давальному та орудному відмінках. У порівнянні з кількістю означень у формі генітива означення в інших безприйменникових відмінках у газетних текстах майже непомітні.

2.4 Неузгоджене означення, виражене прийменниково-відмінковою формою іменника

В українській і чеській мовах широко вживаються конструкції, в яких неузгоджене означення виражається іменником у формі непрямого відмінка з прийменником. Застосування тієї чи іншої прийменниково-відмінкової форми зумовлюється керуванням віддієслівного іменника або валентністю опорного слова. Віддієслівні іменники у більшості випадків зберігають керування первинного дієслова, напр.: *другий день перебування в Таллінні* (ЧН№77-78/2008,с.6); *лідер РФ не уникнув відповіді на запитання* (УМ№76/2008,с.16). Лише у деяких випадках синтагматична структура з віддієслівним іменником у ролі опорного слова не мусить відповідати первинній структурі, пор.: *любов до всього українського* (ВЗ№19/2009-ін.). В первинній синтагмі прийменник відсутній – *любити все українське*.

При невіддієслівних іменниках використовуються такі прийменники, за допомогою яких можна виразити значення, яке відповідає валентності опорного слова, напр.: *боротьба за волю* (ЧН№95-96/2008,с.1); *ціна на бензин для всієї*

Балтії вже давно перевалила за 1 євро за літр 95-го (ЧН№77-78/2008,с.6); Тож тепер дуже тішиться такій нагоді, радо зав'язує контакти з українцями.(СВ№22/2008,с.8)

У нашій праці неузгоджені означення виражені іменником у формі непрямого відмінка з прийменником класифікуються за формальним способом їх вираження, тобто за конкретним відмінком. Окремі групи означень далі класифікуються за семантичними критеріями. В кінці розділу наведено таблицю, яка говорить про частоту вживання окремих прийменників у досліджуваному нами матеріалі.

2.4.1 Морфологічно-семантична класифікація неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника

В аналізованому матеріалі виступають всі різновиди прийменників – первинні і вторинні, прості і складні: *з/зі/із, в/у, до, на, про, за, щодо, проти, біля, при, для, від, по, навколо, між, під, над, після, через, між,стосовно*. Є також приклади зі складеними прийменниками: *з боку, за участю, на тему*.

1. З / зі / із + родовий або орудний відмінок:

Неузгоджені означення з прийменником *з/зі/із* можуть виражати:

- а) походження:** *до них тепер приїхала молода жінка з Сіверськодонецька (СВ№22/2008,с.8); хлопці з лісу повідомили, що вже немає і моїх батьків (УМ№135/2008,с.8-9);*
- б) різні змістові відношення** – найчастіше йдеться про вираження сфери чи мети діяльності певної групи людей, організації тощо, напр.: *голова парламентського Комітету з питань...(УМ№78/2008,с.2); За даними відділу з кредитування фізичних осіб (УМ№78/2008,с.7) або сфери самої діяльності, напр.: перші роботи з будівництва цієї арки (УМ№78/2008,с.2); можливість розпочати роботи з демонтажу устаткування (УМ№78/2008,с.2);*
- в) характеристичний компонент означуваного предмета:** *зала з експонатами про життя вірменської громади міста (ЧН№95-*

96/2008,с.1); *В Азії ... з'являлися і держави із слабкою владою* (ЧАС№29/2008,с.3);

- г) **взаємну або спільну дію:** *дружба з черкаським міським головою* (УМ№78/2008,с.15); *Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою* (ЧАС№29/2008,с.3)
- д) **часові відношення:** *У ніч із 24 на 25 грудня* (УМ№76/2008,с.3); *Недавно виповнилося 555 років з того моменту, коли...* (ЧАС№29/2008,с.3);
- е) **наслідок:** *Панахиди за померлими з голоду...* (УМ№76/2008,с.13)
- ж) **напрямок дії:** *зняття станції з експлуатації* (УМ№78/2008,с.2); *стіна з дитячих малюнків на тему депортації місцевого населення з Балтії*
- з) **вибірковість, частину цілого:** *його партнери, які відібрали в одного з фаворитів відразу півтора очка на старті* (СП№68/2008,с.15); *дві камери з чотирьох* (УМ№76/2008,с.13)

Приєменник *з/зі/із* у наших прикладах представлений найчастіше, він виражає найбільше значень. Це зумовлено, крім іншого, тим, що протягом історії української мови дійшло до злиття двох приєменників – *с* та *з*, які мали різні значення.

Приєменник *з* є також складовою частиною складеного приєменника *з боку*, напр.: *норма ... викликає чимало критичних зауважень не лише з боку туристів, а й місцевих жителів.*

2. **В / у + місцевий або знахідний відмінок**

Неузгоджені означення з приєменником *в/у* можуть виражати:

- а) **локалізацію – місця, сфери діяльності, часу тощо:** *про українську діаспору в Сербії ... ми знаємо дуже мало* (СВ№22/2008,с.8); *Лунають заклики позбутися ... плакальників та інших «нашарувань» у літературі* (ЛУ№21/2008,с.1); *збірна Латвії лише завдяки трьом «сухим» шайбам у заключному періоді здобула відчутну перемогу...* (ВЗ№19/2009-ін.)
- б) **напрямок дії:** *Ходіння в три столиці* (ЧН№77-78/2008,с.6); *повернути мажоритарну систему виборів у місцеві ради* (УМ№78/2008,с.15)
- в) **мету:** *кандидат у прем'єр-міністри Юлія Тимошенко* (ГПУ№131/2008,с.6);

- г) **точне визначення кількості:** *Так само на сумі у сім тисяч доларів із «копійками» попався викладач... (УМ№147/2008,с.6); Маючи перевагу у три шайби, наша збірна... (ВЗ№19/2009-ін.);*
- д) **специфікацію типу опорного слова:** *Для чого тремтіти душі хоча б через оту щемливу поезію у прозі... (ЛУ№21/2008,с.1);*
- е) **зовнішній вигляд:** *чоловік у військовому вбранні (УМ№135/2008,с.8-9)*
- ж) **адвербіальне значення міри і способу:** *Тестування має відбуватися після завершення і навчального процесу в повному обсязі (УМ№78/2008,с.2); Ціна кілограма м'яса в живій вазі (УМ№76/2008,с.3)*

3. До + родовий відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *до* можуть виражати:

- а) **напрямок руху, дії до об'єкта** – опорним словом може бути віддієслівний і невіддієслівний іменник: *Поїздкою Президента Віктора Ющенка на толоку до «Міста добра»... (УМ№76/2008,с.2); після приходу до влади забувають про них (ГПУ№131/2008,с.6); Запитання до вірменського радіо (ЧН№95-96/2008,с.1); після тривалих канікул має бути напрацьовано зміни до законодавства (УМ№78/2008,с.2)*
- б) **часову відстань перед подією:** *лише за день до тестування випускників шкіл (УМ№76/2008,с.2); Я рахувала хвилини до закінчення зміни (УМ№76/2008,с.13);*
- в) **відношення до предмета у широкому розумінні** – використання прийменника *до* тут зумовлюється керуванням дієслова, з якого був утворений опорний іменник: *Напевно, у такому ось ставленні до своєї країни, міста, вулиці... (ЧН№77-78/2008,с.6); "Дніпроенерго" провалило підготовку до опалювального сезону (ГПУ№131/2008,с.6);*
- г) **спрямованість, яка визначає позицію суб'єкта і об'єкта** (див. стор. 34), напр.: *коли в країні не буде масової опозиції до такої ідеї (ВЗ№19/2009-ін.); Довідавшись про інтерес кореспондента «УМ» до її скромної персони (УМ№135/2008,с.8-9);*
- д) **призначення:** *пластмасові деталі до машин (УМ№76/2008,с.13)*

4. На + місцевий або знахідний відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *на* можуть виражати:

- а) локалізацію місця або сфери діяльності:** *І там один чоловік на вулиці, коли дізнався...* (ВЗ№19/2009-ін.); *цей фактор здатний спричинити революцію на ринку* (УМ№76/2008,с.3);
- б) напрямок дії:** *Навантаження на тепломережу країни зростає* (ГПУ№131/2008,с.6); *вплив на підсвідомість людини* (ЧН№95-96/2008,с.1);
- в) мету:** *довгострокові позики на придбання житла* (УМ№78/2008,с.7); *коли ми розпочинали працювати, то в черзі на житло було...* (УМ№78/2008,с.15); *був ще один пікет - на захист заводу* (УМ№76/2008,с.2);
- г) відношення ціни і продукту:** *підняти світову ціну на цю продукцію* (УМ№76/2008,с.3); *збільшення цін на матеріали* (УМ№78/2008,с.7);

Прийменник *на* виступає як складова частина складених прийменників *на кшталт*, на тему напр. *А от варіанти на кшталт одеських...* (ЧН№77-78/2008,с.6); *стіна з дитячих малюнків на тему депортації місцевого населення* (ЧН№77-78/2008,с.6).

5. Про + знахідний відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *про* можуть виражати:

- а) детальнішу конкретизацію, пояснення:** *повторити свою заяву про скасування тестування* (УМ№76/2008,с.2); *Справу про додаткову емісію акцій "Дніпроенерго" передали...* (ГПУ№131/2008,с.6);
- б) зміст чого-небудь, предмет розмови, думки тощо:** *дослідження цінного матеріалу про Кобзаря* (УМ№76/2008,с.3); *у багатьох читачів з'являється оскома при згадці про той чи інший персонаж* (УМ№68/2008,с.16);

6. За + знахідний або орудний відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *за* можуть виражати:

- а) причину і наслідок:** *Цивільний кодекс передбачає покарання за нецензурні висловлювання в громадських місцях* (ЛУ№21/2008,с.1);

стягнення штрафу за порушення правил дорожнього руху (УМ№76/2008,с.3); мито за м'ясний імпорт і так значно зменшиться (УМ№76/2008,с.3);

- б) мету дії:** *epoch борні за самостійну Україну та незалежну українську церкву* (УМ№76/2008,с.3); *Боротьба за путівку на Олімпіаду* (ВЗ№19/2009-ін.);
- в) дію, яка йде вслід за іншою подією:** *участь у громадському контролі за тестуванням* (УМ№76/2008,с.2); *Панахида за померлими з голоду* (УМ№76/2008,с.13)

Прийменник *за* виступає часто як складова частина складених прийменників *за фактом, за участю, за допомогою*, напр.: *нас обурює розпочата кримінальна справа за фактом підробки витягу з протоколу* (УМ№78/2008,с.7);

7. Для + родовий відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *за* можуть виражати:

- а) призначення:** *Місцем для майбутньої експозиції музейники одразу ж обрали...* (УМ№76/2008,с.3); *У крихітному залі для прес-конференцій* (УМ№76/2008,с.13);
- б) мету дії:** *Нацбанк вжив заходи для регулювання іпотеки* (УМ№78/2008,с.7); *Кабмін вирішив створити робочу групу для розробки пропозицій* (УМ№78/2008,с.2);
- в) ближчу специфікацію, уточнення означуваного слова:** *Невже в них більше можливостей для масового видання рідної літератури?* (ЧН№77-78/2008,с.6); *кращим містом України для проживання стали Чернівці* (ЧН№77-78/2008,с.6)

8. Щодо + родовий відмінок

Конструкції з прийменником *щодо* звужують значення багатозначного опорного іменника і визначають один предмет, подію тощо, яких опорне слово стосується, напр.: *Віктор Балогоа свою точку зору щодо діалогів з Поживановим не оприлюднив* (УМ№76/2008,с.3); *оцінка громадськості щодо рівня підготовки тестування* (УМ№76/2008,с.2)

9. Проти + родовий відмінок

Конструкції з прийменником *проти* виражають у нашому матеріалі мету протесту: *Щодо зачинщиків пікету проти будівництва заводу...* (УМ№76/2008,с.2) або специфікацію у спортивній лексиці: *Щодо матчу проти господарів льоду...* (ВЗ№19/2009-ін.)

10. Біля + родовий відмінок

Конструкції з прийменником *біля* виражають адвербіальне значення місця, напр.: *освячення пам'ятного хреста біля села Андріївка* (УМ№76/2008,с.2); *проти будівництва заводу біля Білої Церкви порушено кримінальну справу* (УМ№76/2008,с.2)

11. Від + родовий відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *від* можуть виражати:

- а) часову характеристику:** *з нагоди 110-ї річниці від дня народження* (УМ№76/2008,с.3); *ухвала Верховного суду від 8 квітня 2008 року* (ГПУ№131/2008,с.6);
- б) причину і наслідок:** *Господь Бог дасть нам ... задоволення від праці на рідній, не чужій землі* (ЧАС№29/2008,с.3); *на стриху ще тепло і від сіна, і від дихання худоби* (УМ№135/2008,с.8-9);
- в) походження, визначення суб'єкта:** *чотири тисячі гривень від дев'ятнадцяти студентів йому передав староста групи...* (УМ№147/2008,с.6); *Компанія зазнає утисків від Державної комісії* (ГПУ№131/2008,с.6)

Прийменник *від* є також складовою частиною складеного прийменника *від імені*, напр.: *А ввечері відбудеться урочистий прийом від імені Президента України та Вселенського патріарха Варфоломія* (УМ№135/2008,с.7)

12. По + місцевий (винятково знахідний) відмінок

Неузгоджені означення з прийменником *по* можуть виражати:

- а) детальнішу специфікацію означуваного слова:** *чи це виставка «Розсекречена пам'ять» СБУ, чи по церкві, по ОУН-УПА* (УМ№135/2008,с.8-9); *просити благословення у дідуся та бабусі по маминій лінії* (УМ№135/2008,с.8-9);

б) місцеву локалізацію: *12—14-поверхові будинки по вулиці Героїв Дніпра* (УМ№78/2008,с.15)

в) сукупність однакових кількостей (сум): *чому щомісяця виплачується зарплата по 8000 грн. тим членам виконкому ...*(УМ№78/2008,с.15)

13. Навколо + родовий відмінок

Конструкції з прийменником *навколо* виражають у наших прикладах предмет або проблематику до яких відноситься багатозначне опорне слово, напр.: *За цей час ситуація навколо підприємства погіршилася* (ГПУ№131/2008,с.6); *Кабінет Міністрів на конфлікт навколо "Дніпроенерго" уваги не звертає* (ГПУ№131/2008,с.6)

14. Між + орудний відмінок

У нашому матеріалі прийменник *між* є складовою частиною тільки однорідного означення з двома елементами, з такою синтагматичною структурою: [опорне слово + між + 1 елемент + сполучник + 2 елемент], напр.: *інфляційні процеси змусили НБУ переглянути кредитні стосунки між банками і споживачами кредитів* (УМ№78/2008,с.7). Конструкції з прийменником *між* виражають порівняння чи зіставлення, напр.: *... де існував величезний розрив між соціальними низами та правлячою верхівкою* (ЧАС№29/2008,с.3) або просторові відношення, напр.: *Такий собі Хохлостан між Європою та Євразією* (ЧАС№29/2008,с.3).

15. Під + знахідний або орудний відмінок

Конструкції з прийменником *під* виражають у нашому матеріалі призначення, напр.: *аби нині отримати кредит під житло, треба ...*(УМ№78/2008,с.7), або переносне значення, яке виражає належність до певної групи однодумців, напр.: *десь на проплаченому мітингу під різнокольоровими прапорами* (ЧАС№29/2008,с.3)

16. Над + орудний відмінок

Конструкції з прийменником *над* мають у нашому матеріалі об'єктне значення, напр.: *Після вбивства Бандери та суду над кілером Сташинським...* (ВЗ№19/2009-ін.); *збірна Латвії ... здобула відчутну перемогу над угорцями* (ВЗ№19/2009-ін.)

17. Стосовно + родовий відмінок

Конструкції з прийменником *стосовно* мають у нашому матеріалі пояснювальне значення, напр.: *чому її підопічні ... порушують справи стосовно технічних помилко* (УМ№78/2008,с.15). Прийменник *стосовно* значеннєво близький до прийменника *навколо*.

18. Прийменник після + родовий відмінок

Конструкція з прийменником *після* має у нашому матеріалі адвербіальне значення часу: *на четвертому тижні після Твого народження* (УМ№135/2008,с.8-9)

2.4.2 Статистика частоти вживання окремих прийменників як складових частин субстантивного неузгодженого означення

У нижченаведеній таблиці ми наводимо статистику частоти вживання окремих прийменників як складових частин неузгоджених означень. Кількість виражено у відсотках.

Прийменник	Кількість	Прийменник	Кількість	Прийменник	Кількість
З / зі / із	27,3%	Від	4,0%	Проти	0,6%
В / у	19,2%	По	1,4%	Біля	0,6%
На	11,8%	Щодо	1,4%	Стосовно	0,6%
Про	8,6%	Між	1,1%	При	0,6%
До	8,3%	Над	0,9%	Після	0,3%
Для	6,6%	Під	0,9%		
За	4,9%	Навколо	0,9%		

Зі статистики випливає, що перші місця займають прийменники з універсальним застосуванням, тобто такі, які можуть виражати багато різних семантичних відтінків (адвербіальних і неадвербіальних). Останні місця займають здебільшого прийменники з адвербіальною семантикою (*над, під, навколо, біля, після*), які виступають найчастіше як складові частини обставин, а в означеннях зустрічаються дуже рідко.

Іменники у ролі субстантивного неузгодженого означення можуть мати форму родового, знахідного, місцевого та орудного відмінків. Найпоширенішим серед них є родовий відмінок, який може виступати з 10 прийменниками. Вибір того чи іншого відмінка здійснюється в залежності від керування прийменників, а якщо є більше можливостей – від семантики словосполучення, пор.: *приїзд у місто – перебування у місті*.

З погляду семантики субстантивні означення у формі непрямого відмінка з прийменником можуть виражати подібні значення як генітивні означення (напр. суб'єктне, об'єктне, кількісне значення, відношення до особи, предмета тощо). Однак означення цього типу характерні передусім своєю здатністю виражати найрізноманітніші адвербіальні значення (місця, часу, способу, причини, наслідку).

Означення, виражені прийменниково-відмінковою формою іменника творять лише приблизно 28% досліджуваних нами неузгоджених субстантивних означень, але їх не можна у структурі речення нічим замінити.

2.4.3 Чеські еквіваленти українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника

Неузгоджені субстантивні означення у формі непрямого відмінка широко вживаються в українській і чеській мовах. Вони виконують однакову синтаксичну функцію – поширюють опорний іменник. Однак формальні засоби їх вираження в обох мовах можуть до значної міри відрізнитися.

Чеськими відповідниками українських означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника, можуть бути: прийменниково-відмінкові форми з однаковим прийменником або його точним відповідником

(повні еквіваленти), прийменниково-відмінкові форми з іншими прийменниками або означення без прийменника (часткові еквіваленти) та конструкції іншого типу – узгоджені означення, конструкції з іншими членами речення або підрядні речення (відмінні еквіваленти).

Українська і чеська мови успадкували з праслов'янської ряд первинних прийменників, які є до сьогодні для обох мов спільними і які зберігають своє первинне значення, напр.: *до, з, на, за, в, від (од), над, під*. Крім первісного значення (здебільшого адвербіального), яке в обох мовах збігається, вони набули також інших значень, які вже суттєво відрізняються, пор.: *аби нині отримати кредит **під** житло, треба ...* (УМН№78/2008,с.7) – *k tomu, abychom nyní obdrželi úvěr **na** byt, je potřeba...*

Однак існує багато українських прийменників, яких немає в чеській мові і навпаки, напр.: *для, щодо, біля, навколо, стосовно, після*.

У багатьох випадках чеський відповідник виражається за допомогою іншого прийменника, який семантично збігається з українським, пор.: *Суб'єктивні нотатки **про** Балтію* (ЧНН№77-78/2008,с.6) – *Subjektivní poznámky **o** Pobaltí*. Чеський прийменник *o* є у своєму первісному значенні повним еквівалентом українського прийменника *про*. Тому й вищенаведена чеська конструкція ми вважатимемо повним еквівалентом.

Повними еквівалентами ми вважатимемо також конструкції з прийменником, який має в обох мовах відмінне керування. Конкретно йдеться про такі прийменникові пари:

- *про + знахідний відмінок* – *o + місцевий відмінок*
- *для + родовий відмінок* – *pro + знахідний відмінок*
- *проти + родовий відмінок* – *proti + давальний відмінок*
- *після + родовий відмінок* – *po + місцевий відмінок*

Повними еквівалентами ми будемо ці пари вважати лише тоді, якщо різниця між ними полягає лише у формальному оформленні і керуванні і якщо вони виконують у рамках неузгодженого означення однаково семантичну роль.

У наступних підрозділах ми розглянемо чеські еквіваленти за ступенем вияву відмінних рис. З цього погляду ми поділимо чеські еквіваленти на повні, часткові та відмінні.

2.4.3.1 Повні еквіваленти

До повних еквівалентів можна зарахувати чеські неузгоджені означення, виражені іменником у формі непрямого відмінка з однаковим прийменником або прийменником, який семантично точно збігається з українським (див. стор. 80).

Повними еквівалентами є майже всі чеські конструкції з первинними прийменниками з первісною адвербіальною семантикою. Особливо йдеться про прийменники *do* – *do*, *v/y* – *v*, *na* – *na*, пор.: *Мати ... купила квиток до Києва на літак* (ЧАС№29/2008,с.3) – *Matka koupila letenku do Kyjeva; asortiment m'ясних i молочних продуктів у супермаркетах* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *sortiment masných a mléčných výrobků у supermarketech; цей фактор здатний спричинити революцію на ринку* (УМ№76/2008,с.3) – *tento faktor je schopen zapříčinit revoluci na trhu*. Винятком є лише вираження напрямку, який виражається в чеській мові у більшості випадків по-іншому ніж в українській, пор.: *Це перший міністр культури, який зробив вилазку у світ* (УМ№76/2008,с.13) – *To je první ministr kultury, který podnikl cestu do světa*.

До повних еквівалентів належать також конструкції з іншими прийменниками, вжитими в адвербіальному значенні: *між* - *mezi*, *після* - *po*, *під* - *pod*, *біля* – *u*, *vedle*, напр.: *Такий собі Хохлостан між Європою та Євразією* (ЧАС№29/2008,с.3) – *Prostě takový „Chochlostán“ mezi Evropou a Asii; дець на проплаченому мітингу під різнокольоровими прапорами* (ЧАС№29/2008,с.3) – *někde na zaplaceném mítinku pod různobarevnými vlajkami; освячення пам'ятного хреста біля села Андріївка* (УМ№76/2008,с.2) – *svěcení památného kříže u vesnice Andrijivka*.

В українській і чеській мовах однаково виражається тимчасова ознака предмета, особи (найчастіше йдеться про одяг), пор.: *чоловік у військовому вбранні* (УМ№135/2008,с.8-9) – *muž ve vojenském oděvu*.

Як уже було сказано, українському прийменникові *про* відповідає чеський прийменник *o*. Однаково перекладаються чеською мовою конструкції з прийменником *pro*, які виражають зміст чого-небудь, предмет розмови, думки тощо, пор.: *Тому я не згоден з твердженням про «інтернаціоналізм» Одеси* (ЧН№95-96/2008,с.1) – *Proto nesouhlasím s tvrzeními o internacionalismu Oděsy*. Конструкції з прийменником можуть виражати також мету дії, напр.: *повторити свою заяву про скасування тестування*. Чеським еквівалентом є в цьому випадку

ідентична конструкція, пор.: *znovu podat žádost o zrušení testování*. Однак прийменник *pro* має в українській мові ширше значення ніж у чеській. Цією проблематикою займемося у наступному підрозділі.

Український прийменник *з* збігається з двома чеськими прийменниками – *z* та *s*. Оскільки в українській мові (на відміну від російської) немає прийменника *с* і його функцію виконує прийменник *з*, всі чеські конструкції з прийменниками *z* і *s* будемо розглядати як повні еквіваленти. За допомогою ідентичної конструкції перекладаються такі українські конструкції з прийменником *з*, які виражають: адвербіальні значення (місця і часу, напрямку дії, походження тощо), пор.: *Serbia переживає хвилю нової міграції з України* (СВ№22/2008,с.8) – *Srbsko zažívá novou vlnu emigrace z Ukrajiny; У ніч із 24 на 25 грудня* (УМ№76/2008,с.3) – *V noci z 24. na 25. prosince, вибірковість*, пор.: *один з головних сюрпризів зробила жіноча збірна України* (СП№68/2008,с.15) – *jedno z hlavních překvapení přichystala ukrajinská ženská reprezentace, характеристичний компонент означуваного предмета*, пор.: *Поки пригощаюся кавою і канапками з бринзою* (УМ№135/2008,с.8-9) – *Zatím si pochutnávám na kávě a chlebičcích s brynzou, взаємну або спільну дію*, пор.: *він розповів нам про контакти з українською меншиною* (СВ№22/2008,с.8) – *vyprávěl nám o kontaktech s ukrajinskou menšinou*.

Однаково в обох мовах часто виражається мета. Українським конструкціям з прийменниками *на*, *за*, *для* тут відповідають чеські конструкції з прийменниками *na*, *za*, *pro*, пор.: *довгострокові позики на придбання житла* (УМ№78/2008,с.7) – *dlouhodobé půjčky na koupi bytu; боротьба за волю* (ЧН№95-96/2008,с.1) – *boj za svobodu; збільшили перелік умов для отримання такої позики* (УМ№78/2008,с.7) - *zvýšili počet podmínek pro obdržení této půjčky*.

Конструкції з прийменником *від* (*od*) в обох мовах збігаються лише тоді, якщо прийменник *від* зберігає свою первісну адвербіальну семантику (походження), пор.: *чотири тисячі гривень від дев'ятнадцяти студентів йому передав староста групи* (УМ№147/2008,с.6) – *čtyři tisíce hřiven od devatenácti studentů mu předal starosta ročníku*.

Деякі українські конструкції з адвербіальними прийменниками можуть мати однакові чеські відповідники, навіть якщо ці прийменники набули іншого, вторинного значення. Конкретно йдеться про конструкції з прийменниками *над*

та навколо, пор.: збірна України розпочала боротьбу ... перемогою nad збірною *Italii* (ВЗ№19/2009-ін.) – *ukrajinská reprezentace zahájila boj...vítězstvím nad reprezentací Itálie*; За цей час ситуація навколо підприємства погіршилася (ГПУ№131/2008,с.6) – *za tu dobu se situace kolem podniku značně zhoršila*.

За допомогою повних еквівалентів можна перекласти чеською мовою 60% українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника. Найбільше точних відповідників мають конструкції з прийменником *z* і конструкції з різними прийменниками, які виражають різні адвербіальні значення.

2.4.3.2 Часткові еквіваленти

Багато українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника, перекладається чеською мовою за допомогою неузгодженого означення іншого типу. Частковими еквівалентами можуть бути чеські конструкції з іншим прийменником або без прийменника – тоді йдеться найчастіше про генітивне означення.

А) Чеські еквіваленти, виражені конструкцією з іншим прийменником

Українським прийменниково-відмінковим конструкціям у ролі неузгодженого субстантивного означення у багатьох випадках (приблизно 20%) відповідають чеські конструкції з іншими прийменниками. Причиною може бути відмінне керування (слабке) опорного слова, пор.: *kandidat u prem'єr-ministru* (ГПУ№131/2008,с.6) – *kandidát na ministerského předsedu*, відмінне керування віддієслівного опорного слова (яке зберігає керування первинного дієслова), пор.: *Зненацька у мене промайнула думка про колорадських жуків* (ЧН№95-96/2008,с.1) – *Najednou mě napadla myšlenka na coloradské brouky*, відмінне вираження однієї і тієї ж дійсності, яке впливає з відмінного історичного розвитку української та чеської мов, пор.: *в Лумві за день до тестування став відомим зміст тестів* (УМ№78/2008,с.2) – *v Litvě byl obsah testů znám den před zkouškami*.

В українській мові деякі прийменники мають ширше значення ніж їхні чеські відповідники, тому й вони можуть у рамках неузгодженого означення виражати більше семантичних відтінків. Особливо йдеться про прийменники *do*, *pro*, *від*, яким відповідають чеські прийменники *do*, *o*, *od*.

Українські конструкції з прийменником *до* широко вживаються у різних значеннях. У чеській мові означення з прийменником *do* вживаються лише у конструкціях з адвербіальною семантикою напрямку, напр.: *cesta do školy*, але існує чимало винятків, пор.: *vstup do* вищих навчальних закладів (УМ№76/2008,с.2) – *vstup na* vysokou školu. Українські конструкції з прийменником *до* мають часто об'єктне значення, особливо якщо в ролі опорного слова виступає віддієслівний іменник. Чеськими відповідниками бувають конструкції з прийменниками *k*, *na*, пор.: *Hanevno, u takomu osь ставленні do* своєї країни, міста, вулиці... (ЧН№77-78/2008,с.6) – *Určitě, při takovém přístupu ke* své zemi, městu, ulici...; "Дніпроенерго" провалило підготовку до опалювального сезону (ГПУ№131/2008,с.6) – *Firma Dniproenergo zanedbala přípravu na* topnou sezónu. Прийменник *до* вживається в українській мові також у конструкціях, які виражають спрямованість дії або ставлення до якоїсь особи, предмета. Чеськими відповідниками тут бувають конструкції з прийменником *k/ke*, *vůči*, пор.: *симпатія до України ... сприятиме подальшому зближенню наших країн* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *sympatie k (vůči) Ukrajině bude přát dalšímu sblížení našich států*.

Прийменник *pro* має в українських означеннях ширше значення ніж у чеських. Чеські конструкції з прийменником *o* виражають здебільшого зміст чого-небудь, предмет розмови. Тут вони за способом формального вираження збігаються з українськими. Українські конструкції з прийменником *про* можуть виражати ще зміст думки, уточнювати опорне слово. Чеськими відповідниками бувають або конструкції з прийменником *na*, або конструкції без прийменника, пор.: *Із «Думкою» про Голодомор* (УМ№76/2008,с.13) – *S myšlenkou na hladomor*. Конструкціями іншого типу ми займемося у наступному підрозділі.

Український прийменник *від* має ширшу семантику ніж чеський прийменник *od*. У нашому матеріалі означення з прийменником *від* виражають крім походження також часову семантику. Чеськими відповідниками тут є конструкції з прийменником *z*, пор.: *ухвала Верховного суду від 8 квітня 2008*

року (ГПУ№131/2008,с.6) – *usnesení Nejvyššího soudu z 8. dubna 2008*. За допомогою конструкцій з прийменником *z* перекладаються чеською мовою також деякі українські означення, які виражають джерело прибутку, пор.: *do держбюджету не надійдуть гроші від відкритого продажу...*(ГПУ№131/2008,с.6) – *do státního rozpočtu se nedostanou peníze z otevřeného prodeje*.

Український прийменник *na* має, навпаки, вужче значення ніж його чеський відповідник *na*. Українські конструкції з прийменником *na* виражають здебільшого лише адвербіальне значення місця, напрямку. У цьому значенні вони, в більшості випадків, збігаються з чеськими, хоча існують винятки, пор.: *задоволення від праці на рідній, не чужій землі* (ЧАС№29/2008,с.3) – *uspokojení z práce nikoli v cizí, ale rodné zemi*.

Українські конструкції з прийменником *v* у більшості випадків збігаються з чеськими. Винятком є лише деякі стійкі словосполучення, пор.: *кандидат у прем'єр-міністра Юлія Тимошенко* (ГПУ№131/2008,с.6) – *kandidátka na ministerskou předsedkyni Julia Tymošenková*, та конструкції, які в українській мові виражають адвербіальне значення напрямку і які перекладаються чеською мовою за допомогою конструкцій з прийменниками *do, na*, пор.: *повернути мажоритарну систему виборів у місцеві ради* (УМ№78/2008,с.15) – *obnovit většinový systém pro volby do místních zastupitelstev*; *масова депортація естонців, латвійців і литовців у Сибір, Казахстан* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *masová deportace Lotyšů a Litevců na Sibiř a do Kazachstánu*.

Українському прийменникові *для* у ролі складової частини неузгодженого означення відповідають аж три чеські прийменники – *pro, na, k/ke*. Це стосується насамперед конструкцій, які виражають призначення предмета, пор.: *Одних напівфабрикатів для приготування шашлику...* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *Jedny polotovary na přípravu / pro přípravu / k přípravě šašliku ...* Однакові чеські відповідники можна вжити, якщо йдеться про мету дії, пор. : *Нацбанк вжив заходи для регулювання іпотеки* (УМ№78/2008,с.7) – *Národní banka přijala opatření na regulaci / pro regulaci / (směřující) k regulaci / hypoték*.

Українські конструкції з прийменником *з* у більшості випадків збігаються з чеськими конструкціями з прийменниками *s i z* (див. стор. 83). Відмінності спостерігаються тоді, якщо українське означення з прийменником *з* виражає

сферу чи мету діяльності певної групи людей, організації тощо, напр.: *голова Держкомітету з державного матеріального резерву* (УМ№76/2008,с.3) Прийменник *з* є у таких випадках точним відповідником (іноді калькою) російського прийменника *по*, і йому відповідає чеський прийменник *pro*, евентуально поширена чеська конструкція *pro záležitosti*, пор.: *від Державної комісії з цінних паперів* (ГПУ№131/2008,с.6) – *od Státní komise pro cenné papíry*.

Чеським відповідником українського прийменника *при* є у нашому матеріалі прийменник *u*, пор.: *Чесні люди при владі, яких так небагато для великої країни...* (ЧАС№29/2008,с.3) – *Čestní lidé u moci, kterých je na tak velkou zemi velmi málo...*

Б) Чеські еквіваленти, виражені безприйменниковою конструкцією

Невелика кількість українських прийменниково-відмінкових конструкцій (приблизно 5%) у ролі неузгодженого означення перекладається чеською мовою за допомогою конструкцій без прийменника. Чеським відповідником тоді буває найчастіше генітивне означення.

У перекладі чеською мовою можуть випускатися прийменники *з*, *від* з адвербіальним значенням часу, пор.: *з нагоди 110-ї річниці від дня народження...*(УМ№76/2008,с.3) *У Полтаві вшанували 110-ту річницю з дня народження ...* (УМ№76/2008,с.3) – *při příležitosti 110. výročí narození...*

Як уже було сказано, за допомогою безприйменникової конструкції можуть перекладатися чеською мовою деякі українські означення з прийменником *pro*, яке лише уточнює опорне слово, пор.: *Їх дратували навіть оголошення про зупинки українською мовою* (ЧН№95-96/2008,с.1) – *Vadilo jim i hlášení zastávek v ukrajinštině; Кодекс про адміністративні правопорушення* (УМ№78/2008,с.2) – *Kodex správních deliktů*.

Для вираження точної кількості українська мова вживає конструкцію з прийменником *в* /*у*. У чеській мові прийменник випускається, пор.: *Так само на сумі у сім тисяч доларів із «копійками» понався викладач* (УМ№147/2008,с.6) – *Stejně tak byl při přebírání částky sedm tisíc dolarů chycen ...*

Деякі відмінності у вираженні однієї і тієї ж семантики в українській та чеській мовах виникають з усталеної традиції, пор.: *Ціна кілограма м'яса в*

живій vazí (УМ№76/2008,с.3) – Cena za kilogram masa živé váhy; підняти світову ціну на цю продукцію (УМ№76/2008,с.3) – zvýšit světovou cenu těchto produktů.

2.4.3.3 Відмінні еквіваленти

Чеськими відповідниками українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою у багатьох випадках (приблизно 15%) бувають зовсім інші конструкції. Інколи при перекладі змінюється ціла синтагма. До відмінних еквівалентів зараховуємо підрядне (найчастіше, означальне) речення, інші члени речення (напр. додатки або обставини) та узгоджене означення.

А) Речення як чеський еквівалент українського неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника

Трансформація неузгодженого означення у речення завжди викликає зміну цілої синтагми. Синтагма означення трансформується у предикацію, внаслідок чого виникає нова синтаксична одиниця – підрядне речення, пор.: *політична складова істерії не зважає на об'єктивну оцінку громадськості щодо рівня підготовки тестування (УМ№76/2008,с.2) – politická součást celé hysterie nevěnuje pozornost tomu, jak úroveň přípravy testů hodnotí veřejnost; Z přivedu své neúčasti u svátkování hierarchi... (УМ№135/2008,с.7) – Tím, že se neúčastnili oslav, hierarchové... У даних випадках опорний іменник трансформувался у присудок, а означення – у додаток.*

У речення можуть трансформуватися означення, виражені комбінацією прийменника та віддієслівного іменника. Тоді у присудок трансформується не опорне слово, а означення, виражене віддієслівним іменником, пор.: *Кабмін вирішив створити робочу групу для розробки пропозицій... (УМ№78/2008,с.2) – vláda se rozhodla vytvořit skupinu, která by zpracovala návrhy...; ухвала Верховного суду ... про визнання незаконними всіх рішень... (ГПУ№131/2008,с.6) – Usnesení Vrchního soudu, které prohlašuje za nezákonná všechna rozhodnutí ...*

У речення змінюються часто типово українські конструкції з прийменником *щодо*. Хоча існує чеський відповідник *ohledně*, дослівний переклад ненатуральний для природи чеського речення, пор. *Адже земля виділена прозоро на аукціоні і є висновки фахівців щодо безпеки функціонування заводу* (УМН№76/2008,с.2) – *Přece pozemky byly otevřeně vyhrazeny na aukci a k dispozici jsou i názory odborníků, že provoz závodu je bezpečný.*

У предикацію можуть при перекладі трансформуватися також деякі означення виражені субстантивованим активним дієприкметником минулого часу, пор.: *Панахиди за померлими з голоду* (УМН№76/2008,с.13) – *Panychidy za ty, kteří zemřeli hladem.*

Б) Інший член речення як чеський еквівалент українського неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника

Чеським відповідником українського неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника може бути також інший член речення – додаток, обставина або узгоджене означення.

У багатьох випадках трансформацію означення в інший член речення (найчастіше додаток) при перекладі викликає відмінний спосіб вираження предикації в українській та чеській мовах. Українська мова, на відміну від чеської для вираження предикації часто вживає складені конструкції, пор.: *брати участь у – účastnit se; мати зниження ціни – mít slevu, zlevnit; тримати образу – být uražený; мати інтерес до – zajímat se o; зазнавати утисків – být utlačován.* При перекладі вищенаведених конструкцій неузгоджене означення завжди змінюється в інший член речення, оскільки його опорне слово перетворюється в присудок або іменну частину складеного присудка, пор.: *Компанія зазнає утисків від Державної комісії* (ГПУ№131/2008,с.6) – *Společnost je utlačována státní komisí; маємо зниження ціни приблизно на десять відсотків* (УМН№76/2008,с.3) - *zlevnili jsme přibližně o deset procent; ти навіть не тримаєш образу за мої вчинки* (ЧАС№29/2008,с.3) – *ty ani nejsi uražená za to, co jsem ti udělala.*

У рідкісних випадках чеським еквівалентом українського означення може бути обставина, якщо означення виражає причину, пор: *Панахиди за померлими з голоду* (УМ№76/2008,с.13) – *Panychidy za ty, kteří zemřeli hladem*.

Інколи опорний іменник у ролі відокремленої прикладки може змінитися у прислівник, внаслідок чого виникає складне прислівникове відокремлене означення, пор.: *Перші українці, вихідці з Тернопільщини...* (СВ№22/2008,с.8) – *První Ukrajinci, původem z Ternopolské oblasti...*

Чеським еквівалентом українського неузгодженого означення, вираженого іменником у прийменниково-відмінковій формі, може бути також узгоджене означення – просте або поширене. За допомогою препозитивного непоширеного узгодженого означення перекладаються чеською мовою здебільшого терміни та стійкі словосполучення, пор.: *Наше підприємство ... виготовляє візки для інвалідів* (УМ№78/2008,с.15) – *Naše firma vyrábí invalidní vozíky; охорона з повітря* (УМ№76/2008,с.2) – *vzdušná ochrana*. За допомогою постпозитивного узгодженого означення можна перекласти чеською мовою деякі українські конструкції з прийменниками *стосовно, щодо*, пор.: *чому їй підопічні ... порушують справи стосовно технічних помилок* (УМ№78/2008,с.15) – *proč její svěřenci připomínají záležitosti týkající se technických chyb; створити робочу групу для розробки пропозицій щодо законодавчого закріплення статусу* (УМ№78/2008,с.2) – *vytvořit pracovní skupinu, která by vypracovala návrhy týkající se zákonného schválení statutu*. За допомогою узгодженого постпозитивного означення перекладаються також типово українські конструкції з прийменником *з*, які специфікують вид діяльності, пор.: *можливість розпочати роботи з демонтажу устаткування* (УМ№78/2008,с.2) – *možnost zahájit práce spojené s demontáží vybavení*.

Інколи чеським еквівалентом українського неузгодженого означення у прийменниково-відмінковій формі бувають зовсім інші конструкції, що впливає з відмінної термінології, пор. *свідоцтво про народження* (УМ№135/2008,с.8-9) – *rodný list*.

Проаналізувавши чеські еквіваленти українських неузгоджених субстантивних означень у прийменниково-відмінкових формах, ми дійшли таких головних висновків:

а) Більша частина (60%) українських неузгоджених субстантивних означень цього типу має свої точні чеські відповідники. Повні еквіваленти мають здебільшого конструкції з адverbіальним значенням місця (за винятком напрямку). Найчастіше в обох мовах збігаються конструкції з прийменниками *з* (з різною семантикою) та конструкції з прийменниками *в/у, на, біля, між, під*, які виражають адverbіальне значення. Українському прийменникові *про*, в конструкціях, які виражають зміст опорного слова, завжди відповідає чеський прийменник *о*.

б) Найбільше відмінностей між українською та чеською мовами спостерігається у конструкціях з прийменниками у вторинному (неадverbіальному) значенні (наприклад для вираження мети, часових відношень, уточнення тощо). Найбільше відмінних чеських еквівалентів мають українські конструкції з прийменниками *від, для, щодо, стосовно*.

2.5 Неузгоджене субстантивне означення з кількома компонентами в українській та чеській мовах

Неузгоджені субстантивні означення виступають в українських газетних текстах, у більшості випадків, у поширеній формі, тобто вони налічують більше компонентів. З погляду семантичної залежності між компонентами і відношення компонентів до опорного слова виділяємо однорідні та неоднорідні означення (див. стор. 23-24).

2.5.1 Однорідне неузгоджене субстантивне означення в українській та чеській мовах

Однорідне означення може мати будь-яку кількість компонентів, які взаємопов'язані безсполучниково або сполучниками, причому всі однорідні компоненти відносяться до одного опорного слова і всі вони мають однакову вартість, напр.: *хтось з Аргентини, Болгарії, Мінська, Росії* (УМ№76/2008,с.13). Компоненти в однорідних означеннях з чотирма і більше компонентами бувають непоширеними. Однак, у багатьох випадках компоненти однорідного означення

поширені – це типове явище однорідного двокомпонентного і трьохкомпонентного означення, напр.: *відповідальність за порушення процедури [проведення тестування] і [підготовки завдань]* (УМ№78/2008,с.2). Словосполучення у квадратних дужках є однорідними означеннями, які прямо поширюють опорне слово *процедура*. Слова *тестування* і *завдань* є означеннями, які поширюють лише компонент однорідного слова і не мають прямого відношення до опорного слова.

Формальний спосіб вираження неузгодженого однорідного означення в українській та чеській мовах ідентичний, пор.: *рівень розвитку міської інфраструктури та благоустрою, безробіття, злочинності, заробітної плати, забруднення повітря та води* (ЧН№77-78/2008,с.6) – *úroveň rozvoje městské infrastruktury a vybavenosti, nezaměstnanosti, kriminality, výše mezd, znečištění vzduchu a vody*.

2.5.2 Неоднорідне поширене неузгоджене субстантивне означення в українській та чеській мовах

Для газетних текстів є типовими означення з великою кількістю компонентів, які поступово поширюють опорний іменник, напр.: *слова завідувача відділу історичної політології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України Юрія Шаповала* (УМ№76/2008,с.13). Вищенаведена конструкція налічує 8 означень, які поступово поширюють опорний іменник *слова*. Хоча конструкції цього типу є важко зрозумілими, вони вживаються за метою «згущення» інформації до якнайменшого простору. Поширені багатоконпонентні означення є однією з характерних рис газетно-публіцистичного стилю, які непритаманні живому мовленню.

Неузгоджене означення може бути поширене:

а) узгодженим означенням, напр.: *розмовляємо ... про його депутатську діяльність у Черкаській міськраді* (УМ№78/2008,с.15).

Поширення неузгодженого означення узгодженим типове для всіх мовних стилів, у тому числі розмовного.

б) неузгодженим субстантивним означенням, напр.: *Це робить рада Спільки ветеранів Афганістану*. Поширення неузгодженого означення більше, ніж одним неузгодженим означенням, типове для газетно-публіцистичного стилю.

Подібні конструкції, які інколи налічують більше 10 компонентів, зустрічаються здебільшого в назвах інститутів, посад тощо. Окремі неузгоджені означення у синтагмі можуть бути далі поширені узгодженими означеннями, внаслідок чого виникають складні структури, напр.: *директор науково-технічного центру комплексного поводження з радіоактивними відходами міста Жовті Води* (УМ№78/2008,с.2).

З типологічного погляду є цікавим порядок окремих компонентів у рамках поширеного неузгодженого означення. В українській мові, на відміну від чеської, можна між опорне слово та означення вставляти інші члени речення, напр. додатки або обставини. Це стосується в основному узгоджених означень, тому що вставні компоненти знаходяться найчастіше між узгодженим означенням та його опорним словом, напр.: *перший {після півстолітньої розлуки} **приїзд** видатного земляка*. Однак узгоджене означення може виступати як поширюючий член неузгодженого означення. Тому типовими для українського газетно-публіцистичного стилю є конструкції зі структурою [опорне слово¹ + поширюючий член неузгодженого означення² + {вставний елемент³} + неузгоджене означення⁴], напр.: ... *були використані **фотографії**¹ загиблих² {на чужині³} родичів⁴* (ЧН№77-78/2008,с.6). У даному випадку у синтагматичну структуру означення вставлено обставину місця. Чеські русисти назвали це явище «обмыканием». У чеській мові конструкції цього типу не допускаються, пор.: ...*byly použity fotografie příbuzných, kteří zahynuli v cizině*. Вставним компонентом може бути також обставина часу, напр.: *пишуть знущального листа до керівника велетенської {на той час} імперії* (ЧН№95-96/2008,с.1) або додаток, напр.: *у сфері освіти продовжує залишатися хабарництво викладачів під час **здачі** {студентами} іспитів та заліків* (УМ№147/2008,с.6). Чеською мовою конструкції цього типу перекладаються за допомогою подібних, або зовсім інших конструкцій: *píší výsměšný dopis vládci tehdy obrovského impéria; ve školství nadále zůstává problémem úplatkářství učitelů, kteří od studentů vybírají úplatky za zápočty a zkoušky*.

Відмінності у порядку слів у конструкціях з неузгодженим субстантивним означенням між українською та чеською мовами бувають викликані також зміною синтагми при трансформації означення в речення. Цією проблематикою ми детальніше займалися у підрозділі 2.4.3.3.

2.6 Результати аналізу мовного матеріалу

Отже, у практичній частині цієї роботи ми здійснили морфологічний та семантичний аналіз зібраного мовного матеріалу, який налічує 1250 прикладів неузгодженого субстантивного означення. Джерелами мовного матеріалу була сучасна українська преса. Статті у газетах охоплюють багато галузей знань, кожна з яких використовує дещо інші мовні засоби, тому ми, збираючи матеріал, намагалися охопити якнайбільше галузей суспільного життя (економіка, політика, промисловість, релігія, культура, література, спорт та ін.). Мовний матеріал виписано з восьми загальнодержавних та регіональних газет (див. список джерел).

З метою проведення статистичного аналізу ми залучили до аналізу всі приклади неузгодженого субстантивного означення, представлені у текстах, тому й зібраний нами матеріал містить багато однакових або подібних прикладів. Зокрема це стосується прикладів неузгодженого субстантивного означення у формі генітива без прийменника.

Метою нашої праці був синхронний опис функціонування неузгодженого субстантивного означення в українській мові, а також дослідження спільних та відмінних рис означень цього типу в зіставленні з чеською. Статистичні дані мали показати частоту вживання окремих різновидів (морфологічних та семантичних) в українських газетних текстах.

Класифікацію зібраного матеріалу, згідно з теоретичною частиною праці, здійснено за морфологічним та семантичним критеріями. За морфологічним критерієм ми виділили дві основні групи неузгодженого субстантивного означення – неузгоджені субстантивні означення виражені іменником у формі непрямих відмінків без прийменника та неузгоджені субстантивні означення виражені іменником у формі непрямих відмінків з прийменником. Означення у безприйменникових відмінках ми поділили в залежності від конкретного відмінка, а означення у формі непрямих відмінків з прийменниками – за конкретними прийменниками. Кожну з груп далі класифіковано за семантичними критеріями.

Провідне місце серед неузгоджених субстантивних означень займають конструкції з генітивом без прийменника. Наш матеріал містить 900 прикладів

означення цього типу, що складає 72% зібраних нами неузгоджених означень. Цей факт зумовлюється тим, що майже всі предикативні синтагми можна трансформувати в субстантивне означення, виражене генітивом, а також тим, що майже кожне субстантивоване перехідне дієслово вимагає означення у формі генітива.

Субстантивні означення у формі генітива без прийменника виражають багато різноманітних семантичних відтінків, тому й детальна класифікація цих означень базується на семантичних критеріях. Загалом було виділено 10 семантичних груп генітивів, серед яких найчисленнішими є відносні, пояснювальні, об'єктні та суб'єктні генітиви. Особливістю субстантивних неузгоджених означень, виражених суб'єктним та об'єктним генітивами є те, що вони у більшості випадках поєднуються з віддієслівними опорними словами, які у первинних синтагмах були основою предикації. Навпаки, найменше прикладів налічують генітиви, які виражають властивість (якісні генітиви) та генітиви з адвербіальним значенням, яке частіше виражається за допомогою конструкцій з прийменником.

Деякі з семантичних груп субстантивних означень у формі генітива без прийменника було поділено ще на підгрупи. Найбільше підгруп було виділено у відносного та присвійного генітивів.

Цікаве з погляду статистики було дослідження частоти вживання різних формальних засобів вираження присвійності в українських газетних текстах. Зібраний нами мовний матеріал містить лише 3 приклади вираження присвійності за допомогою присвійного прикметника, тобто узгодженого означення, всі інші приклади виражені за допомогою генітива без прийменника.

Далі ми проаналізували чеські відповідники субстантивних неузгоджених означень виражених генітивом без прийменника. Аналіз еквівалентів показав, що українські конструкції цього типу можуть перекладатися чеською мовою за допомогою: неузгоджених субстантивних означень у формі генітива без прийменника (повні еквіваленти), неузгоджених субстантивних означень у формі генітива з прийменником або звуження чи поширення української конструкції (часткові еквіваленти), узгодженого означення, речення, інфінітива або іншого члена речення (відмінні еквіваленти).

Більшість (приблизно 70%) українських конструкцій з генітивом без прийменника можна перекласти чеською мовою за допомогою однакової форми. Однак, варто відзначити, що при перекладі існує зазвичай більше чеських відповідників. Одна з можливих форм буває для чеської мови природнішою. Особливо це стосується вибору між чеським еквівалентом, вираженим формою генітива без прийменника, та еквівалентом у вигляді узгодженого означення. Чеська мова тяжіє до більшої синтетичності, тому в більшості випадків, при перекладі чеською, коли маємо вибір, треба надати перевагу варіантові з узгодженим означенням. Найбільше відмінностей спостерігається при перекладі чеською мовою пояснювальних, відносних та часових генітивів, а також конструкцій з віддієслівними іменниками, які часто перекладаються за допомогою речення або інфінітива. При перекладі чеською мовою українських конструкцій з віддієслівними іменниками детермінативно-атрибутивна синтагма змінюється часто в предикативну, що може свідчити про те, що чеська мова надає перевагу дієслівним вираженням і накопичення віддієслівних іменників для неї неприродне.

До неузгоджених субстантивних означень у формі непрямого відмінка без прийменника належать також конструкції у формі давального та орудного відмінків. За статистикою вони складають лише 1,5% досліджуваного нами матеріалу. Конструкції цього типу ми поділили також за семантичними критеріями і дійшли висновку, що у багатьох випадках форма давального або орудного відмінків зумовлена керуванням віддієслівного іменника. Найбільше спільних рис між українською та чеською мовами зустрічається при перекладі конструкцій у формі давального або орудного відмінків, які поширюють віддієслівний іменник.

У розділі, присвяченому неузгодженим субстантивним означенням у формі непрямих відмінків з прийменником ми намагалися з'ясувати частоту вживання окремих прийменників як складових частин неузгодженого означення та визначити семантичні функції, які вони виконують у даних конструкціях. З цього приводу конструкції з прийменником було поділено в залежності від конкретних прийменників. Окремі групи далі класифікуються за семантичними критеріями.

Аналізований матеріал містить 330 прикладів неузгодженого субстантивного означення у формі непрямих відмінків з прийменником, що складає 26,5% усіх виписаних неузгоджених означень. Конструкції з прийменниками містять усі види прийменників - первинні і вторинні, прості і складні: *з/зі/із, в/у, до, на, про, за, щодо, проти, біля, при, для, від, по, навколо, між, під, над, після, через, між,стосовно*. Є також приклади зі складеними прийменниками: *з боку, за участю, на тему*.

Найчисленнішими серед усіх є конструкції з прийменником *з*, які можуть виразити найбільше значень. Значно поширені є також конструкції з прийменниками *в/у* та *на*. Точну статистику вживання окремих прийменників наведено у таблиці.

Семантичний аналіз конструкцій з окремими прийменниками показав, що багато з них має два основні значення – первинне (адвербіальне) та вторинне, яке сформувалося протягом історичного розвитку мови. Конструкції з прийменниками *до, на, за, з/зі/із, в/у, між* у первинному адвербіальному значення мають здебільшого спільну семантику в усіх слов'янських мовах, в тому числі й чеській. Конструкції з прийменниками, ужитими у вторинному значенні, виражають найчастіше різні об'єктні значення, пояснення опорного слова, мету дії тощо.

Іменники у ролі субстантивних означень у конструкціях з прийменником можуть мати форму родового, знахідного, місцевого та орудного відмінків. Найпоширенішим серед них є родовий відмінок, який може поєднуватися з 10 прийменниками.

Аналізуючи чеські відповідники українських субстантивних неузгоджених означень у формі непрямого відмінка з прийменником, ми дійшли висновку, що чеськими еквівалентами цих конструкцій можуть бути: прийменниково-відмінкові форми з однаковим прийменником або його семантичним відповідником (повні еквіваленти), прийменниково-відмінкові форми з іншими прийменниками або безприйменникові форми (часткові еквіваленти) та конструкції іншого типу – узгоджені означення, конструкції з іншими членами речення або підрядні речення (відмінні еквіваленти). Більша частина (60%) українських неузгоджених субстантивних означень у формі непрямого відмінка з прийменником має свої точні чеські відповідники. Повні

еквіваленти мають здебільшого конструкції з адвербіальним значенням місця (за винятком напрямку, який в українській мові виражається за допомогою прийменника *в/у*). Найбільше відмінностей між українською та чеською мовами спостерігається у конструкціях з прийменниками у вторинному (неадвербіальному) значенні (наприклад *мети, уточнення тощо*). Найбільше відмінних чеських еквівалентів мають українські конструкції з прийменниками *від, для, щодо, стосовно*. Українські конструкції з прийменниками *щодо, стосовно* часто перекладаються чеською мовою за допомогою узгодженого поширеного означення, речення або іншого члена речення. Українські конструкції типу [прийменник + віддієслівний іменник] часто перекладаються чеською мовою за допомогою речення (особливо це стосується конструкцій з прийменниками *про* та *для*).

Останній розділ практичної частини нашої праці присвячений неузгодженим субстантивним означенням з кількома компонентами – однорідним та неоднорідним (поширеним) означенням. Однорідне означення може мати будь-яку кількість компонентів, які всі поширюють опорне слово, тобто мають однакову семантичну вартість. Окремі члени однорідного означення можуть бути далі поширені. Формальний спосіб вираження неузгодженого однорідного означення в українській та чеській мовах ідентичний. Неузгоджене субстантивне означення може бути поширене узгодженим або неузгодженим означенням.

Аналіз чеських конструкцій-відповідників українського поширеного субстантивного означення показав, що найбільше відмінностей зустрічається у порядку окремих компонентів цього означення. Типовим явищем для української мови є вставляння інших компонентів (найчастіше обставин та додатків) поміж узгодженим означенням як поширюючим членом неузгодженого означення та опорним словом. У чеській мові вставляння будь-яких компонентів між ад'єктивним означенням та опорним словом не допускається.

3. ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Предметом нашого дослідження був аналіз функціонування неузгодженого означення, вираженого іменником в українському газетно-публіцистичному стилі та з'ясування його чеських еквівалентів.

У теоретичній частині праці ми критично розглянули різні теорії українських, чеських, словацьких та польських мовознавців, які займалися проблематикою означення як члена речення.

Означенням ми вважаємо другорядним членом речення, який поширює (детальніше специфікує) іменник або інше субстантивоване слово в будь-якій синтаксичній функції, тобто кожному прямому детермінацію іменника.

Основним предметом теоретичної частини праці була класифікація означення у різних аспектах – формальному та семантичному. Ми намагалися, критично розглядаючи різні синтаксичні теорії, класифікувати означення за способом синтаксичного зв'язку з опорним словом, за значенням і за будовою.

Основним ми вважаємо формальний поділ означень на узгоджені та неузгоджені. Означення без узгодження ми вважаємо різновидом неузгодженого означення.

Прикладку ми вважаємо різновидом узгодженого означення і виділяємо два різновиди прикладок – тісні та відокремлені. Неузгоджене субстантивне означення у формі називного відмінка ми не вважаємо прикладкою.

Особливу увагу було приділено неузгодженому субстантивному означенню, яке ми класифікували за морфологічно-семантичними критеріями. Основним вважається формальний поділ означень цього типу на означення у формі непрямого відмінка без прийменника та означення у формі непрямого відмінка з прийменником. Кожен з різновидів далі поділяється за морфологічними та семантичними критеріями.

Наприкінці теоретичної частини ми схарактеризували газетно-публіцистичний стиль та зробили відповідні висновки.

Предметом практичної частини праці був морфологічний, синтаксичний та, насамперед, семантичний аналіз конкретного мовного матеріалу. Ми досліджували семантичний зміст формальних різновидів українського

неузгодженого субстантивного означення та досліджували формальні засоби вираження тієї ж семантики у чеській мові.

Згідно з теоретичною частиною праці, ми поділили субстантивні неузгоджені означення на неузгоджені означення у формі непрямого відмінка без прийменника та неузгоджені означення у формі непрямого відмінка з прийменником. Кожен з формальних різновидів неузгодженого означення ми далі поділяли з погляду семантики і наводили чеські еквіваленти.

Провідне місце серед неузгоджених субстантивних означень займають конструкції з генітивом без прийменника (900 прикладів, 72%). З погляду семантики ми виділили 10 семантичних груп генітивів, серед яких найчисленнішими є відносні, пояснювальні, об'єктні та суб'єктні генітиви. Аналіз чеських еквівалентів показав, що українські конструкції у формі генітива без прийменника можуть перекладатися чеською мовою за допомогою: неузгодженого субстантивного означення у формі генітива без прийменника, неузгодженого субстантивного означення у формі непрямого відмінка з прийменником, за допомогою звуження чи поширення української конструкції, узгодженого означення, речення, інфінітива або іншого члена речення. Більшість з українських конструкцій (приблизно 70%) у формі генітива без прийменника можна перекласти чеською мовою за допомогою однакової форми, однак ця форма у більшості випадків не буває єдиною можливістю. Якщо при перекладі чеською мовою є вибір між узгодженим та неузгодженим означенням, чеська мова надає перевагу узгодженому означенню, що пояснюється її тяжінням до більшої синтетичності. Одна з основних відмінностей між українською та чеською мовами полягає у частоті вживання означень, виражених віддієслівним іменником. При перекладі чеською мовою українських конструкцій з віддієслівними іменниками детермінативно-атрибутивна синтагма часто змінюється в предикативну, що свідчить про те, що чеська мова надає перевагу дієслівним вираженням і накопичення віддієслівних іменників для неї неприродне.

Неузгоджені субстантивні означення у формі давального та орудного відмінків творять лише 1,5% усіх виписаних прикладів.

Аналізований матеріал містить 330 прикладів неузгодженого субстантивного означення у формі непрямих відмінків з прийменником, що

складає 26,5% усіх нами зібраних неузгоджених означень. Семантичний аналіз показав, що конструкції з окремими прийменниками мають здебільшого або адвербіальне або неадвербіальне значення. Найчисленнішими серед усіх є конструкції з прийменниками *з*, *в/у* та *на*.

Чеськими еквівалентами українських конструкцій з прийменником можуть бути: прийменниково-відмінкові форми з однаковим прийменником або його точним відповідником, прийменниково-відмінкові форми з іншими прийменниками, безприйменникові відмінкові форми, або конструкції іншого типу – узгоджені означення, конструкції з іншими членами речення чи підрядні речення. 60% чеських відповідників українських конструкцій з прийменником є повними еквівалентами; це бувають здебільшого неузгоджені означення з прийменником, який виражає первісне адвербіальне значення.

Неузгоджені означення виступають в українських газетних текстах переважно у поширеному вигляді. Неузгоджене означення може бути поширене узгодженим або іншим неузгодженим означенням. Аналіз поширених неузгоджених означень показав, що типовим явищем в українській мові є вставляння інших компонентів (найчастіше обставин та додатків) поміж узгодженим означенням у ролі поширюючого члена неузгодженого означення та опорним словом, на відміну від чеської, де це неприпустимо.

З погляду типології можна сказати, що неузгоджене субстантивне означення виражається в українській і чеській мовах за допомогою як подібних, так і відмінних форм. Більша половина українських неузгоджених субстантивних означень має свої повні чеські еквіваленти. Відмінності спостерігаються у чеських відповідниках українських конструкцій з генітивом без прийменника, де чеська мова часто надає перевагу узгодженому означенню. Для вираження дії чеська мова вживає частіше конструкції з дієсловом (у фінітній або інфінітивній формі), тоді як українська застосовує неузгоджені означення, виражені віддієслівним іменником. Відмінності між обома мовами зустрічаються також у випадку прийменниково-відмінкових конструкцій. Чеська мова для вираження однієї і тієї ж семантики часто вживає інші прийменники ніж українська, особливо у конструкціях з неадвербіальним значенням. Відмінності спостерігаються також у синтагматичній структурі поширеного

означення. Структура з т.зв. «обмыканием» непраманна чеській мові: вона є однією з типових рис східнослов'янських мов.

Resumé

Fungování neshodného přívlastku vyjádřeného podstatným jménem v ukrajinském publicistickém stylu ve srovnání s českým (na materiálu novinových textů)

Ukrajinská jazykověda dosud postrádá ucelené práce, které by se věnovaly problematice fungování neshodného substantivního přívlastku v různých funkčních stylech moderního ukrajinského jazyka. Ukrajinské akademické syntaxe jsou příliš obecné a nepřinášejí hlubší pohled na danou problematiku. Převažuje formální přístup k přívlastkům, na základě kterého jsou substantivní neshodné přívlastky klasifikovány pouze podle morfologických a syntaktických kritérií, přičemž je téměř zcela pomíjen jejich sémantický, atributivní charakter. Přitom sémantická role přívlastků ve větě je zcela zásadní, mnoho substantiv bez něj ztrácí svůj smysl. Přívlastek je všeobecně považován za fakultativní větný člen, ale ve většině případů jej nelze z věty vyjmout, aniž by věta ztratila svůj smysl. Sémantickou důležitost přívlastků si dobře uvědomovali jedni z nejvýznamnějších českých jazykovědců – bohemistů 20. století, Vladimír Šmilauer a František Kopečný, kteří v rámci svých prací věnovaných skladbě českého jazyka vypracovali velmi podrobné sémantické klasifikace přívlastku. Výsledky jejich prací byly nápomocny i při psaní této práce.

Hlavním předmětem této práce byl synchronní popis neshodných přívlastků vyjádřených podstatným jménem v ukrajinském publicistickém stylu, přesněji v textech současného ukrajinského denního tisku. Druhým předmětem výzkumu byl překlad jednotlivých ukrajinských konstrukcí do češtiny a srovnání způsobů vyjádření jednoho a téhož významu v ukrajinštině a češtině.

Materiálem pro výzkum bylo 1250 příkladů neshodného substantivního přívlastku excerpovaného z ukrajinského tisku. Zdroj příkladů nebyl vybrán náhodně. Právě publicistický styl patří k nejprogresivnějším stylům nejen ukrajinského, ale i jiných jazyků civilizovaných zemí. Skrz noviny, televizi, časopisy a internet pronikají do jazyka nejrůznější neologizmy, nové konstrukce, jazyk novin nejpružněji reaguje na společenskou a politickou situaci v zemi. Právě jazyk novin odráží nejnovější stav moderního ukrajinského spisovného jazyka na všech jazykových úrovních. Mnohé

z ukrajinských učebnic sahají pro jazykový materiál do literárních děl devatenáctého a první poloviny dvacátého století, které nemohou odrážet současný stav jazyka.

Práce byla rozdělena na dvě základní části – teoretickou a praktickou. V teoretické části jsou nejprve kriticky analyzovány různé přístupy českých, ukrajinských, polských a slovenských lingvistů k popisu přívlasků jako větného členu. Na základě jejich teorií definujeme přívlasek jako rozvíjející větný člen, který rozvíjí (blíže specifikuje) podstatné jméno nebo jiné substantivované slovo ve kterékoli syntaktické funkci. Za přívlasek pokládáme každou přímou determinaci substantiva.

V dalších kapitolách teoretické části je na základě nejrůznějších teorií, zvláště pak teorií V. Šmilauera a F. Kopečného, vypracována syntaktická, morfoloická a sémantická klasifikace přívlasků. Práce se drží tradičního rozdělení přívlasků podle způsobu syntaktické závislosti na shodné a neshodné, i když jsou uvedeny i jiné teorie. Další podkapitoly jsou věnovány rozdělení přívlasků podle jejich stavby nebo těsnosti vztahu k řídicímu podstatnému jménu.

Pozornost je věnována také problematice přístavku. Ukrajinská a ruská lingvistická tradice považuje přístavek za typ shodného přívlasku, který však může být vyjádřen i nominativem, které se v určitých případech neskloňuje, např. *hotel Modrá hvězda, hotelu Modrá hvězda*. V souladu s teoriemi V. Šmilauera přívlasek vyjádřený podstatným jménem v nominativu, tzv. přívlasek jmenovací, není v této práci považován za přístavek. Naopak jsou zde klasifikovány dva typy přístavku – volný a těsný. Praktická část práce se již přístavkem nezabývá, poněvadž jde o problematiku spojenou s fungováním shodného přívlasku. Stejně tak nejsou v praktické části analyzovány příklady s přívlaskem v nominativu.

Zvláštní kapitoly jsou věnovány přívlasku několikanásobnému, postupně rozvíjejícímu a také problematice pozice přívlasku ve větě. V teoretické části je nastíněna problematika interpozičního slovosledu, který je typický pro východoslovanské jazyky.

Největší pozornost je v teoretické části soustředěna na morfoloickou a sémantickou klasifikaci neshodného substantivního přívlasku. Tyto přívlasky jsou podle teorií V. Šmilauera a S. Žaži rozděleny na dvě základní skupiny – neshodné substantivní přívlasky v bezpředložkovém pádě a neshodné substantivní přívlasky v předložkovém pádě.

Neshodné přívlastky v bezpředložkových pádech jsou dále z morfologického hlediska rozděleny podle konkrétního pádu. Vznikají čtyři základní skupiny neshodných substantivních přívlastků – přívlastky v genitivu, dativu, instrumentálu a nominativu.

Největší pozornost je věnována přívlastkům v genitivu. V teoretické části je provedena jejich základní sémantická klasifikace, přičemž u každé sémantické skupiny jsou uvedeny ukrajinské i české příklady. Neshodné přívlastky v prostém dativu, instrumentálu a nominativu nejsou v teoretické části rozděleny na další sémantické skupiny, je pouze nastíněna jejich sémantická funkce ve větě, ilustrovaná ukrajinskými a českými příklady.

Neshodné přívlastky v předložkových pádech jsou v teoretické části práce děleny podle významu, který mohou vyjadřovat, nikoli podle konkrétní předložky. Tato klasifikace je převzata z Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, autorů J. Bauera, R. Mrázka a S. Žaží. Jednotlivé sémantické kategorie mohou být vyjádřeny až čtyřmi předložkami.

Předposlední kapitola teoretické části je věnována charakteristice publicistického stylu novin s důrazem zejména na syntaktické zvláštnosti tohoto stylu. V poslední kapitole teoretické části jsou uvedeny nejdůležitější závěry, vyplývající z této části.

V praktické části práce je provedena morfologická a sémantická analýza excerpovaného jazykového materiálu. Zdrojem pro excerpci byl současný ukrajinský tisk. Články v současném tisku mají různou tematiku, přičemž u každé tematiky jsou využívány jiné jazykové prostředky. Jiné obraty jsou použity v článcích o ekonomické krizi, jiné v reportáži o průběhu fotbalového zápasu. Proto byl při excerpci kladen důraz na to, aby zdrojový materiál byl pokud možno tematicky co nejpestřejší. K excerpci bylo vybráno 8 celostátních a regionálních novin (viz seznam na konci práce).

K tomu, aby mohla být provedena také statistická analýza, bylo potřeba excerpovat veškeré neshodné substantivní přívlastky, které se objevily v textu. Proto se také mnoho příkladů opakuje a mnoho příkladů má téměř shodnou syntaktickou strukturu. To se týká hlavně příkladů neshodného substantivního přívlastku v bezpředložkovém genitivu.

Cílem naší práce byl synchronní popis fungování neshodného substantivního přívlastku v ukrajinštině a také zjištění shod a rozdílů ve fungování přívlastků tohoto typu mezi ukrajinštinou a češtinou. Statistické údaje mají vypovídat o frekvenci užívání jednotlivých morfologických a sémantických kategorií přívlastků v ukrajinských novinových textech.

Excerpovaný materiál byl na základě teoretické části práce klasifikován podle morfologických a sémantických kritérií. Stejně jako v teoretické části byly neshodné substantivní přívlastky rozděleny na přívlastky v bezpředložkových pádech a přívlastky v předložkových pádech. Přívlastky v bezpředložkových pádech byly dále rozděleny podle jednotlivých pádů a přívlastky v předložkových pádech podle konkrétních předložek. Každá ze skupin byla dále klasifikována podle sémantických kritérií.

Nejfrekventovanějším druhem mezi neshodnými přívlastky v bezpředložkových pádech i mezi neshodnými přívlastky vůbec je neshodný přívlastek vyjádřený podstatným jménem v prostém genitivu. Excerpovaný materiál obsahuje 900 příkladů tohoto typu, což tvoří 72% veškerých excerpovaných příkladů. Tato skutečnost je způsobena zejména tím, že téměř všechna predikativní syntagmata lze transformovat na substantivní přívlastek vyjádřený genitivem a také tím, že téměř každé substantivované přechodné sloveso vyžaduje přívlastek ve tvaru genitivu.

Substantivní neshodné přívlastky v prostém genitivu vyjadřují bezpočet různých významů, proto jsou tyto přívlastky klasifikovány v závislosti na jejich sémantice. Celkem bylo vytvořeno 10 sémantických skupin genitivů, z nichž nejpočetnější jsou vztažné, explikativní, objektové a subjektové genitivy. Zvláštností objektových a subjektových genitivů je to, že prakticky vždy rozvíjejí deverbativní substantiva, která byla v primárním syntagmatu základem predikace. K nejméně početným sémantickým skupinám genitivů patří kvalitativní genitivy a genitivy s různými adverbialními významy, které jsou častěji vyjadřovány předložkovými konstrukcemi.

Některé ze sémantických skupin jsou natolik sémanticky různorodé, že je bylo nutno ještě rozdělit do podskupin. Nejvíce podskupin bylo vytvořeno v případě explicitního a přívlastňovacího genitivu.

Ze statistického pohledu bylo zajímavé sledovat frekvenci výskytu jednotlivých formálních prostředků pro vyjádření vlastnictví a bližších

přináležetostních vztahů v ukrajinských novinových textech. Texty, ze kterých byl excerpován materiál k analýze, obsahoval pouze tři příklady, kdy byla posesivní sémantika vyjádřena pomocí přívlastňovacího zájmena, tedy shodného přívlastku. Veškeré další příklady jsou vyjádřeny formou prostého genitivu.

V podkapitole k neshodným substantivním přívlastkům v prostém genitivu byly analyzovány české ekvivalenty ukrajinských konstrukcí tohoto typu. České ekvivalenty byly podle míry odlišnosti rozděleny na úplné, částečné a odlišné. Rozbor těchto ekvivalentů ukázal, že ukrajinské neshodné substantivní přívlastky v prostém genitivu mohou být překládány do češtiny pomocí: neshodných substantivních přívlastků v prostém genitivu (úplné ekvivalenty), neshodných substantivních přívlastků v předložkových pádech, rozšířením nebo zúžením ukrajinské konstrukce (částečné ekvivalenty), přívlastku shodného, vedlejší věty, infinitivu nebo jiného větného členu (odlišné ekvivalenty).

Větší část (až 70%) ukrajinských konstrukcí s podstatným jménem v prostém genitivu lze přeložit do češtiny pomocí identické formy, avšak je nutno podotknout, že při překladu těchto ukrajinských konstrukcí do češtiny se obvykle nabízí několik možností. To se týká zvláště volby mezi shodným a neshodným přívlastkem. Čeština tíhne k větší syntetičnosti vyjadřování syntaktických vztahů ve větě, proto ve většině případů upřednostňuje přívlastek shodný. Konstrukce s přívlastkem neshodným bývají také gramaticky správné, ale pro češtinu méně přirozené.

Nejodlišnější jsou české ekvivalenty ukrajinských explikativních, vztažných a časových genitivů. Do značné míry se v češtině odlišuje také používání deverbativních substantiv ve funkci přívlastku. Při překladu do češtiny se původní ukrajinské determinativně-atributivní syntagma mění na predikativní, což může svědčit o tom, že čeština upřednostňuje slovesné konstrukce před hromaděním deverbativ.

Substantivní přívlastky neshodné v prostém dativu nebo instrumentálu tvoří pouze 1,5% excerpovaného materiálu. Konstrukce tohoto typu byly rovněž rozděleny podle významu. Po provedení morfologické analýzy jednotlivých konstrukcí byl učiněn závěr, že v mnohých případech o dativu nebo instrumentálu rozhoduje rekce deverbativního substantiva. Nejvíce shodných českých ekvivalentů mají ty ukrajinské přívlastky v prostém dativu či instrumentálu, které rozvíjejí deverbativní substantiva.

Další velká kapitola pojednávala o substantivních přívlastcích neshodných v předložkových pádech. Cílem výzkumu zde bylo zjistit frekvenci výskytu

jednotlivých předložek jako součástí přívlastku neshodného a popsat sémantickou funkci, kterou tyto předložky plní v jednotlivých konstrukcích. Z tohoto důvodu nebyly substantivní přívlastky neshodné v předložkových pádech primárně rozděleny podle významu, ale podle jednotlivých předložek. Jednotlivé předložkové skupiny byly poté dále rozděleny podle významu.

Excerpovaný materiál obsahuje 330 příkladů substantivních přívlastků neshodných v předložkových pádech, což tvoří 26,5% všech excerpovaných příkladů. V předložkových konstrukcích byly objeveny všechny druhy předložek – primární i sekundární, jednoduché i složené: *з/зі/із, в/у, до, на, про, за, щодо, проти, біля, при, для, від, по, навколо, між, під, над, після, через, між, стосовно*. V několika případech se vyskytly i předložky souslovné: *з боку, за участю, на тему*.

Nejfrekventovanějšími jsou konstrukce s předložkou *з/зі/із*, které mohou zároveň vyjadřovat nejvíce významů. To je způsobeno mimo jiné tím, že v průběhu staletého vývoje ukrajinského jazyka došlo ke splnutí dvou původně samostatných předložek *с* a *з*, které měly jiný význam. Velmi rozšířeny jsou v ukrajinských novinových textech také konstrukce s předložkami *в/у* a *на*.

Sémantická analýza jednotlivých substantivních přívlastků neshodných v předložkových pádech ukázala, že většina z těchto konstrukcí má dva základní významy – primární (adverbiální) a sekundární, který dané konstrukce získaly během vývoje jazyka. Konstrukce s předložkami *до, на, за, з/зі/із, в/у, між* v primárním adverbiálním významu mají společnou sémantiku ve všech slovanských jazycích. Předložkové konstrukce s neadverbiálním významem vyjadřují především význam objektu, cíl činnosti, specifikují řídicí substantivum apod.

Substantiva v předložkových konstrukcích mohou mít tvar genitivu, akuzativu, lokativu a instrumentálu. Nejrozšířenějším tvarem je genitiv, který může být použit v kombinaci s 10 předložkami.

Analýza českých ekvivalentů ukrajinských substantivních přívlastků neshodných v předložkových pádech ukázala, že českými ekvivalenty těchto konstrukcí mohou být: předložkové konstrukce se stejnou nebo odpovídající předložkou (úplné ekvivalenty), předložkové konstrukce s jinými předložkami nebo konstrukce bez předložek (částečné ekvivalenty) a konstrukce jiného typu, např. přívlastky shodné, konstrukce s jinými větnými členy nebo vedlejší věty (odlišné ekvivalenty).

Větší část ukrajinských substantivních přívlastků neshodných v předložkových pádech má své úplné české ekvivalenty. Úplné české ekvivalenty mají zejména ukrajinské předložkové konstrukce s adverbialním významem místním (kromě významu směru, který se v ukrajinštině vyjadřuje pomocí předložky *в/у*). Stejně se v obou jazycích vyjadřuje věcný obsah řídicího substantiva. Ukrajinské předložce *про* v tomto případě odpovídá česká předložka *о*. Nejodlišnější jsou v obou jazycích konstrukce s předložkami v neadverbialním významu (např. pro vyjádření cíle, specifikace předmětu atd.) Nejvíce odlišných českých ekvivalentů mají ukrajinské konstrukce s předložkami *від, для, щодо, стосовно*. Ukrajinské konstrukce s předložkami *щодо, стосовно* se do češtiny často překládají pomocí rozvitého přívlastku shodného, vedlejší věty nebo jiného větného členu. Stejně jako v případě substantivních přívlastků neshodných v prostém genitivu se ukrajinské konstrukce typu *пředložka + deverbativní substantivum* překládají do češtiny pomocí vedlejší věty. Obzvláště markantní je to při překladu konstrukcí s předložkami *про* a *для*.

V poslední kapitole praktické části této práce jsou analyzovány substantivní přívlastky neshodné s více komponenty – přívlastky několikanásobné a rozvité. Přívlastky několikanásobné mohou mít libovolné množství komponentů, z nichž všechny rozvíjejí řídicí substantivum, čili mají stejnou sémantickou hodnotu. Jednotlivé komponenty několikanásobného přívlastku mohou být dále rozvity. Formální způsob vyjádření neshodného několikanásobného přívlastku je v ukrajinštině i češtině identický. Přívlastek neshodný může být rozvit přívlastkem shodným (nejtypičtější případ) nebo jiným přívlastkem neshodným. V novinových textech se lze setkat se složitými konstrukcemi, v nichž je řídicí substantivum postupně rozvito až 10 přívlastky. Na konstrukce tohoto typu lze narazit většinou v názvech institucí, funkcí apod.

Analýza českých ekvivalentů ukrajinských substantivních přívlastků postupně rozvitých ukázala, že nejvíce odlišností mezi češtinou a ukrajinštinou lze pozorovat, pokud jde o pozici jednotlivých komponentů substantivního neshodného přívlastku ve větě. V ukrajinštině lze mezi přívlastek shodný, který rozvíjí přívlastek neshodný, a jeho řídicí substantivum vkládat jiné konstrukce (nejčastěji příslovečná určení a předmět). V češtině nemůže být přívlastek shodný od svého řídicího substantiva nijak oddělen.

Ze synchronně srovnávacího hlediska byly při analýze ukrajinských substantivních přívlastků neshodných a jejich českých ekvivalentů učiněny tyto závěry:

- a) Substantivní přívlastek neshodný se v ukrajinštině a češtině vyjadřuje pomocí stejných i odlišných jazykových prostředků.
- b) Větší část ukrajinských substantivních přívlastků neshodných má své úplné české ekvivalenty.
- c) V případě možnosti výběru mezi přívlastkem shodným a neshodným jako ekvivalenty ukrajinského substantivního genitivního přívlastku dává čeština přednost přívlastku shodnému, což svědčí o její větší syntetičnosti ve srovnání s ukrajinštinou.
- d) Ukrajinské neshodné substantivní přívlastky v předložkových pádech mají své úplné české ekvivalenty v případě, že vyjadřují adverbialní sémantiku místa. Stejně se v obou jazycích vyjadřuje také věcný obsah řídicího substantiva. Ukrajinské předložce *npo* v tomto případě odpovídá česká předložka *o*.
- e) Pro vyjádření děje používá čeština častěji sloveso (ve finitní a infinitivní formě), ukrajinština dává v mnohých případech přednost konstrukcím s deverbativními substantivy.
- f) V ukrajinštině lze mezi přívlastek shodný a řídicí substantivum vkládat jiné větné členy. V češtině je taková syntagmatická struktura přívlastku nepřipustná.

Список джерел, використаних для виписок

1. Газета «Високий замок», №19 з 2009 р., електронна версія
2. Газета «Газета по-українськи», № 131 з 2008 р.
3. Газета «Літературна Україна», №21 з 2008 р.
4. Газета «Свобода», №22 з 2008 р.
5. Газета «Суботня пошта», №68 з 2008 р.
6. Газета «Україна молода», № 68, 76, 78, 135, 147 з 2008 р.
7. Газета «Час», № 29 з 2008 р.
8. Газета «Чорноморські новини», №77-78, 92-93, 95-96 з 2008 р.

Бібліографія

1. Вихованець І. Р.: Граматика української мови. Синтаксис. Либідь, Київ 1993 (І. Р. Вихованець).
2. Воробьева Г.Ф., Панюшева М. С., Тотлстой, И. В.: Современный русский язык. Синтаксис. Издательство «Русский язык», Москва 1975. (Современный русский язык. Синтаксис)
3. Граматика чеської мови за ред. В. М. Русанівського. Наукова думка, Київ 1992 (Граматика чеської мови).
4. Розенталь Д. Э.: Справочник по русскому языку. Практическая стилистика. ОНИКС 21 век, Москва 2001 (Д. Э. Розенталь).
5. Русский синтаксис в сопоставлении с чешским. Red. M. Kubík. SPN, Praha 1982 (M. Kubík a kol. 1982).
6. Сучасна українська мова, за ред. О. Д. Пономарева. Либідь, Київ 2005 (О. Д. Пономарів).
7. Сучасна українська мова. Синтаксис, за ред. І. К. Білодіда. АН УРСР, Київ 1972 (І. К. Білодід).
8. Синтаксис русского языка. Red. M. Kubík. SPN, Praha 1974 (M. Kubík a kol. 1974).
9. Стил ь і час. Хрестоматія, за ред. Н. С. Редичука. Наукова думка, Київ 1983 (Стил ь і час).
10. Шкурятин а Н. Г., Шевчук С. В.: Сучасна українська літературна мова. Літера, Київ 2000 (Н. Г. Шкурятин а, С. В. Шевчук).
11. Шульжук К.Ф.: Синтаксис української мови. Академія, Київ 2004 (К. Ф. Шульжук).
12. Barnetová, V. a kol.: Русская грамматика. Akademia, Praha 1979 (Русская грамматика 2 1979).
13. Bauer J., Mrázek R., Žaža S.: Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba. SPN, Praha 1966 (J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža).
14. Dalewska-Greń H.: Języki słowiańskie. PWN, Warszawa 2002 (H. Dalewska-Greń).
15. Flídrová H., Žaža S.: Синтаксис русского языка у сопоставлении с чешским. Univerzita Palackého, Olomouc 2005 (H. Flídrová, S. Žaža).

16. Grepl, M., Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1986 (M. Grepl, P. Karlík).
17. Hanušová I., Diplomová práce Несогласованное определение выраженное существительным в русском научном стиле (у сопоставлении с чешским), Olomouc 2002 (I. Hanušová)
18. Havránek, B., Jedlička, A.: Česká mluvnice. SPN, Praha 1981 (B. Havránek, A. Jedlička).
19. Krobotová, M.: Úvod do české stylistiky. Vydavatelství UP, Olomouc 2004 (M. Krobotová).
20. Kopečný, F.: Základy české skladby, SPN, Praha 1962 (F. Kopečný).
21. Kurkowska, H., Skorupka, S.: Stylistyka polska. PWN, Warszawa 2001 (H. Kurkowska, S. Skorupka).
22. Nagórko A., Zarys gramatyki polskiej, Warszawa 2002 (A. Nagórko)
23. Oravec J., Bajžíková E.: Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1984 (J. Oravec, E. Bajžíková)
24. Strutyński, J.: Gramatyka polska, Kraków 1997 (J. Strutyński).
25. Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966 (V. Šmilauer).

Список скорочень

1. ВЗ - газета «Високий замок»;
2. ГПУ- газета «Газета по-українськи»;
3. ін. – інтернет-газета;
4. ЛУ - газета «Літературна Україна»;
5. СВ - газета «Свобода»
6. СП - газета «Суботня пошта»;
7. УМ - газета «Україна молода»;
8. ЧАС - газета «Час»;
9. ЧН - газета «Чорноморські новини»